

T.C.
KIRIKKALE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI

İBNİ HALDUN' UN DEVLET ANLAYIŞINDA TOPLUMUN
YERİ VE ÖNEMİ

Hazırlayan

Gülşah YILMAZ

Danışman

Doç. Dr. Fikret ÇELİK

Eylül, 2019

KIRIKKALE

T.C.
KIRIKKALE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI

İBNİ HALDUN' UN DEVLET ANLAYIŞINDA TOPLUMUN
YERİ VE ÖNEMİ

Hazırlayan

Gülşah YILMAZ

Danışman

Doç. Dr. Fikret ÇELİK

Eylül, 2019

KIRIKKALE

KABUL-ONAY SAYFASI

Doç. Dr. Fikret Çelik danışmanlığında Gülşah YILMAZ tarafından hazırlanan “İbni Haldun’ un Devlet Anlayışında Toplumun Yeri ve Önemi” adlı bu çalışmanın jürimiz tarafından Kırıkkale Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Ana Bilim Dalında Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

(İmza)

Başkan

Doç. Dr. Sefa USTA

(İmza)

Doç. Dr. Fikret ÇELİK

(İmza)

Dr. Öğr. Üyesi Vasfiye ÇELİK

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylıyorum.

../ ../ 2019

Enstitü Müdürü

Prof. Dr. İsmail AYDOĞAN

Kişisel Kabul Sayfası

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “İbni Haldun’ un Devlet Anlayışında Toplumun Yeri ve Önemi” adlı çalışmanın, tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve faydalandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak faydalanılmış olduğunu beyan ederim.

.../.../2019

ÖZET

Yılmaz, Gülşah, “İbni Haldun’ un Devlet Anlayışında Toplumun Yeri ve Önemi”
Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale, 2019

Yaratılıştan günümüze değin insan öğrenerek, kendisinden önce yaşayan insanların, toplumların, devletlerin tecrübelerinden yararlanarak hayatını idame ettiriyor. Doğan bir insanın nasıl ki tek başına büyüebilmesi, hayatını idame ettirebilmesi mümkün değilse devletin de oluşabilmesi için toplumun büyümesi gerekiyor. Bu çalışma da bireyken toplum denen yapıya nasıl geçildiği, toplumun nasıl oluştuğu, oluşum sürecinde toplumun geçirdiği dönüşümler ele alınmaktadır. Toplumsal yapının oluşması, nüfusun artması ile bir üst aşama olan devletin kuruluşu ve toplumun devletin kurulmasındaki rolü, devlet yapısını toplumun nasıl etkilediği İbni Haldun’ un düşünceleri çerçevesinde anlatılmıştır.

Kendi devrinde öncü bir rol çizen İbni Haldun fikirleriyle günümüze de ışık tutan bir düşünürdür. Kuzey Afrika da yaşayan Haldun, 14. yy. İslam düşünürlerindedir. Gençliğinden itibaren yönetim kademesine yakın olmuş, devlet işleyişini, bürokrasiyi gözleme şansı bulmuştur. Şüphesiz ki İbni Haldun’ un gençliğinden itibaren edindiği bu tecrübeler geniş bir düşünce dünyasına sahip olmasına katkı sağlamıştır. Yaşadığı süre zarfında birçok seyahatte bulmuş, çeşitli devlet görevlerinde rol oynamış, çağını gözlemleyen ve bunları çağdaşlarından ve o zamana kadar gelmiş düşünürlerden farklı bir biçimde ele almıştır. Haldun kendi çağından farklı olarak en ideali, olması gerekeni değil; olanı incelemiş, tarihe katkı sağlarken bilimsel bir bakış açısıyla yaklaşmıştır. Düşünür, rivayetlerden değil gözlemlerinden yola çıkarak oluşturduğu çalışmalarında bilimsel bir yol izlemiştir. Kendi dönemine kadar izlenen hikayeci tarih anlayışından sıyrılmış ve olayları hikâye yoluna gitmeden doğrudan anlatma yolunu tercih etmiştir.

İbni Haldun’ un düşüncelerini genel bir bakış açısıyla ele aldığımızda düşünürün, tarihin tekerrür ettiğini savunduğunu görürüz. Düşünöre göre toplum, yapısına göre oluşur ve yaşadığı iklimden, coğrafyadan etkilenerek şekil alır. Canlı bir organizma olarak kabul ettiği devletin belli bir ömre sahip olduğunu savunmuştur. Bireyi, toplumu önemsemiş, olandan yola çıkarak analizlerini bu çerçevede yapmıştır.

Bu alışmada İbni Haldun' un dūřünce yapısı çerçevesinde topluma ve devlete bakış açısı değerlendirilmeye çalışılmıştır. Çağının önünde olan dūřünürün günümüze ışık tutan görüşlerine yer verilmiş, kendi döneminde ele aldığı “devlet”, “toplum” kavramları ve bu iki kavram arasındaki ilişki karşılaştırmalı olarak tartışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: İbni Haldun, Devlet, Toplum, Hadari Toplumlar, Bedevi Toplumlar, Asabiyet, Umran

ABSTRACT

Yılmaz, Gülşah, “The Importance And Place Of Society In The Ibn Khaldun’ s Understanding Of State” Master Thesis, Kırıkkale, 2019

From the creation to the present day, people learn and live the lives of people, societies and states that lived before it. If it is not possible for a born person to grow on his own, to sustain his life, then the society must grow in order for the state to form. This study examines how the transition to a structure called society as an individual, how a society is formed, and the transformations it undergoes during its formation. The formation of the social structure, the rise of the population and the establishment of the state, the role of the society in the establishment of the state, and how society affects the state structure are explained within the framework of Ibn Khaldun's thoughts.

Ibn Khaldun, who drew a leading role in his own era, is a thinker who sheds light on our day with his ideas. Khaldun, living in North Africa, 14th century. One of the Islamic thinkers, he has been close to the administrative level since his youth and had the chance to observe the functioning of the state and bureaucracy. Undoubtedly, these experiences that Ibn Khaldun gained from his youth contributed to his having a wide world of thought. During his time, he found many travels, played a role in various state duties, observing his age and handled them differently from his contemporaries and thinkers who had come up to that time. Unlike his own age, Haldon’s ideal is not what it should be; has examined what is happening, contributed to the history approached from a scientific point of view. The philosopher has followed a scientific path in his works, which he has created based on his observations, not narrations. The storyteller, who was followed until his own time, stripped from his understanding of history and preferred to tell the events directly without going to the story.

When we look at the thoughts of Ibn Khaldun from a general perspective, we see that history argues that history repeats itself. According to the thinker, the society takes shape by being influenced by the climate and geography in which it lives and formed according to its structure. He claimed that the state, which he regarded as a living

organism, had a certain life span. He cared about the individual and the society and made his analyzes based on what was happening within this framework. In this study, Ibn Khaldun perspective on society and the state is tried to be evaluated. The ideas of the thinker before the age are shed light to the present day, and the concepts of “state”, “society, and the relationship between these two concepts are discussed comparatively.

Keywords: Ibn Khaldun, State, Society, Hadari Societies, Bedouin Societies, Anger, Umran

KISALTMALAR

- C.** : Cilt
Çev.: Çeviren
Ed. : Editör
SBE : Sosyal Bilimler Enstitüsü
TDV: Türkiye Diyanet Vakfı
vb. : Ve benzeri
yy. : Yüzyıl

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	i
ABSTRACT.....	iii
KISALTMALAR.....	v
İÇİNDEKİLER.....	vi
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

DEVLET VE TOPLUM KAVRAMLARI

A. DEVLET NEDİR?	6
1. Devletin Tanımı.....	6
2. Köken Teorileri Açısından Devlet.....	18
2.1. Aile Teorisine Göre Devlet.....	18
2.2. Kuvvet ve Mücadele Teorisine Göre Devlet.....	20
2.3. Biyolojik Teori-Organizmacı Teoriye Göre Devlet.....	22
2.4. Sosyal Sözleşme Teorisine Göre Devlet.....	23
2.5. Ekonomik Teoriye Göre Devlet	26
3. Egemenliğin Kaynağına göre Devletler.....	27
3.1. Monarşik devlet.....	28
3.2. Oligarşik devlet.....	29
3.3. Teokratik devlet.....	30
3.4. Demokratik devlet.....	31

B.	TOPLUM NEDİR?.....	32
1.	Tanımsal Olarak Toplum.....	32
2.	Toplumsal Bölümler.....	33
2.1.	Biyolojik Gruplar.....	34
2.2.	Coğrafi Gruplar.....	34
3.	Toplumdaki İlişki Türleri.....	35
3.1.	Birincil (primary) ilişkiler.....	35
3.2.	İkincil ilişkiler.....	37
4.	Toplumsallaşma.....	38
C.	DEVLETTE TOPLUMUN YERİ.....	42

İKİNCİ BÖLÜM

İBNİ HALDUN' UN HAYATI VE ESERLERİ

A.	İBNİ HALDUN' UN YAŞADIĞI DÖNEM.....	48
B.	İBNİ HALDUN' UN ETKİLENDİĞİ DÜŞÜNÜRLER.....	52
C.	İBNİ HALDUN' UN HAYATI.....	55
D.	İBNİ HALDUN' UN ESERLERİ.....	61

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İBNİ HALDUN' A GÖRE TOPLUM VE DEVLET

A.	İBNİ HALDUN' A GÖRE TOPLUM.....	66
1.	Göçebe (Bedevi) Toplamlar.....	71
2.	Yerleşik (Hadari) Toplamlar.....	73

3. Asabiyet.....	77
3.1.Nesep Asabiyeti.....	78
3.2.Sebeb Asabiyeti.....	79
4. Umran.....	81
B. İBN HALDUN' A GÖRE DEVLET.....	85
C. İBNİ HALDUN' A GÖRE DEVLET VE TOPLUM İLİŞKİSİ.....	96
SONUÇ.....	102
KAYNAKÇA.....	107

GİRİŞ

Birlikte yaşama arzusu ve birlikte yaşam ihtiyacı insanın doğuşuyla birlikte gelen ruh kardeşidir. Çünkü insan bebekliğinde muhtaç olduğu şefkate ve yardıma büyüdüğünde de farklı şekillerde ihtiyaç duyar. Bu ihtiyaç, birlikte yaşama arzusunu, gerekliliğini doğurmuş sonucunda da insan topluluklarının bir araya gelmesiyle toplum oluşmuştur. Toplumun büyüüp gelişmesi devleti meydana getirirken tüm bunlara etken olarak çevresel koşullar insan karakterini; insan karakteri de devleti, devlet oluşumundaki kurumları etkilemiştir. İnsanın var oluşuyla birlikte kendini tanıma süreci, ihtiyaçlarını belirlemesi ve bu yönde çalışması insanı organize olmaya sevk etmiş; sonucunda da bunları karşılayabileceği “devlet” oluşmuştur. Bu nedenle de devlet; tanımı, gerekliliği, kurumları, oluş şekli bakımından en eski tartışma konuları arasında yer almıştır.

Korunma, barınma gibi temel ihtiyaçlar insanların bir arada yaşamaya iten etkenlerin başında gelmektedir. Belli coğrafi alandaki, özdeş kültürleri paylaşan insan grupları zamanla bir araya gelerek toplumu oluşturmuş, bu oluşum zaman içerisinde devleti meydana getirmiştir. Devlet kurumlardan oluşan bir yapıdır. Kurumlar ise insan ihtiyacına göre yine insanlarca oluşmuş bir düzeni temsil eder.

Toplum, devlet gibi sosyal bilimlerin üzerinde çokça durduğu kavramlar insanların toplu halde yaşamaya başlaması ile önem kazanmıştır. Zamanla bu yaşayışta ortaya çıkan devlet ise bir arada yaşamayı sağlayan çatı konumuna gelmiş ancak ortaya çıkan aksaklıklar ise ideal olanı bulmaya, düşündürmeye sevk etmiştir. Sonucunda da birçok düşünür devlete, topluma ait kavramları yorumlamış farklı bakış açıları ile düşünce dünyasına katkı sağlamışlardır. Örneğin;

Platon’ un devlet anlayışına göre devlet, bireylerin kendi aralarında imzaladıkları bir sözleşmeden oluşmaktadır. İnsan doğasında eşitsizlik var olduğu için “devlet” ihtiyacı hissedilmiştir. Toplum düzenini ise yaşama aykırı kabul etmiş; o toplumu oluşturan bireylerin ortak kararları, ihtiyaçları doğrultusunda oluşacak bir devlet biçimini savunmuştur(Cevizci, 2010: 78-83.).

Yirminci yüzyılda Max Weber, Platon ve Aristo’dan farklı olarak ‘Devlet’ i ele almış ve bu kapsamda devletin amaç ve işlevlerine değinmemiştir. Weber, devlette var olan siyasal örgütler ve bunların nasıl bağımsız kalacağı yönünde görüşler ortaya koymuştur. Ayrıca devletin fiziksel gücüne önem vermiştir. Weber, devlette var olan

siyasal örgütler ve fiziksel güç sayesinde milletlerin devamlılığını sağladığı savunmuştur(Zabunoğlu, 1973:47-52). Devleti ayakta tutan dinamiklerin bağımsız işleyişi, böylece hukuksal açıdan güçleneceğini söyler. Bu da devletin güçlenmesi anlamına gelmektedir.

Birbirleriyle iç içe olan toplum ve devlet arasındaki bağ ise İbni Haldun' un ortaya attığı şekliyle yani asabiyetle sağlanmıştır. Asabiyeti en yalın haliyle insan ilişkileri olarak ele alabiliriz. Döngüsel bir yapı olan asabiyet ve toplum birbirini besleyen iki kavramdır. Asabiyet varsa toplum oluşur; toplum süregelen bir seyirde devam ediyorsa da asabiyet varlığını devam ettirmektedir. Literatüre “asabiye” kavramını kazandıran Haldun, umran ilminden bahsetmiş; yaşanılan yerin inşası hakkında toplum üzerindeki fikirlerini belirtmiştir.

Bir toprak parçası üzerinde, belirli sınırlar içerisinde yaşayan insanların varlığı ile oluşan devletin en önemli etkenlerdendir, toplum. Bağımsız şekilde yaşayan insanların bir araya gelerek oluşturduğu aile yapısı toplumun şekillenmesini sağlar. Temiz bir havsala ile dünyaya gelen birey, içinde doğduğu aile ve toplumun değerlerine göre büyür. Tek tek bireylerin oluşturduğu bu değerler ise devletin oluşumunda şekillendirici olur. Toplum ihtiyaçlarına göre de devlet kurumları şekillenir. Birey, aile, toplum ve devlet bir nevi domino etkisi ile birbirleri üzerinde etkin rol oynarlar. Devletin en temel öğelerinden olan insan ve insan topluluğu, yani beşerî unsur olmadan devletin var olması mümkün değildir. Ancak bir arada yaşayan her insan topluluğunun devletin beşerî unsurunu oluşturduğunu da söyleyemeyiz. Bu topluluğu meydana getiren bireylerin birbirine birtakım bağlar ile bağlanmış olması ile oluşan topluluğa ise millet denir. Yani bir insan topluluğunun devletin unsuru olabilmesi, millet olabilmesine bağlıdır(Gözler, 2007: 4-5).

İnsan, toplum, devlet tanımlamaları birbirleriyle iç içe olan, birbirini besleyen bir yapıdadır. Bir kısır döngü içerisinde insan toplumu, toplum devleti oluştururken, devletin varlığı da insan içindir. Devlet kavramı yine insan eliyle oluşturulan kurumlar vasıtasıyla somutluk kazanırken; bu kurumların amacı bireylere, topluma hizmet etmek, devletin sürekliliğini sağlamaya çalışmaktır. İbni Haldun' un devlet anlayışında toplumun yeri ve önemi çalışılırken, bu kavramlar üzerinde durulmuştur.

Bu çalışma dört bölümden oluşmaktadır. Çalışma da amaç çağından ileri görüşler ortaya koyan, günümüzde dahi geçerliliğini koruyan, değerlendirmeler yapan İbni

Haldun' u tanıtmaya ve düşünceleri çerçevesinde “devlet”, “toplum” kavramlarını, tek tek bireylerden oluşan toplumu ve toplumun devlet için taşıdığı önemi anlatmaya çalışmaktır.

Çalışmada “devlet” ve “toplum” kavramlarına genel bakış birinci bölümü oluşturmaktadır. Bu kavramlar, İbni Haldun' un düşünce dünyasından, onun bakış açısından ziyade genel bir analiz olarak sunulmuş, kabul gören şekliyle yapılan değerlendirmeler aktarılmaya çalışılmıştır. Devlet oluşumuna ait teorilerin ve zamanla ortaya çıkan ideolojilerin devlet kavramına bakışı açıklanmıştır. Egemenliğin kaynağına göre kabul gören devlet yönetim şekillerine yer verilmiştir. Devletin kaynağını kendinde gören tek bir egemenin hüküm sürdüğü devlet yapısı, bunun iyileştirilmeye çalışıldığı küçük bir zümrenin egemen olduğu, tanrı inancının hüküm sürdüğü ve nihayet çoğunluğun, bireylerin katılımıyla egemenliğin sağlanmaya çalışıldığı devlet yapılarına değinilmiştir. J. J. Rousseau' nun tanımıyla herhangi bir toprak parçasının etrafını çitle çevirip, kendine ait olduğunu iddia eden ve bunu etrafına inandırabilen ilk insan uygar toplumun kurucusu oldu(Rousseau, 1990: 135). Rousseau' nun tanımında da belirttiği gibi belirli bir alanda egemenlik kuran insanoğlu ile toplumun nasıl kurulduğuna, oluşması konusundaki görüşlere birinci bölümde yer verilmiş; genel olarak toplumun sağlıklı ve sağlam bir şekilde kurulduğunda oluşan sonuçlara değinilmiştir. Devlet ve toplum arasındaki ilişki incelenerek bu bağı sağlayan etmenlere yer verilmiştir.

İbni Haldun' un daha iyi anlaşılmasını sağlamak amacıyla ele alınan yaşadığı dönem, etkilendiği düşünürler, hayatı, eserleri ve düşünce yapısı ikinci bölümde ele alınmıştır. Düşüncelerinin şekillenmesinde önemli rol oynayan coğrafya, bulunduğu yerler, üstlendiği görevler anlatılmıştır. Yaşadığı süre boyunca pek çok farklı bölgede bulunması ve farklı görevler yerine getirmesi ona toplumsal, tarihi ve siyasi olaylara çok farklı açılardan bakabilme yeteneği kazandırmıştır. Her daim dönemin önde gelen fikir ve düşünce insanlarıyla bir arada bulunan İbni Haldun şüphesiz ki gözlem yeteneği ve bilgisi sayesinde hem içinde bulunduğu toplumu hem de çatı kavramlar olan “devlet”, “toplum” üzerine geçerliliği devam eden düşüncelerini ortaya koymuştur. Tarihi açıdan ve sosyoloji alanında ortaya koyduğu yaklaşım ve düşüncelerin orijinallliği İbni Haldun' un modern tarih ve sosyolojinin kurucusu olarak kabul görmesini sağlamıştır. Tarihi, olayları kronolojik sıralama olarak

görmeyen İbni Haldun, olayların neden ve sonuçlarını inceleyerek ortaya koymaya çalışmış ve tarihe çok farklı bir bakış açısı kazandırmıştır.

İbni Haldun' un ele aldığı şekliyle, Onun bakış açısıyla “devlet” ve “toplum” kavramları üçüncü bölümde değerlendirilmiştir. Düşünce dünyasına kattığı asabiyet ve umran kavramları, toplum yapısını ele alışı ve devletin ve toplumun gelişme aşamaları İbni Haldun' un çizdiği çerçevede anlatılmıştır. Tarihçi, sosyolog ve siyaset bilimci olan İbn-i Haldun sadece toplum, devlet hakkında değil bunlarla birlikte ekonomi, asabiyet kavramı, ticaret, vergi ve daha pek çok konu hakkında da düşünceler ortaya koymaya başarmıştır. Toplumsal yapının oluşmasında ve devletin kuruluşunda “asabiye” olması zorunlu bir güç olarak gören İbn-i Haldun, devleti canlı bir organizma gibi ele almış, onun yaşam evrelerini açıklamış ve zamanla çöküşe girerek yok olma safhasını ve bunun nedenlerini ortaya koymuştur. Ancak İbni Haldun' a göre bir devletin kurulması için gerekli olan tek unsur asabiye değildir. Asabiye'nin yanı sıra devlet sistematığının oturması, liyakatin yerleşmesi, asker, para gibi başka unsurların da varlığı ile devlet yerleşik bir hal alır. Asabiye'nin gücünü koruduğu dönemlerde devlet büyümeye ve gelişmeye devam ederken asabiye'nin bozulmasıyla devlet içinde artık çöküş süreci başlar. Alınacak önlemler ise bu çöküşü engellemese de devlet ömrünün uzamasını sağlayabilir. Ancak alınacak tüm tedbirlere rağmen devletin ömrü de bir canlıda olduğu gibi ölümle sonuçlanır.

İbni Haldun, tıpkı doğadaki canlılar gibi devleti de yaşayan bir organizma olarak ele almıştır. Devletin, doğumundan ölümüne, yıkılmasına kadar olan süreçte devletin büyümesini, gelişmesini insansı şekilde tasvir eder. Ailesine muhtaç bir çocuk gibi devletin de oluşmaya başlamasında bu desteğin olması gerektiğini, gelişme büyüme döneminde bağımsızlaşıp güçlendiğini savunan Haldun' a göre çöküş aşamasına geçen bir devlet eski gücü ve ihtişamından uzaklaşıp bir nevi yaşlanıp yaşam süresini doldurmuş olacaktır.

İbni Haldun kendi zamanına kadar olan süre zarfında söylenmeyeni söyleyen ve bunu gözlemleriyle temellendirerek açıklayan bir düşünürdür. Tarihi, sosyolojik analizleri günümüze ışık tutan İbni Haldun'un “kendi semasındaki tek yıldız” atfını neden gerçekleştirdiği görülmektedir(Turan, ty: 198). Topluma ve devlete bakış açısı onu zamanının ötesine taşımıştır. Analiz yeteneği ve gözlemlerini çağdaşlarından ve

o güne kadar ki söylemlerden farklı dile getirmeyi başarmış düşünür, söylem ve düşüncelerinin geçerliliğini, kalıcılığını eserleri ile aktarmayı başarmıştır.

Bu çalışmada da İbni Haldun' un literatüre kattığı kavramlar Onun düşüncesi çerçevesinde günümüze olan yansımaları ile değerlendirilmiştir. İkiye ayırdığı toplum yapısında biri diğerine dönüşürken günümüzde hadari bedevi toplumun geldiği yer, umran ilmi tartışılmıştır. Devletin temeli olan toplumun ve dolayısıyla toplumu oluşturan bireylerin geldiği aşamalar anlatılmıştır. Sonuç olarak sosyal bilim alanındaki birçok alan ile ilgilenen ve çağının düşünce geleneğinden farklı yöntemler izleyen düşünürün devlet ve toplum tasniflemesi ele alınmıştır. İbni Haldun gözünden devlet ve devleti oluşturan bireylerin önemi aktarılmaya çalışılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

DEVLET ve TOPLUM KAVRAMLARI

A. DEVLET NEDİR?

1. Devletin Tanımı

Devlet kelimesi anlamsal olarak Türkçeye Arapçadan geçmiştir. Kökü itibariyle “d”, “v”, “l” harflerinden oluşan “devl”, tedavül kelimesi ile aynı kökten türemiştir. Tedavül ise elden ele geçen manasını taşır. Bu açıdan bakıldığında da devletin tanımsal olarak karşılığı iktidarın el değiştirmesi olarak anlamlandırılabilir(Ateş, 1982; 16). Batı dillerinde ise devlet karşılığı “stato”, “state”, “estat” ya da “etat” sözcüğü kullanılmaktadır. Bu sözcükler Latince “status” sözcüğünden gelmektedir. “Status” bir durumu, tutumu veya ayakta duruşu ifade etmektedir(Heywood, 2007: 126). Aslında kavramsal olarak baktığımızda da devlete yüklenen görev bir bakıma burada da kendini göstermektedir. Batı dillerindeki karşılığı gibi devletten beklenen “ayakta duruş” egemenliğini sağlam bir şekilde sağlayabilmesidir. İktidarı altında olan coğrafi bölgede uyruklar üzerinde egemenliğini sağlaması, bir birlik meydana getirmesidir amaçlanan. Devlet ülkesel olarak birliği ifade eder. Devletin kendi ülkesi üzerindeki yetkileri coğrafi olarak tanımlanmıştır ve bu yetki vatandaş olsun olmasın, sınırları içinde yaşayan herkesi kapsamaktadır. Bu bakımdan uluslararası düzeyde devlet, en azından teorik olarak, otonom bir varlık olarak kabul görür. Sınırları belirlenmiş bir alanda, kendi himayesindeki insanları, topluluğu egemenliği altına alan devlet, egemen iktidarın belli bir coğrafi bölgede ve muayyen bir insan kitlesi üzerinde kurduğu ve egemen gücün bu bölgede zorlama araçlarında tekel sahibi olduğu beşerî birlik, organizasyondur(Yayla, 2008: 65).

Devlet bir nevi çatı görevindedir; uyruklarını himayesinde toplayan, onları koruyan ve egemenliği altında birlik sağlamaya çalışan bir oluşumdur. Kurulması içinse bir topluluğa ihtiyaç vardır. Bireylerin bir araya gelmesi ve aynı amaç doğrultusunda topluluğu oluşturması gerekmektedir. Devlet, insanların bir arada yaşamaya

başlamasıyla birlikte bir üst organizasyon, oluşum olarak kabul edilmiş ancak buna yüklenen anlam düşünürler açısından farklı olmuştur:

-Platon, Devlet kitabında devletin sınırını tanımlarken ne çok geniş ne çok dar ikisi arasında sınırlı bir bütün olarak kalması gerektiğini söyler. Platon' a göre bu sınırlar içerisinde devlet, farklı gereksinimleri karşılayan, bir arada yaşama zorunluluğundan doğan bireylerin organizasyonudur(Platon, 2017: 120). Bireyler tek başlarına ihtiyaçlarını karşılayacak güçte ve yeterlilikte olmadıkları için birbirlerine ihtiyaç duymuşlar ve toplum düzenini, devleti, oluşturma yolunu gitmişlerdir(Platon, 2017: 372).

-Aristoteles devleti betimlerken “doğal bir oluşum” olarak tasnifler(Oppenheimer, 2005: 29). Aristoteles' e göre devletin kuruluş amacı, en yüksek ‘iyi’ ye ulaşmaktır. Çünkü tüm topluluklar en iyi olanı amaçlamakta, iyi olarak kabul ettiklerini de elde etmeye çalışmaktadırlar. Toplulukların tümünü kapsayan ve en üstünü olan da devlet olacaktır. Aristoteles' e göre bütün parçadan daha önceliklidir. Buradan yola çıkarak da devletin ya da şehrin, aileden veya herhangi bir bireyden önceliği bulunduğunu savunur. Devlet sadece pasif olan bir topluluk oluşumu değildir. Hem üyelerini kötülükten alıkoyan hem mal ve hizmet takasını sağlayan hem de her bireyin, ailelerin birlikte yaşayabileceği, tam ve doyurucu bir yaşam sürmelerini olanaklı kılan bir oluşumdur(Aristoteles, 2006: 7-10, 84-85). Bireyden, toplumdan üstün bir yapıdır.

- Ancillon tanımlamasında, dil gibi iletişimden ve toplumsallıktan meydana gelmiştir(Oppenheimer, 2005: 29).

- Hobbes' a göre, insanların birbirlerine karşı zarar verecek şeyleri yapmasını yasaklamak için devlet varlık göstermeye başlamıştır. Yurttaşlar kendi içlerinde yaptıkları bir sözleşmeyle tüm haklarını bir egemene devrederler. Bu hak devri süreklilik göstermektedir. Egemene bu yetkiyi vererek devleti kurmuş olurlar. Böylece doğa halinden uygar topluma geçiş sağlanmış olur(Şenel, 2002: 325). Hobbes devletin, herkesin herkese karşı savaşını sona erdirmek için meydana geldiğini belirtir(Oppenheimer, 2005: 29). Hobbes' a göre yurttaşlardan her biri kendi iradelerinin yerine itaat edecekleri bir iradeyi yani devleti kurmaktadırlar.

-Rousseau' ya göre, devleti oluşturan bir “toplum sözleşmesi” olmalı. Bu sözleşmeye toplumdaki her bir bireyin dahil olması gerektiğini savunur. Devletin

halka ait olduğunu savunan Rousseau' ya göre halk olmanın temelini egemenlik oluşturmaktadır(Ayiter, ty: 515-529).

-Locke da toplum sözleşmesinin sonucu olarak devletin var olduğunu savunur. Locke' a göre insanların yaşam, özgürlük, mülkiyet gibi doğuştan sahip oldukları bazı haklar vardır. Bu hakları koruyabilmek için birleşerek devleti kurmuşlardır. Böylece doğa hali son bulmuş ve uygar toplum aşamasına geçmişlerdir(Aktan, 2003: 9; Çapar, Yıldırım, 2012: 13-20)

-Fichte, saf insan amacının yüce aracı;

-Hegel' de tözel irade olarak ahlaksal tin,

-Cicero' da ise hukukun sonucu olarak tanımlanır(Oppenheimer, 2005: 29).

-Farabi' de devletin ve siyasetin ahlakla, insan doğasıyla ve akılla ilişkili olduğu söylenebilir. Farabi'nin devleti, aslında felsefenin bir devleti niteliğindedir ve ütopyası bu yöndedir. Farabi' de devletin kökeni tanrısaldir ve ırka, sınıfa değil; akla, rızaya, iradeye, dayanışmaya, seçmeye, yardımlaşmaya dayalıdır. Farabi' nin devlet anlayışında akıl egemendir(Kars, 2006: 34).

-Gazali ve İbni Teymiyye' de ise şeriatın tatbik edilebilmesi, düzenin sağlanması ve toplum arasındaki faydanın yaygınlaşması noktasında devlete vurgu yapılır. İbn Teymiyye' nin eserlerinde İslâm öncesi devlet biçimlerinden, yönetimlerinden örneklerle başvurulmamış olsada adalet konusunda Gazali gibi evrensel bir bakış açısına sahip olduğu söylenebilir. Bu fikrini “Allah kâfir de olsa âdil devlete yardım eder, mümin de olsa zalim devlete yardım etmez” hadisiyle savunmuştur(Sivrioğlu, 2013: 93).

Devletin ilk defa ne zaman ve nerede ortaya çıktığı konusunda kesin bilgiler olmamakla birlikte sosyal bilimciler arasında da devletin başlangıcı çeşitli şekillerde kabul edilmektedir. İnsanlık tarihiyle devletin varlığını başlatan sosyal bilimcilerin yanında yerleşik hayata geçişle birlikte devletin oluşmaya başladığı da kabul gören düşüncelerdendir. Rousseau, John Locke ve Hobbes devlet var olmadan önce, insanların düzensiz topluluklar şeklinde bir doğa halini yaşadıklarını “varsayarak”, devlet olarak adlandırılan düzenin bu doğa halinden çıkışı ifade ettiğini ileri sürerler(Göze, 2009; 157-163). Yüzyıllardan beri süregelen tanımlamalarda ve Siyaset Bilimi literatüründe en çok tartışılan konulardan biri olan “devlet” kavramı üzerinde tek ve uzlaşılan bir tanımlama oluşturulamamıştır. Eski Yunan' da “devlet”

kavramı için “polis” ifadesine yer verilirken bu terim “kent” anlamına gelmektedir. Romalılarda terim karşılığı “civitas” veya “res publica”dır. “Civitas”, “medine” yani “şehir” anlamına gelmektedir. “Res publica” ise daha çok “kamu malı” anlamı taşımaktadır. Bir nevi herkesin üzerinde hak sahibi olduğu anlamına gelir. “Res publica” Fransızcaya “république” olarak geçmiştir; bunu “cumhuriyet” olarak tercüme edebiliriz. Orta çağa geldiğimizde ise devlet için “hükümdarlık, krallık” gibi tanımlamalara yer verilirken kimi zaman da “ülke”, “toprak”, “kent”, “yer” gibi terimler kullanılmıştır(Mert, 2018; 152).

Tarihi süreçte devletleri ele aldığımızda toplumlar bir önceki krizler üzerine devletleri yeniden ve tekrar inşa etmişlerdir. Antik çağın köleci devleti, feodal devletin oluşmasına zemin hazırlarken; feodal devletteki krizlerle birlikte bir geçiş dönemi yaşanmış ve ulus devletlerin varlığı oluşmaya başlamıştır.

M.Ö. 5. yüzyılda Atina’da yaşayan düşünürlere göre devlet; İnsanların güven içerisinde yaşayabilmelerinin ve az zahmetle çok iş başarabilmenin bir aracı olarak görülmüştür. Bu dönemde var olan devlet anlayışı krallığa ve zengin bir azınlığın üstünlüğüne dayanıyordu(Aktan, 2003:4). Bu dönemde Yunan yarımadasında M.Ö. iki binlerde kurulmaya başlayan çeşitli medeniyetler tek bir ulus, hükümet şeklinde tek bir yönetim altında toplanmadılar(Freeman, 2003: 100-101). Bu coğrafyada kurulan medeniyetler imparatorluk yahut bir devlet şeklinde yaşamaktan ziyade küçük kent devletleri diğer adlarıyla site devletleri, polisler halinde varlık göstermişlerdir.

Polisler Yunan kent devletleridir. Genel olarak Batı Anadolu, Yunanistan ve Güney İtalya sınırları içerisinde birçok kent devleti yer almaktaydı. Bu medeniyetlerden biri de Akhalar’ dır. M.Ö. iki binlerde görülmeye başlanmış Dorlar tarafından M.Ö. 1200-1150 yılları civarında da varlığı sona ermiştir. Dorlar ise bir süre sonra Girit ve güneybatı Anadolu kıyılarına yerleşmeye başlamışlardır(Blunt 1984: 4). Dor göçlerini takip eden ve M.Ö. sekizinci yüzyıla kadar devam eden dönem Yunan tarihinde “karanlık çağ” olarak adlandırılır. Dor istilaları ile birçok uygarlık yıkılmıştı. Bu durum güvenlik ihtiyacının doğmasına neden olmuş ve polis denilen site devletlerinin kurulmasına zemin hazırlamıştı(İşçi, 2004: 35-36). Burada özellikle İonia bölgesinde kent devletleri oluşturmuşlardır. Ardından Batı Anadolu’ nun çeşitli yerlerinde ve Yunanistan’ da çok sayıda kent devleti kurulmaya başlamıştır. Fakat kent devletleri hiçbir zaman bir araya gelip tek bir devlet çatısı altında toplanmamıştır(Tekin1998: 42-45). Site ya da şehir devleti olarak

adlandırılan polis, M.Ö. sekizinci yüzyılda dini, askeri, siyasi ve ekonomik olarak gelişmeye başlamışlardır(İşçi, 2004: 36). Buradaki site-devletleri veya polisler genel olarak büyük bir kent ve onu çevreleyen kasabalardan, köylerden meydana gelirdi. Bu kent devletlerinin yönetimi kendilerine aitti ve diğer polislerin bu yönetime karışmasına izin vermezlerdi(Blunt 1984: 4-7). “Kent” günümüzde ‘devlete’ karşılık gelmektedir. Yapı olarak kent devleti dini, politik ve yönetim birimlerinin yer aldığı merkezi bir kısımdan meydana gelmekte, ki burası kent devletinin asıl alanını oluşturmaktaydı, burayı çevreleyen ekonomik alan konumunda olan, belirlenmiş belli bir genişlikte bulunan bir arazi parçasından oluşmaktaydı(Tekin, 1998; 46). Bu kent devletlerinin doğuşuyla birlikte yerel bağlılıklar güçlenmiş, Helen olma bilinci oluşmaya başlamıştır(Freeman, 2003: 115). Aristo da polis kavramını Helenistik dönemdeki anlamıyla yani şehir, kent devleti olarak kullanmaktadır(Aristoteles, 2006: 9). Helenistik dönemdeki kent devletinde en önemli iki unsur, halk (ethnos-demos) ve kent, polis idi. O kentte yaşayanların iktidarı ve bağımsızlığı açısından baktığımızda bir kent günümüzdeki anlamıyla bir ‘devlet’ ile eşdeğerdi. Yapısal açıdan bir kent devleti, politik, dinsel ve yönetim birimlerinin yer aldığı bir merkezi kısım ve bunun çevresindeki, ekonomik alan konumunda bulunan, belirli bir genişliğe sahip bir arazi parçasından oluşmaktaydı(Tekin 1998: 46). Ancak kent veya polis devleti günümüzdeki devletlerle mukayese edilemeyecek ölçüde çok daha küçük bir ülkeyi ve çok daha dar bir nüfusu temsil ediyordu. Kent devletleri doğrudan demokrasi modelinin birebir yaşandığı yerlerdi. Kent devletlerinin ortaya çıkmasının temelinde yaşadıkları kentin ve mülkiyetlerinin korunması ihtiyacı yer almaktadır. Polislerde amaç özgür mülk sahibi olan yurttaşları kölelerden korumaktı. Köleler hem üretimi sağlıyorlar hem de sayıca çoğunluğu oluşturuyorlardı. Ancak temsil ve oy hakkına sahip değillerdi. Bu hak azınlık durumunda olan özgür mülk sahibi yurttaşlara tanınmaktaydı. Buradaki demokrasi anlayışında eşitlik ve özgürlük esastı. Ancak iki ayrı şekilde uygulanmakta idi: “yurttaşlar arası”, “köleler arası”. Özgürlük olarak kastedilen durum ise “yurttaş” sayılan kişilerin siyasi özgürlüğü olarak kabul görüyordu(Göze, 2009; 7-9).

Orta çağda ise devlet teokratik yapının esas alındığı güçlü senyörlükler ve kilisenin her yönü ile egemen olduğu “aşkın bir irade” şeklinde karşımıza çıkıyor. İlk çağlardan günümüze olan süreçte toplumlar hayatlarını toplayıcılık ve avcılığa, tarıma, sanayiye bağlı olarak yaşadıkları birtakım dönemlerden geçirmişler; bunlara bağlı olarak bir yaşam biçimi oluşturmuşlardır(Şenel, 1982; 8,9). Orta çağ dönemine

hâkim olan devlet anlayışı teokratik yapının esas alındığı feodal devlet biçimidir(Gözübüyük, Tan, 2011: 31). Batı Roma İmparatorluğunun çöküşü toplumsal-siyasal bir örgütlenme olan feodaliteyi ortaya çıkarmıştır. Feodal devlet düzenini incelediğimizde sosyal yapıdaki en belirgin ve ayırt edici unsur bireyin toprağa bağımlılığıdır. Derebey ise bu toprak üzerinde egemenlik sağlamaya çalışıyor bir nevi devlet, derebeyinin kişisel mülkü olarak kabul ediliyordu. Kral ise fiziki olarak en büyük toprak parçasına sahip aslında en üstün derebey konumunda idi(Gözler, Kaplan, 2013: 60). Feodal toplum düzeninde insanları manevi açıdan destekleyen din adamları ve kilise önemli bir yere sahip idi. Çünkü bu dönemde tek servet kaynağı olan toprağın sahibi kiliseydi(İşçi, 2004: 105).

15. ve 16. yüzyıllara geldiğimizde ise bugünkü anlamı ve bugünkü unsurlarıyla devlet ortaya çıkmıştır. 1689 yılında İngiltere’ de Ulus fikri ortaya çıkmıştır. Bunun temelini atan fikir ise ulusal egemenliği ve ulus-devletin ortaya çıkmasını sağlayan anayasal monarşinin oluşmaya başlamasıdır(Santamaria, 1998: 22).

Ulus devlet, egemenliğini ulustan alan kaynağını ulusa, millete bağlayan egemenlik türüdür. Egemenlik kaynağını tanrı olarak temellendiren krala karşı Avrupa burjuvazisi tarafından ortaya atılmıştır(Oran, Baskın: <https://www.ilkehaber.com/haber/baskin-oran-yazdi-ulus-devlet-ve-diger-terimler-25643.htm>). Ulus, bireylerinin bir devlete ait olduğunu düşünen ve buna karşı özel bir sorumluluk taşıyan bir ya da birden fazla etnik topluluk olarak tanımlanabilir(Baumann,2006: 36). Ulus kavramını aynı etnik kökeni, kültürü paylaşan insan topluluğu olarak tanımlamaktan ziyade genetik açıdan tanımlayan yaklaşımlarda aynı kökten gelme aynı dili konuşma önem kazanmaktadır. Bu tanım daha çok ırkçılık olarak kabul görmektedir. Bu nedenle ulus kavramı ortak değerlere, kültüre, ortak siyasal hedeflere sahip, ortak bir geçmişi olan topluluklar olarak kabul görmektedir. Ortak bir ulus tanımı olmamakla birlikte genel anlamda bir devletin sınırları içinde varlık gösteren, birbiriyle etnik, dini, kültürel ve tarihsel bakımdan ortak bağlarla bağlı olan bir sosyal topluluktur. Rupert Emerson ulus kavramını şöyle açıklamıştır; toplumsal mirasın en önemli unsurlarına ortaklaşa sahip olduklarına inanan ve gelecekte de kaderlerinin ortak olduğunu düşünen bir topluluktur” (Arı,2006:24-25). Kurulma aşamasında Fransız Devrimi’ ne kadar olan aşamada ulus devlet seçkinlerin, siyasi, ekonomik ve kültürel olarak bütünleşmesiyle doğmuş; ardından kitlelerin bu sisteme dahil olmasıyla ilerlemiştir. Toplumdaki her bireyin

“yurttaş” olarak kabul edilmesi ile gelişmiştir(Sağ, 2001: 178-179). Toplayıcılık ve avcılığın olduğu ilkel dönemden sonra tarıma geçişle birlikte üretim çağına “uygar topluma” geçilmiştir(Şenel, 1982; 9,10). Üretim çağına geçişle birlikte oluşmaya başlayan yapılanma zamanla gelişmiş; üretimden sanayiye geçişi takip eden zaman diliminde günümüz modern devletleri oluşmaya başlamıştır.

Siyasi kültür ve dolayısıyla devlet, tarihsel bir süreçte rastlantısal olarak oluşmamıştır. Devletin ve siyasi mekanizmaların oluşumu, toplumun gelenekleri, bireyler, toplumun olaylara verdikleri tepki, bireylerin ve toplumun hatta siyasi iktidarın çıkarları gibi etkenlerin sonucudur. Bu yüzden siyasal kültür, toplumsal olarak hem ekonomik hem tarihsel ve aynı zamanda sosyal hayatın bir ürünü olarak varlığını ve meşruiyetini devam ettirir ve bunlarla uyumlu bir şekilde meşruiyetini sağlam zeminlere oturtur(Yücekök, 1987:13). Zamanla oluşan düşünce akımları ile farklı açıdan “devlet” tanımı yapılmaya, anlamlandırılmaya çalışılmıştır. Genel olarak ideolojiler devlet kavramına şöyle yaklaşmışlardır:

Liberaller; Liberalizmin hem siyasi boyutu hem ekonomik boyutu, devletin görev ve yetkilerinin kapsamının, azaltılmasını, daraltılmasını ifade eden sınırlı devlet ilkesine dayanmaktadır. Sınırlı devlet ilkesi; devletin görevlerini adalet, savunma, güvenlik ve hukuk düzeninin sağlanarak sınırlandırılmasını, görev yetkilerini daraltılmasını ifade etmektedir. Liberalizm, bireyin özgürlüğünü tehdit eden en büyük ve en güçlü varlığı devlet olarak görür. Dev bir ejderhaya benzetilen devletin, kişinin ekonomik, sivil ve siyasi özgürlüklerini kısıtlamaması için yetki ve görevlerinin daraltılmasını, bunların kısıtlanması gerektiğini savunulur. Dolayısıyla, bireycilik ve özgürlük ilkesinden sınırlı devlet ilkesine ulaşılır. Piyasa ekonomisi ise, bireycilik, sınırlı devlet ve özgürlük ilkelerinin bir sonucudur(Tayyar, Çetin, 2013: 113). Devlet toplum içinde mücadele eden ve rekabet halinde bulunan sınıflar arasında sosyal düzeni sağlamak için tarafsız olması gereken bir hakem görevi görür.

Muhafazakârlar; Devleti otorite ve disiplinle bağlantılı olarak gördükleri için geleneksel olarak güçlü bir devlet tercihleri vardır. Geleneksel muhafazakârlar devlet ve sivil toplum arasında daha yararlı bir dengeyi desteklerken, neo-liberaller bürokratik işlemler, kırtasiyecilik nedeniyle devletin ekonomik başarıyı engellediği ve devlet etkisinin aşağı çekilmesini benimserler(Heywood, 2007: 238). Siyaseti ise

daha sınırlı bir etkinlik alanı olarak görmektedirler. Muhafazakâr devlet anlayışında düşünürler, Aristoteles' in insanın, siyasal ve toplumsal birer varlık olduğu görüşünü benimserler. Onlara göre devlet doğal bir oluşumdur. Bu nedenle soyut ve kurgusal teoriler ışığında devleti sınırlamak mümkün değildir. Devlet ancak ara kurumların otoritesi tarafından sınırlanabilecektir. Kısaca; Muhafazakâr devlet açıklamalarında düşünürler, devletin toplumsal alana aşırı müdahalesini eleştirmişler, diğer taraftan toplumunda siyasete aşırı müdahaleciliğinin yanlışlığını savunmuşlardır(Duman, 2011: 39-56). Devletin varlığı sayesinde kargaşa ve düzensiz toplum hali önlenmiş olur. Ancak bunun sağlanabilmesi güçlü bir devlet ile mümkündür. Bu nedenle toplum sözleşmesi fikrini benimsemezler. Çünkü sözleşme taraflardan birine cayma hakkı verecektir. Bu da devlet yapısının güçlenmesine engel olmaktadır.

Sosyalistler; Devletle ilgili birbiriyle çatışan görüş ayrılıklarına sahiptirler. Marksistler; sınıflar arasındaki mücadeleyi, devlet ve sınıf sistemi arasındaki bağı vurgular. Diğer sosyalistler ise devleti ortak faydanın vücut bulmuş hali olarak görürler. Bu nedenle sosyalizmin hem sosyal demokrat hem de devletçi kolektivist şekli, devletin müdahaleciliğini kabul eder(Heywood, 2007: 238). Marksist teoriye göre sosyalizm, feodalizmden sonraki, komünizmden önceki aşamadır. İlerici tarih anlayışı çerçevesinde baktığımızda sosyalizm, feodalizmden önde; komünizmden sonra yer almaktadır(Yayla, 2008: 215-216). Kimine göre zenginlikler bireyler arasındaki yeteneğe göre dağıtılacak, sosyalist ülkede devlet yerinde kalacak; kimine göre sosyalist devlet devrimin sadece ilk evresi olacak, ikinci evreye gelindiğinde zenginliklerin bireyler arasında ihtiyaca göre paylaşılacağı komünist toplumu oluşturmak için devlet yavaş yavaş kaldırılacaktır(Görgün, 2009: 383).

Anarşistler; Devletin gereksiz bir kötülük olduğunu savunurlar. Devletin hâkim, baskıcı ve zorlayıcı otoritesi tıpkı güçlü ve ayrıcalıklı seçkinlerin baskısına benzer. Devlet doğal olarak baskıcı ve zalim olduğu için tüm devletlerin aynı karakteri vardır(Heywood, 2007: 238). Bu nedenle devletsiz bir toplumda yaşamak isterler. Devleti bir nevi toplu üzerindeki yük olarak kabul ederler. Anarşist görüşe göre, insanlar doğaları gereği iyidirler; ancak devlet tarafından yozlaştırılmaktadırlar. Devlet, istismar eden bir kurumdur (Yayla, 2008: 18-21).

Faşistler; Özellikle İtalyan geleneğinde, devleti, ulusal bütünlüğünü sağlayan üstün, etik ideal olarak görürler. Naziler devleti içinde ırk veya ulus bulunan bir damar olarak görürler(Heywood, 2007: 238). Faşizmin en önemli unsurlarından birisi

“kutsal lider” anlayışıdır. Bu anlayışa göre, faşist lider her şeyi gören ve bilen kişidir(Göze, 2005: 350). Gelenek kültürüne bağlı olan faşizm modernizmi kabul etmez. Lidere yüklenen üstlük misyonu ile toplumu ileri taşıyacağı kabul görür. Devlet bu anlayışta anarşizmin aksine gerekli ve faydalıdır. Faşist devlet yapısında birey değil çıkarlar korunmaktadır. Kişi toplumda yerine getirdiği sorumluluğuna göre önem kazanır. Devletteki önemli fonksiyonlar kuruluşlarca yerine getirilir ve bireylerde ancak bu kuruluşlarca temsil edilebilirler(Göze, 2005: 115).

Feministler; Devleti, kadınları kamusal hayattan veya siyasal hayattan dışlama veya bu alanlarda onları ikinci konuma ötelemeye yarayan erkek iktidarının bir aracı olarak görürler. Devleti ataerkil bir yapı olarak kabul ederler. Liberal feministler ise devleti, seçimlerle hayata geçirilebilecek reformların bir aracı olarak görürler(Heywood, 2007: 238). Marksist feminist teoriye göre sosyal sınıfların ortaya çıkmadığı ilkel toplumlarda kadınlar ve erkekler arasında özellikle kadınların aleyhine olacak şekilde bir güç ilişkisi yoktur. Ancak ataerkil aile düzenin oluşmaya başlaması, özel mülkiyetin önem kazanması ve devletin toplum üzerindeki gücünün artmaya başladığı modern toplumlarda erkekler bir baskı grubu olarak kadınlar üzerinde hâkimiyet kurmaya başlamışlardır(Çetinel, Yılmaz, 2016: 130).

Dini Fundamentalistler; Kültürel ve sosyal açıdan araç olarak gördükleri devleti pozitif bir şekilde değerlendirirler. Dini fundamentalistlere göre devlet, dini otoritenin ve hikmetin siyasi manifestosu olarak kabul edilir(Heywood, 2007: 238). Dini fundamentalizm, din ile siyaset arasındaki ayrımı reddetmektedir(Çetin, ty: 5).

Devletin yerini ve amacını açıklamaya çalışan rakip devlet teorilerinde ise devlet tanımlaması şu şekilde yapılmıştır:

Plüralist devlet: Bireyin ön planda olduğu devlet teorisidir. Devletin görevi tarafsız şekilde hakemlik, bilirkişilik vazifesinde bulunmaktır. Bu teorinin kökenleri, Thomas Hobbes ve John Locke gibi on yedinci yüzyıl düşünürlerine dayanmaktadır. Bu düşünürlere göre devletin tabiat halinin düzensiz ve güvensiz ortamından ancak egemen bir güç ile kurtula bilinir. Çünkü devletin yokluğunda bireyler birbirlerini sömürebilir; ancak devlet bir düzen ile hak ve özgürlükleri koruyabilir(Heywood, 2007; 127-129). Hobbes’ a göre, doğa durumu savaş halini yansıtmakta ve devlet bir egemenin, bir grup azınlığın veya çoğunluğun egemenliğinde yönetilebilmektedir. Ancak Hobbes’ göre bu yönetim anlayışlarından en doğru olanı tek kişinin

yönetimidir. Çünkü tek kişinin otoritesi ile barış en iyi şekilde korunabilecektir(Eroğlu, 2010: 2). Fakat burada da şu iki sorunla karşılaşmak olasıdır:

- Güç açısından baskı grupları eşit mi?
- Devlet doğal hakları koruyabileceği gibi bu gücünü bir tehdit haline de dönüştürebilir mi?

Bunun meydana gelmemesi içinde anayasal düzen ortaya çıkar(Heywood, 2007; 129). Locke ise bu nedenlerden dolayı monarşiye karşı çıkmış ve “siyasi iktidarı sınırlama” düşüncesini savunmuştur(Eroğlu, 2010: 2). Bu düşünceler yirminci yüzyılda plüralist devlet teorisi şeklinde gelişmiştir. Bu teoride, devlet herhangi bir çıkar veya grup lehine ya da aleyhine taraf değildir. Devletin toplumdan bağımsız bir çıkarı yoktur. Devlet organları tarafsız bir şekilde görevlerini yerine getiri ve siyasi amirlerin otoritesine bağlıdır. Devlet kamunun belirlediği şekilde işlemelidir(Heywood, 2007; 130). Plüralist devlete, seçimler adil olmalı, örgütsel gruplar toplumsal talepleri dile getirebilmeli, bunun yanında hükümette bu taleplere cevap verebilmelidir(Yayla, 2008: 54).

Kapitalist devlet: Bu anlayışta devlet sınıf sisteminden doğar(Heywood, 2007; 131). Kapitalist devletin oluşumu Engels’ e göre eski Yunan’ da var olmaya başlamıştır. Gens’ ler¹ aile yapısında baba otoritesinin ağır basmaya başlamasıyla ailenin tümüne ait olan mülkiyet hakkı, çocuklara devredilmeye başlamış, bu durumda genslerin gücünü yitirmesine ailenin ön plana çıkmasına neden olmuştur. Bu değişim ise aristokrasinin, mal biriktirmenin, monarşinin genişlemesine neden olmuştur(Ergil, ty: 239. Marksist bakış açısı ile meydana gelmiş bu teoride toplum, ekonomik yapıyla birlikte ele alınmalıdır. Devletin sınıf sistemine dayandığı görüşü hakimdir. Devlet üst bir yapıdır; ancak azınlığın çoğunluğun üzerindeki baskısı sonucu oluşmuştur. Ancak işçi sınıfının egemen olması halinde bu durum değişecek ve çoğunluk azınlık üzerinde egemen hale gelecektir(Eroğul, ty: 117).

Leviathan devlet: Plüralist devlet teorisine karşı, Leviathan devlet her şeye müdahale eder. Temelinde devletin toplumdan ayrı çıkarları olduğu düşüncesi yatar. Bu neden de devletin sürekli büyümesini beraberinde getirmektedir(Heywood, 2007;

¹ Ana soyundan kan hısımlığı olan klanlar, aile grupları.

134-135). Thomas Hobbes da devleti Leviathan' a yani büyük bir ejderhaya benzetmiş(Hobbes, 2007: 137). Hobbes' a göre doğa halinde yaşayan insanların haklarından vazgeçmeleri gerekmektedir; bu hakları bir insana ya da bir gruba devretmeleri gerekir. Bu gücün tek kişide toplanması ise Latince “civitas” olarak adlandırılmıştır. Leviathan' ın doğumu bu şekilde gerçekleşmiş, mutlak gücün ve sınırsızlığın bir ifadesi haline gelmiştir(Gündoğan, 2010: 154). Burada devlet kendisini sürekli genişleten ve kendisine hizmet eden bir canavara benzetilmiştir. Devlet bu yaklaşımda, bireyi kısıtlayandır. Düşüncenin temelinde devlet ve birey ayrıştırılmış; devletin bireyden ayrı çıkarları olduğu savunulmuştur(Heywood, 2007; 136).

Ataerkil (Patriarkal) Devlet: Patriarşi kelime anlamı olarak, babanın yönetimi anlamına gelmektedir. Aile içinde eş ve çocukların babaya tabi olmasını, erkekler tarafından yönetilmeyi ifade eder. Aile içinde başlayan babaya itaat, toplumsal olarak erkek egemen bir yönetime dönüşür (Heywood, 2007; 136). Bu anlayışta kadın “ev hanımı” konumunda ve bağımlı bir hayat sürmektedir. Liberal feministlerin benimsediği bu görüşte; devlet müdahaleciliğini eşitsizliği çözmeye araç olarak kullanır. Radikal feministlere göre, devlet ataerkil bir baskıyı yansıtmaktadır. Bu bağlamda Marksist düşünce ile kimi noktalarda görüş birliği içindedirler. Fark ise; Marksistlere göre devlet iktisadi bağlamda açıklanırken, feministlere göre devlet “erkekler tarafından, erkekler için” yönetilmektedir. Burada kadın “anne” veya “ev hanımı” konumuna indirgendikçe ataerkil devlet yapısı sürecelecektir. Burada kadının kamusal alanda girmiş olması dahi sorunu çözmeye yetmeyecektir. Eğer ki kadın kamusal alanda “bakım meslekleri” ile istihdam edilmeye devam edilirse devlete olan bağımlılığı devam edecek, yedek emek ordusu olarak toplumda yer bulacaktır(Heywood, 2007; 136-137).

Yirminci yüzyıla geldiğimizde Max Weber “devlet” tanımına farklı şekilde ele almıştır. Devletin amaçlarına değinmemiş; devletteki siyasal örgütleri, bu kurumların nasıl bağımsız hareket edeceğine dair tanımlamaya gitmiştir(Zabunoğlu, 1973:47-49). Kültürel, ekonomik değişkenlere, dönemsel yapılara göre devlet farklı tanımlansa da özüne baktığımızda devlet, insanların birlikte yaşayacağı bir çatı mahiyetindedir. Günümüzde en kabul gören tanım ise 1900' larda George Jellinek tarafından kaleme alınan Genel Devlet Teorisi adlı eserde yapılmaktadır. Buna göre devlet; "Egemenlik gücüyle aslen donatılmış, belli bir toprak parçası üzerinde

yerleşik bir millet birliği" dir(Gözler, 2007: 4). Burada üç unsur karşımıza çıkmaktadır:

- 1- Millet: birbirine ortak kültür veya köken gibi unsurlarla bağlı insanlar topluluğudur. Belirli bir coğrafyada beraber yaşayan ve kimi bağlarla birlikte yaşama iradesi gösteren insan topluluğudur.
- 2- Ülke: belli sınırları olan bir milletin devamlı olarak yaşayabileceği toprak parçasıdır. Coğrafi açıdan bir bütünlüğü temsil eden ve sınırları belli kara parçasından oluşan alandır(Gözler, 2013: 46-47). Devletlerin sınırlarını, egemenlik alanını belirleyen toprak parçası ile ülke oluşumu sağlanmaktadır. Bu sayede insanlar yerleşme ve birlikte yaşama alanı oluşturabilmektedirler. Belirlenmiş bir alanda yaşayan insanlar arasında ülke birliği, siyasal birlik sağlanmış ve devlet oluşumu gerçekleşmiştir(Göze, 1959: 13-16).
- 3- Egemenlik: millet ve ülke üzerindeki yetkilerin tümüdür. Devletin esas kurucu unsurudur. Belli bir coğrafyada yaşayan insan topluluğunun üst bir irade çevresinde bir araya gelmesi, örgütlenmesidir(Gözler, 2013: 44-49).

Bir devletin varlığından söz edebilmek için bu üç unsur bir araya gelmelidir.

Devlet; ülke, insan ve egemen güç tarafından oluşan bir yapıdır. Bu bağlamda oluşan ilişki ise devletin şeklini belirler. Belli sınırlar içerisinde oluşan yapıda en önemli faktör insandır. Egemen gücün topluma kendini kabul ettirmesi günümüze kadar çeşitli aşamalardan geçmiştir. Bu önceleri fiziksel üstünlük iken sonraları toprak üstünlüğüne, zenginliğe bağlı olarak değişmiştir. Üstünlük sağlamanın temeli ise dönem dönem çeşitli teorilerle anlamlandırılmaya çalışılmıştır. Demokrasilerin hâkim olduğu coğrafyalarda egemen gücü belirleyen etken toplumun çoğunluğunu oluşturmaktadır. Her toplum bir devlet değildir. Ancak her devletin egemenliği altında olan bir toplum mevcuttur. Devlet ise bu toplum içinde idari hukuki siyasi kurumların meydana getirdiği siyasi bütünü temsil eder. Nasıl ki bireylerin oluşturduğu her topluluk toplumu oluşturmuyorsa, toplumların bir araya gelmesi de devleti oluşturmaya yetmeyecektir. Bunun için ortak yaşam arzusu, ortak bir geçmiş birikimi, ortak bir kültür altında toplanan insanların olması gerekmektedir. Tüm bunlar ışığında devlet denen olgu günümüze kadar farklı teorilerle tanımlamalara maruz kalmıştır. Zamanla ortaya çıkan siyasal yaklaşımlar ise devlet tanımına ve devletin görev ve sorumluluklarına farklı anlam ve tanımlamalar yüklemiştir.

2. Köken Teorileri Açısından Devlet

Devletin nasıl ortaya çıktığını, dayanağını açıklamaya çalışan çeşitli teoriler mevcuttur. Bu teoriler; devletin kaynağını ailede bulan aile teorisi, güç kullanımında bulan kuvvet ve mücadele teorisi, devleti canlı bir organizma olarak gören biyolojik teori, doğa durumundan yola çıkarak insanların iradeleri ve kendi rızaları ile bir sözleşme oluşturarak devleti kurduğunu savunan sosyal sözleşme teorisi ve devletin üretim ilişkilerinden doğduğunu iddia eden ekonomik teoridir(Gözler, 2013: 43). Amacı devletin ortaya çıkış kaynağına, amacına ulaşmaya çalışmak olan bu teoriler; devletin doğuş nedenine inmeye çalışmakta, büyümesine, genişlemesine var olmaya devam etmesine neden olan etmenleri incelemektedir. Ortaya çıktıkları dönemdeki şartlara da bağlı olarak değişiklik gösteren teoriler için esas olan devletin nasıl oluştuğunu, oluşum süresinden sonraki evrede uğradığı değişiklikleri tanımlamaya çalışmaktır.

2.1. Aile Teorisine Göre Devlet

Devlet, ailenin zamanla genişlemesi, aynı kan bağına sahip bireylerin birlikteliği ile oluşmuştur. Devletin köken teorilerinden olan aile teorisi, devletin sahip olduğu gücün niteliğini ataerkil aileye dayandırarak açıklamaktadır. Bu teorinin hareket noktası bir aile içerisindeki babanın aile üyeleri üzerinde sahip olduğu otoritedir. Ataerkil karakterdeki bir ailenin bütün üyeleri, babanın otoritesi altında ve onun iradesine bağlıdır. Ataerkil bir aile içerisinde ailenin babası her açıdan o ailenin reisi konumundadır. Aile yapısının zaman içerisinde çeşitli büyüme ve genişleme yollarından geçerek devlet hâline dönüşmesiyle aile reisi olan babanın gücü ve otoritesi zaman içerisinde kralın gücü ve otoritesi hâlini almıştır. Babanın aile içerisindeki otoritesi ne ise kralın da devlet içerisindeki otoritesi o olacaktır. Aile içerisinde babanın gücüne ve otoritesine nasıl itaat ediliyorsa kralın da gücüne ve otoritesine de aynı şekilde itaat edilmektedir(Düvenci, 2018: 68). Aile içerisinde bir otorite vardır, ailenin gücünü temsil eden. Buradaki güce olan itaat, devlette var olan yönetime, yöneticilere itaat ile özdeşleştirilmiştir(Şenel, 1993: 545-548). Çünkü aile reisi, bu ailenin güç kaynağını oluşturmuştur. Aile gücünü buradan almış, dolayısıyla da buraya bir itaat oluşmuştur. Devletteki üst yöneticilere itaat buna dayanmıştır. Çekirdek yapıdan türevle devletin oluşum sürecini aktaran aile teorisi ataerkil yapıda baskın olan aile reisini devlet yansımasında kral olarak betimlemiştir. Aile teorisinin

en ünlü temsilcisi İngiltere'de I. Charles zamanında yaşamış bulunan filozof Robert Filmer (1610-1674) dir. Filmer'e göre, ilk kral Âdem' dir; krallar iktidarlarını veraset yolu ile Âdem' den almışlardır(Zabunoğlu, 1973: 49). Kadın erkek ilişkisine dayanan bu teori de ilk olarak çekirdek aile doğuyor daha sonra bu yapı geniş aileye dönüşüyor; ardından yapı boy, aşiret şeklinde genişleyerek devleti oluşturuyor. Konfüçyüs ise aile ile devlet arasında bir bağ kurmuştur. Ona göre, anne babasına saygı duyan kişi aynı zamanda hükümdara ve diğer yöneticilere de saygı duyacaktır. Kişi toplum kurallarına göre hareket edecek ve toplumsal ve siyasi düzen bozulmayacak, karmaşa yaşanmayacaktır(Kalkır, 2008: 103).

Klasik dönemde aile iktisadi bir yapı halini almış ve şehirlilerin ekonomik yapısını bile belirleyici olmuştur. Zamanla aile toplumda iktisadi bir yapı şekline dönüşmüştür. Şehirdeki ekonomik yapının belirleyicisi olmuştur. Şöyle ki; aile, toprak mülkiyetine sahip olmuş ve sahip oldukları topraklarda kendi ihtiyaçlarının üretimini sağlamıştır. Ayrıca üretim fazlalarını da satarak ekonomiye katkı sağlamış, ticarete bulunmuştur. Ailelerin saygınlığı, sahip olduğu toprak büyüklüğü bağlı olmuştur. Aileler kendi mal mülklerini kullanma hakkına sahip olmalarına rağmen kendi istekleri doğrultusunda devredememiştir. Klasik dönemde ailelerin toplumdaki saygınlığı, sahip oldukları topraklarla bağlı olmuştur(Thilly, 2002; 90-96).

Ailenin başında yönetici konumunda olan, ailenin en yaşlı erkek üyesi yer almaktadır. Ailenin diğer üyeleri ise yönetici durumunda olan en yaşlı erkek üyenin emri altındadır. Devlet yapısı ailenin genişleyip büyümesidir. Aile, devletin küçük bir modeli iken devlet ise ailenin büyük bir modeli durumundadır.

Aile teorisinin düşünürlerinden bir diğeri de Aristoteles'tir. Aristoteles'e göre bir topluluk olan devletin ilk hareket noktası ailedir. Aile ise erkekler, kadınlar ve kölelerden oluşan üç unsurun bir araya gelmesi sonucunda ortaya çıkmıştır. Aile gündelik ihtiyaçlarını karşılayabilen bir yapıdır. Aileden sonra ise köy gelmektedir. Köy ise gündelik ihtiyaçlar haricindeki diğer ihtiyaçların karşılanması, imcece maksadıyla çok sayıda evin bir araya gelerek birleşmesi sonucunda ortaya çıkmıştır. Bu yapıya çocuklar, çocukların çocukları katıldıkça ve bunların evleri de eklendikçe bu yapı giderek büyüyüp gelişmektedir. Son topluluk ise köylerin bir araya gelerek oluşturdukları kentlerdir. Bu şekilde süreç tamamlanmış olur. Çekirdek ailenin genişlemesi ardından bir arada yaşama gereği ile köylerin büyüyüp kentlerin ortaya çıkması ile devlet yapısı, aile ile başlayan ve aile yapısının büyüyüp gelişmesi ile oluşan doğal bir yapı halini almış olur(Düvenci, 2018: 66-72).

İbni Haldun' a göre devletin kuruluş aşaması aile teorisine dayanmaktadır ancak; aile teorisi özü itibarıyla aslında ilk insandan başlayıp gelişen yapının bir yansımasını anlatmaktadır. Çekirdek ailenin büyümesi ile oluşan geniş aile, geniş ailenin büyümesiyle oluşan sülale ve kalabalıklaşıp gelişmesiyle oluşan yapının devlet şeklinde boy göstermesini anlatır. Bu teori devletin kökenini açıklamakta yardımcı olurken, modern devleti tanımlamakta yetersiz kalmaktadır. Babanın aile üzerindeki iktidarı ile modern devletteki iktidar arasında bir bağlantı kurmak mümkün değildir. Bu teori modern devletin ortaya çıkışını açıklamakta yetersiz kaldığı için günümüzde geçerliliğini sağlayamamıştır.

2.2. Kuvvet ve Mücadele Teorisine Göre Devlet

Zayıflar ve kuvvetliler arasındaki mücadele sonucu ortaya çıkmış olan bir teoridir. Devletin asıl meydana gelme nedeninin toplulukların birbirleriyle olan anlaşmazlıkları ve bu anlaşmazlıkların sonucu olan iktidar mücadelesi olduğunu savunur. Bu teoriye göre devlet kendi teşkilatı aracılığı ile kuvvetlileri, zayıfları her açıdan sömürmektedir. Zaten devletin kurulma amacı da bu sömürü düzenini oluşturabilmektir(Gözler, 2007: 31). Kuvvetli olanların kendi çıkarlarının korumasını sağlamak için devleti ortaya çıktığını savunurlar. Kuvvet teorisinin ilk savunucuları Eski Yunan'da Sofistler, Roma'da Polibius ve Seneca'dır. Yunan düşünür Polybios' a göre de devletin oluşumu kuvvet ve güç teorisine dayanmaktadır. Başlarda dağınık şekilde yaşayan topluluklar zamanla salgın hastalıklar gibi doğal felaketler nedeniyle giderek azalmışlardır. Kendi kendine yetememe durumu baş gösterdiğinde birleşmeye başlamışlar ve devleti oluşturmuşlardır(Uygun, 1996, 73-77). Topluluklar, güçlenebilmek için devlet oluşumuna gitmişlerdir. Yunan filozoflarının yanı sıra, ünlü Arap bilgesi İbni Haldun da kuvvet teorisini benimsediğini gösterecek açıklamalarda bulunmuştur(Zabunoğlu, 1973: 58). Özel olarak tarih sahnesindeki ilk devletlere bakıldığında devletlerin kuruluşunda kuvvet ve mücadelenin ön plana çıktığı görülmektedir(Gözler, 2011: 388).

Kuvvet ve mücadele teorisinin çağımızdaki en ünlü temsilcilerinden biri Oppenheimer'dır. Franz Oppenheimer kuvvet ve mücadele teorisinin ana hatlarını şu şekilde açıklamaktadır:

“Devlet, oluşumu sırasında tümüyle; varlığının ilk aşamalarında ise özünde ve neredeyse tümüyle, zafer kazanmış bir insan grubunun, yendikleri üzerindeki egemenliğini bir düzene bağlamak ve kendini içten gelecek ayaklanmalarla

dıştan gelecek saldırılara karşı güvenceye almak amacıyla, yendiği gruba zorla kabul ettirdiği bir toplumsal kurumdur. Bu egemenliğin sonul amacı, yenilenlerin yenenler tarafından ekonomik alanda sömürülmesinden başka bir şey değildir”(Oppenheimer, 1997: 42-44).

Oppenheimer, devlet kavramının kökenini incelerken kelimenin tarihçesinin Rönesans dönemi İtalya’sından geldiğini ifade eder. İdareyi zorla ele geçiren prens ve mahiyetini belirtmek için kullanılan bir kavram olduğunu söyler(Düvenci, 2018: 69). Oppenheimer bu teoriyi açıklarken şuna değinir: ilk çağlarda yaşamış olan ve diğer toplumlara karşı gücünü kanıtlayarak mücadeleyi kazanan insan topluluğunun, kaybeden toplum üzerindeki otoritesini, baskısını belli bir düzene oturtmak için ve kurulacak olan bu düzeni tüm saldırı ve tehditlere karşı korumak amacıyla devlet kurulmuştur. Bu açıdan devlet zorla kabul ettirilmiş bir kurum mahiyetindedir. Kabul edilmek zorunda bırakılan bu kurumun asıl amacı toplumsal huzuru sağlamaktan çok kaybeden toplumlara sosyal, ekonomik açıdan sömürmektir(Oppenheimer, 2005: 43-46).

Kuvvet ve mücadele teorisini savunan bir diğer düşünür olan İbn-i Haldun ise devletin sadece güçlü olarak ve ötekilere galip gelerek kurulabileceğini belirtir(Düvenci, 2018: 69). İbni Haldun'a göre, kuvvetli ve enerjik göçebe kabilelerin, daha çok tarımla meşgul, sakin ruhlu çiftçi ve köylülere saldırımları ve bunun sonucunda zafer elde etmeleri ile “devlet” ortaya çıkmıştır(Zabunoğlu, 1973: 58). Ama güçlü olmak ve kazanabilmek için insanların bir tarafı seçmesi ve tercih ettiği tarafa da sadık olması, kararlılıkla savunması gerekir. Tüm bunların yanında kalpleri kaynaştırmak fikri de İbn-i Haldun için önemlidir ve İbn-i Haldun’a göre güçlü olmak yalnızca sayıca çok olan insanların bir araya gelmesi, beraber olması ile değil aynı zamanda bu insanların karşılıklı olarak iyi geçinmeleriyle de bağlantılıdır(Düvenci, 2018: 69). Böylece maddi ve fiziksel yönden elde edinilen, kazanılan üstünlüğün manevi anlamda da desteklenerek kalıcılığının sağlanacağını vurgular. Bu da devletin daha da güçlenmesini sağlamaya yarayacaktır. Kuvvet ve mücadele teorisini savunan bir diğer düşünür olan Léon Duguit’e göre ise, devletin var olması, toplum içinde yöneten ve yönetilenlerin arasındaki politik farklılaşmanın meydana gelmesi ile birlikte başlamıştır. Politik farklılaşma süreci ise zaman içerisinde bir süreç halinde toplum hayatına yerleşmiştir. Devletin ortaya çıkışı, toplum içerisinde gerçekleşen politik farklılaşma ile birlikte güçlülerin zayıflar üzerinde tesis ettikleri otoritelerinin sonucunda gerçekleşmiştir(Düvenci, 2018: 69).

Bu teoriye göre devletin varlığı güçlünün egemen olduğu, tarafların galip gelenin etrafında toplandığı bir sistem olarak boy göstermiştir.

2.3. Biyolojik Teori-Organizmacı Teoriye Göre Devlet

Canlı bir organizma gibidir. Devlet de diğer canlılar gibi kendiliğinden meydana gelir, büyür, gelişir ve ölür. Biyolojik teoriye göre devlet zamanla insan doğasının büyüüp gelişmesi ile birlikte ortaya çıkmıştır(Gözler, 2007: 29-31). Gelişimini tamamlayıncaya kadar büyüyecek, ardından da tıpkı diğer canlılar gibi varlığı son bulacaktır. Bu teori insan yapısı ile devlet yapısı arasında bir benzerlik kurmuştur. Devletler de insanlar gibi birçok organın bir araya gelmesi ile birlikte bir varlık kazanmış ve bu bir araya gelme sayesinde canlılık fonksiyonunu elde etmiştir(Şahin, 2016: 14). Devlet yaşayan bir organizmadır. Tıpkı insanlarda olduğu gibi devletlerde de yaşamlarına devam etmek için birtakım uzuvlar vardır. Kan dolaşımı, devletteki mal ve para dolaşımına benzetilmiştir; damarlar, kara, hava ve deniz yollarına benzetilirken; akyuvarlar, jandarma ve polise; sinirler, haberleşme ve iletişim araçlarına; beyin hükümete benzetilir(Gözler, 2011: 387). Biyolojik teoriyi savunan düşünürlerden Platon, devleti akıllı yapan etkenlerin insanı akıllı yapan şeyler olduğunu savunur. Bir insanın yiğitlik göstermesinin sebebi ile devletin de yiğitlik gösterme nedeninin aynı olduğunu ve diğer değerler için de bunun geçerli olduğunu savunur(Platon, 2017: 143). Devletin gösterdiği hal ve tavırlar kendi uyruklarıyla birebir özellik gösterir. İskitler' de, bütün kuzey devletlerinde var olan sertlik halkından kaynaklanır; tıpkı Fenikelilerde, Mısırlılarda var olan bilim tutkusunun orayı oluşturan toplumdan kaynaklandığı gibi(Platon, 2017: 135). Platon, siyasî toplum denilen devletin var olması için toplumsal yapının bolluğa ulaşmış olması gerektiğini savunur. Platon'a göre "toplum bir tek insandan daha büyük bir şeydir". Platon'a göre toplumdaki yönetenler, savaşanlar ve para kazananlar gibi içimizde de üç bölüm vardır ve ona göre bu bölümlerden biri insanın düşünen, akıl yürüten, çeşitli hesaplar yapan akıl yanıdır. İnsanın akıl yanı olarak tarif edilen bu bölüm toplumsal yapı içerisinde yönetici sınıf ile benzer özellikler gösterir. İnsan aklının, insanın tüm bedenini ve eylemlerini yönettiği gibi yönetici sınıf da toplumun her anını ve diğer bölümleri yönetmektedir. İnsanın içindeki bölümlerden biri ise düşünmekten ziyade yalnızca isteyen yandır. Bu tanım aslında insanın içgüdülerini anlatmaktadır. Canlı bir organizma özelliği gösteren toplumsal yapıda üreten sınıfa

yani işçiler sınıfına denk düşmektedir. Platon'a göre insanın içindeki üçüncü bölüm ise kahramanlık, cesurluk olarak tanımlayabileceğimiz kızgınlık duygusudur. İnsanın içindeki bu duygu toplumsal yapı içerisinde koruyuculuk bölümünü oluşturan askerleri temsil etmektedir(Ruhi, 2005: 251-252). İnsan ve devlet birçok bakımdan benzer özellik gösterir. Tıpkı bireylerin, kadın ve erkeğin, çocuk sahibi olması gibi yurttaşlarda kendilerinden başka yeni bir varlık olan devleti oluştururlar. Tıpkı insan organlarının beyne itaat etmesi gibi; devlet organları da devlet otoritesine itaat eder. Ancak bu teori insan ve devlet mekanizması arasındaki benzerliği abartılı şekilde yansıttığı için eleştirilere maruz kalır. Çünkü insanlar arasındaki bağ tam olarak biyolojik özellik gösterir. Ancak devlet ve devlet organları arasındaki bağ böyle değildir. Bu bağ daha çok psikolojiktir(Gözler, 2011: 387-388). Ancak benzer özellikler açısından değerlendirecek olursak bu teori, devletlerinde insanlar gibi doğup gelişme gösterdiğini; insan vücudu gibi uzuvları olduğundan bahseder. Buradan hareketle şu çıkarımda bulunabiliriz; tıpkı insan uzuvlarındaki eksikliğin yaşam kalitesini azalttığı gibi devlet oluşumdaki eksikliklerin, devletteki bozulan yapının devletin kalitesine ve var oluş süresine etki edeceği kaçınılmazdır. Bu durumda dolayısıyla topluma yansiyacaktır.

2.4. Sosyal Sözleşme Teorisine Göre Devlet

Bu teoriye göre devlet oluşmadan önceki dönemlerde insanlar “doğa hali” olarak adlandırılan bir dönem içinde yaşıyorlardı(Düvenci, 2018: 71). Bu teoriye göre insanlar özgür olarak yaratılmışlardır. İnsan, kendinde doğuştan var olan bu özgürlük duygusu sayesinde çıkarımı korur; kendisi için neyin doğru, iyi olduğuna karar verir. İşte bu durumun neden olduğu şey ise insanlar arasındaki çıkar çatışmaları, bunun sonucu daha ileri bir hal olan kavga ve savaşlardır. Bu kaos halinde insanlar hayatta kalabilmek için diğer insanlarla bir araya gelerek hayatta kalmanın yollarını ararlar. Birlikte yaşama fikrinin hayata geçebilmesi için bir uzlaşma sağlanması gerekir(Tuncer, 2003: 5-6). Herhangi bir düzenin, otoritenin olmadığı bu dönemde insanlar “doğa hali” durumdan çıkma kararı verdiklerinde bir sözleşme/anlaşma oluşturdular. Devletin var olmaya başlamasının özünü de bu teori oluşturmaktadır. Bu teori, Thomas Hobbes, John Locke, Jean-Jacques Rousseau tarafından savunulmuştur. Bu düşünürlere göre, insanlar devlet oluşmasından önceki “doğa hali” denilen bir dönemden çıkmaya kendi akıl ve iradeleriyle karar verdiler. İnsanlar

bu dönemden sonra aralarında bir anlaşma-sözleşme yaptılar. Bu sözleşmeye “sosyal sözleşme” denir. Thomas Hobbes’ a göre doğa hali, doğa durumu olarak betimlenen bu dönemde tüm insanlarda zarar verme arzusu var idi. Hobbes’a göre doğa hali durumunda, devlet olmadan önceki zamanda herkes savaş halinde idi. İnsanları korku ve baskı altına alan bir güç olmadığı durumda hepsi bir savaş hâlinindedir. “Bu savaş herkesin herkese karşı savaştır.” Böylesi bir savaşın söz konusu olduğu durumlarda ise insani bir duygu olan ve tehlike halinde her an güçlü bir şekilde hissedilen ölüm korkusu ve ölüm tehlikesidir. Hobbes’ a göre insanlar bu savaş hâlinden vazgeçip barış içerisinde, huzurlu bir ortamda yaşamayı tercih ederler. İnsanların savaş hâlinden kurtulmak istemelerinin asıl nedeni ise ölüm korkusu, daha refah, daha rahat bir hayat sürdürebilmeleri için gerekli olan şeyleri elde etme isteği ve elde ettiklerini de çalışarak koruma arzusu yer almaktadır(Düvenci, 2018: 71). Bu nedenle aralarında bir uzlaşa sağlanması gerekir. Yapılan sözleşme kimi zaman güce, kimi zaman korku ya da menfaat minvalinde gerçekleşir; ancak insanların ortak iradelerini yansıtabilecek bir gücü hakem olarak belirlerler. Bu sayede bir iktidar ortaya çıkmış olur. Bireyler uymayı taahhüt ettikleri bu sözleşmeye herkesin uymasını sağlamak için de devleti oluştururlar(Tuncer, 2003: 5-6). Bu sözleşmenin varlığıyla toplum bütünleşecektir. Böylece bütünleşen toplum, ölümsüz tanrının yardımıyla ölümlü olan Leviathan’ı kurmuş olur. Bu sözleşme ile herkesin sahip olduğu tüm haklarını bir kişiye veya bir meclise devretmenin yanında bir de siyasal bir toplum kurulmuş olacaktır. Bu sözleşmenin amacı, insanların barış ve güvenlik içinde olmaları ve huzur içinde yaşamalarını sağlamaktır. Burada lehine birtakım haklardan vazgeçilen kişi veya meclis bir taraf değildir, üçüncü kişi konumundadır. Bir kez sözleşme yapan insanların, devletin şeklini değiştirme hakları yoktur. Çünkü onlar bu sözleşme ile haklarını devlete devretmişlerdir(İşçi, 2004: 228). Hobbes’a göre herkesin eşit ve tam özgür olduğunda ortaya çıkacak sonuç bu olacaktır(Çapar, Yıldırım, 2012: 12). Devletin kurulmasının sonucunda halkın rızası ile kendisine egemenliğin devredildiği kişi veya heyetin bütün hakları ve yetkileri doğar:

- “1. Uyruklar hükümet, şeklini değiştiremezler.
2. Egemen güçten vazgeçilemez.
3. Hiç kimse çoğunluk tarafından belirlenen egemenin kuruluşuna; adaletsizlik etmeden karşı gelemez.
4. Egemenin eylemleri uyruk tarafından eleştirilemez.
5. Egemenin yaptığı hiçbir şey, uyruk tarafından cezalandırılmaz.

6. Uyruklarının barışı ve savunulması için neyin gerekli olduğuna egemen karar verir.”(Hobbes, 2007: 131-134).

Uyruklar bir sözleşme yaptıkları için bu sözleşmeye aykırı hareket edemezler. Ayrıca bunun sonucu olarak, bir devlet kurmuş ve bu sözleşme ile egemenin eylem ve kararlarını sözleşme ile benimsediklerinden, egemenin izni olmaksızın herhangi bir konuda başka bir egemene tabii olmak için kendi aralarında başka bir sözleşme yapma yetkileri yoktur(Hobbes, 2007: 131-132). Aslında sözleşme yapmakla birlikte başka bir egemene tabi olmak için herhangi bir sözleşme daha yapma haklarını da devretmiş olurlar. Her bir uyruğun kişiliğini taşıma hakkı, egemenin onlardan herhangi biriyle değil, onların birbirleriyle yaptıkları anlaşma ile egemen olarak atadıkları kişiye verilmiştir. Bunun için egemen açısından herhangi bir sözleşmeye uymama hali, sözleşme ihlali söz konusu olamaz ve bunun için egemenin uyruklarından hiçbiri, vazgeçtim diyerek uyrukluktan kurtulamaz(Hobbes, 2007: 132) Yapacakları yeni sözleşme eskisini geçersiz kılmaz; aksine ilk yapılan sözleşmeye aykırı davrandıklarını gösterir.

Çoğunluk, geçerli oyla bir egemen belirlediği için; aksine oy vermiş olan da diğerlerine uymalı. Egemenin yapacağı tüm eylemleri aksine oy vermiş olanlarda kabul etmeye ve yahut kabul etmediği takdirde diğerleri tarafından yok edilmeye razı olmalıdır. Çünkü egemenliğe başta gönüllü olarak girmiş ise, orada iradesini açıklamış ve dolayısıyla zaten çoğunluğun karar vereceği şeye uyacağına zımnen söz vermiş anlamına gelmektedir. Dolayısıyla, alınan bu karara uymayı reddeder ya da onların kararlarından herhangi birine karşı çıkarsa o zaman sözleşmeye aykırı davranıyor ve bu nedenle de adaletsizliğe neden oluyor demektir(Hobbes, 2007: 133).

Tek tek her bir uyruk tüm eylemlerinin ve kararlarının alınmasında etkin olduğu için; egemenin yaptığı hiçbir şey uyruklarına karşı yapılmış bir haksızlık olamaz; ayrıca egemen, uyruklarından herhangi birince adaletsiz olmakla suçlanamaz. Çünkü her bir uyruktan aldığı yetkiyle bir şeyler yapan kimse, yetkisine dayanarak hareket ettiği için kişiye haksızlık etmez(Hobbes, 2007: 134). Uyruklar bu yetkiye egemene bizzat verdikleri için de aykırı hareket etmemeliler. Çünkü egemen güce sahip olan hiç kimse uyrukları tarafından herhangi bir şekilde öldürülemez veya başka herhangi bir şekilde cezalandırılmaz. Her bir uyruk, egemeninin eylemlerinde etkindir. Bunun

sonucu olarak da kendisi tarafından yapılmış eylemler için bir başkasını cezalandırmış olur(Hobbes, 2007: 134).

Egemenliği elinde bulunduran kişinin hem barış ve savunma araçları için hem de barış ve savunmanın önündeki engeller ve sorunlar için karar verme hakkı vardır. Sorumluluğu altında olduğu için barışın, güvenliğin korunmasında yetkili olduğundan bunları tehdit eden durumlar karşısında barışı ve güvenliği tekrar sağlamak için yapılmasını gerekli göreceği her şeyi yapmak hakkı, egemenliği elinde bulunduran kişiye veya heyete aittir(Hobbes, 2007: 131-134).

2.5. Ekonomik Teoriye Göre Devlet

Bu teorinin temelinde devlet ekonomisinin sosyal ve siyasal alanlara hâkim olması yer almaktadır. Bu terinin düşünürlerinden Karl Marx' a göre; dünya yönetimi ekonomik çıkarlara göre olmaktadır. Sosyal kurumlardaki alt yapı ve üst yapı ayırımı mevcuttur. Alt yapı, geçim ve üretim biçimlerini temsil eder; üst yapı ise alt yapının görünümleridir. Siyaset, din, ahlak, hukuk, kültür, sanat üst yapıyı oluşturur(Gözler, 2007: 35-36). Ekonomik teorinin bir diğer ortaya çıkış nedeni ticaret ve üretimin gelişmesi ve bu alandaki değişimler olmuştur. Ticaret aracılığıyla ekonomik güç haline gelen toplumlar, kralın yanında yer almıştır. Bu durum ise burjuvaziye desteklemiş ve krallıkların mutlak monarşiye; feodal yapıların modern yapıya dönüşmesinde etkili olmuştur(Göze, 1968: 39-40). İşte Marksistler, yirminci yüzyıla gelindiğinde ekonomik güç ile siyasal güç arasındaki bağı önemine dikkat çekmişlerdir ve üretim gücü olan insanın sınıf mücadelesi fikrine ulaşmışlardır. Üretim ile ticaretin gelişmesi bu sayede zenginleşme yerini üretici ve toplum çıkarlarının çatışmasına bırakmıştır(Perçin, 2015: 25-299).

Ekonomik teori, tüketimin, üretimin ve topluma dağılımını oluşturur. Kaynakların kıt olması, üretim araçlarının yeterli olmaması nedeniyle siyaset ve ekonomi arasında oluşan bağ nedeniyle sınıfsal ve siyasi açıdan bölünmelere neden olmuştur. Bunun önüne geçebilmek için siyasal gücün varlığını ortaya koyması gerekmiştir. Ancak Weber, bu görüşün aksine ekonomik ve siyasal gücün ayrı ayrı sınıflandırılması gerektiğini savunmuştur. Weber' e göre iktidar ana güçtür; sınıfsal ayrımlar ise iktidarın çevresinde doğmuştur. Ekonomik iktidar teorisi ile ilgili birçok filozof farklı

görüşlerle bu konuya kendi dönemlerinde değinmiştir. Dolayısıyla ekonomi-siyaset her dönem birbirinin biçimlenmesinde önem kazanmıştır(Teziç, 1997: 109-110).

3. Egemenliğin Kaynağına göre Devletler

Devletin yönetilme biçimlerini, egemenlik kaynağını açıklayan görüşlerdir. Devlet yönetiminde kimin veya kimlerin söz sahibi olacağı tasnif edilir. Toplulukların büyümesi, bir araya gelmesi ve devleti oluşturmaya başlaması ve devletleşmeye başladıkları dönemden itibaren iktidar sahibi, güç yönetimi sorunu baş göstermiştir. Devlet yapılanmasında kimin veya kimlerin söz sahibi olacağı, düşünürlerce de devlet için yapılan tartışma konularının temelini oluşturmaktadır. Kralın, tek kişinin söz sahibi olduğu yönetim modellerinden günümüz yönetim anlayışlarına geçiş çeşitli aşamalardan geçmiştir.

Monarşi yönetiminde tek kişinin yönetimi, iktidarı söz konusu iken, meşruti monarşide bu yetki sınırlandırılmıştır. Oligarşik devletlerde belli bir sınıf egemen iken, teokratik devlet kaynağını yaratıcıdan almıştır. Demokratik devlet yönetimi ise zaman içerisinde giderek kabul görmüştür. Her ülkede uygulama alanı bulmamış olsa dahi günümüz uluslararası kriterlerde kabul gören yönetim anlayışdır. Halkın doğrudan olmasa dahi dolaylı şekilde yönetime katılmasını, söz sahibi olmasını ifade eder. Düşünürler devlet yönetimini tanımlarken yönetici sayısına göre bir ayrıma gitmişlerdir:

- Aristoteles yönetim biçimlerini tasniflerken yönetici sayısını dikkate alır. Tek kişinin yönetimini monarşi, azınlığın yönetimini aristokrasi, çoğunluğun yönetimini ise politea olarak adlandırır(Aristoteles, 2006:80-86).
- Montesquieu' ya göre yönetim biçimleri cumhuriyet, monarşi ve despotizm olarak üçe ayrılır. Cumhuriyeti, yönetimde halkın tümünün veya bir parçasının bulunması olarak tanımlar. Krallık yönetimini tek kişinin belli yasalara bağlı olarak yönetmesi olarak tanımlarken, istibdat yönetimini tek kişinin keyfi olarak herhangi bir yasaya bağlı olmadan istek ve heveslerine göre yönetimi olarak ele alır(Montesquieu, 1963: 291-292).

- Rousseau' ya göre hükümet şekilleri demokrasi, aristokrasi ve monarşi olmak üzere üçe ayırmıştır. Rousseau' da yönetici sayılarını dikkate alır. Demokraside egemenlik toplumun çoğunluğuna aittir. Aristokraside yönetim azınlığın elindedir. Monarşide ise tek kişinin yasalara göre yönetimi vardır(Rousseau, 1982:77-90).

3.1. Monarşik devlet

Egemenliğin tek bir kişiye ve onun ailesine ait olduğu devlet türüdür. Yönetim hakkı miras yoluyla, çoğu zaman hanedanın erkek üyeleri arasında babadan oğula geçerek devam eder. Aristoteles' e göre monarşi tek kişinin yönetiminde olan devlet anlamına gelmektedir(Aristoteles, 2006:80-86). Monarşide egemen güç olan hükümdar, yönetici kanunları yapar ve yine tek kişi olan hâkim güç, yasalara göre hükümet eder (Rousseau, 1982:77-90).

- Mutlak monarşi; yönetim hakkı tek elde toplanmıştır. Bu yetki paylaşımına açık değildir. Devlet ve hükümdar arasında bir fark, ayırım yoktur. Çünkü yöneticinin, hükümdarın Tanrının temsilcisi olduğu inancı mevcuttur. Hükümdar sınırsız yetkilerle donatılmıştır. Bu görüşü savunan düşünürlerden olan Machiavelli' ye göre devlet, egemenlik sınırları içerisinde var olan tüm kurumların ve bireylerin üzerinde yer almalıdır. Bir diğer savunucularından olan Jean Bodin' e göre egemen güç, kısıtlanamaz ve geri alınamaz bir iktidara sahiptir(Ay, Uçar, 2015; 197-199). Halka yönetimde söz hakkı tanınmamıştır. Kralın sınırsız güçle donatılması bu devlet biçiminin eleştirilerindedir. Mutlak monarşinin olduğu yönetimde merkezi otorite güçlüdür. Hükümdarın kararı kesin hüküm kabul edilir. Hükümdar yürütmenin yanında yasama ve yargılama yetkilerine de sahiptir.
- Meşrutî monarşi; hükümdarın yetkileri anayasa veya bir sözleşme ile sınırlandırılmıştır. Yönetim sürecinde hükümdarı denetleyebilen bir meclis veya parlamento mevcuttur. Meclis halk tarafından seçilir ve şekillendirilir. Yetkiler anayasa ile sınırlandırılmıştır. Ancak meclis, hükümdar üzerinde bir güç değildir; hükümdar tarafından meclis feshedilebilir, seçimler tekrar edilebilir(Orhan, 2001: 45-49). Hükümdar en üst kurum olarak birliği temsil eder ve bir onay makamıdır.

Kısaca monarşik devlet yönetiminin ortak özellikleri:

- Yasama, yürütme ve yargı yetkisi tek kişide toplanmıştır.
- Yönetim hakkı hükümdara aittir ve hanedanlık içinde miras yoluyla devrolunur
- Hükümdar yönetme yetkisine süresiz sahiptir.
- Toplum ve devlet hükümdara bağlıdır.

3.2. Oligarşik devlet

Egemenliğin belli bir sınıf veya gruba ait olduğu devlet biçimidir. İktidar, yönetim küçük bir gruba ya da bir aileye veya sosyal bir sınıfa aittir. Oligarşi, bir toplumda veya devlette hakimiyetin tepedeki yöneticilerce kontrol edilmesidir. 1911 yılında Robert Michels, Siyasal Partiler adlı eserinde “oligarşinin tunç kanunu” ndan bahsetmiştir. Michels’ e göre modern zamanda insanlar bir kısır döngü içerisinde yer almaktadırlar. Bu kısır döngüyü şu şekilde açıklamaktadır: kurumların denetlenebilmesi için siyasi partilere, sendikalara vb. ihtiyaç vardır. Ancak bunların varlık gösterim denetim mekanizmasının işletilebilmesi için yine bu oluşumların başında bulunan az sayıdaki yöneticilere etkin şekilde güç devredilmesi gerekmektedir(Seymour, ty: 14). Michels’ e göre oligarşi, “lider ve etrafında bulunan, yöneten azınlığın politika belirleme ve karar alma aşamalarında söz sahibi olduğu yönetim biçimi” dir. Burada vurgulanan yönetim ve karar alma süreçlerinde kimlerin söz sahibi olacağıdır. Bu süreçte karar alma, yönetme aşamasına geldiğinde, üye katılımının varlığı halinde demokrasi oluşmuş iken; bu katılım üyelere kapalı ve sadece parti içi iktidar olan grup tarafından kullanılıyorsa oligarşinin varlığı ortaya çıkmaktadır. Michels’ e göre oligarşinin kaçınılmazlığı üç nedene dayanmaktadır:

- örgütün doğası gereği,
- yöneticinin, liderin psikolojik eğilimleri
- üyelerinin psikolojik eğilimleri.

Teknik açıdan tüm üyeler devlette, örgütte karar alma ve yönetim süreçlerine katılamazlar. Zorunlu olarak temsili yönetime geçilir. Bu temsil, uzmanlaşmış bilge

ve beceriye sahip, profesyonelleşen kişilere verilir. Böylece örgütte bürokratik bir yapı oluşmuş olur. Zaman içerisinde bu bürokratik yapı başlangıçtaki amaç ve hedeflerden sapma gösterir; temsil ile elde ettiği kazanç ve ayrıcalıkları kaybetmemeye çalışır(Erdoğan, 2018 :65-66). Böylece üyeler kendi istekleriyle oligarşik yapının oluşmasına neden olurlar. Aristo' ya göre oligarşi, iktidardaki grubun siyasal rejimi kendi çıkarlarına göre dizayn etmesi olarak ele alınmıştır. Oligarşik devlet modelinde ya egemenlik ve bunun kullanımı azınlık bir gruba aittir ya da egemenlik biçimsel olarak halkta olsa dahi yönetimde azınlık yer almaktadır (Sartori,1996: 150-157).

Bu devlet biçiminde de halka söz hakkı tam olarak verilmez. Monarşik devlet biçiminden farklı sınırsız yetki ve hak tanınmış tek bir yönetici, hükümdar yoktur. İktidar bir zümreye, gruba devredilmiştir.

3.3. Teokratik devlet

Egemenlik kaynağının dine dayandığı devlet biçimidir. Din adamlarının hakimiyeti vardır. Devlet dinle temellendirilmiştir; din ile devlet iç içedir. “Theos” ve “kratein” yani “tanrı” ve “hükmetmek” kelimelerinden oluşan teokraside yönetim yaratıcının idaresine dayandırılmıştır(Soysal, 1968:16). Teokratik devlet anlayışında egemenlik şu şekilde ele alınır:

-doğüstü hukuk kuramı

-providansiyel hukuk kuramı.

Doğüstü ilahi hukuk kuramı; egemenliğin asıl kaynağı ve iktidar tanrı tarafından gelmiştir. Bu sayede iktidarın güçlenmesi mümkün olmuştur. Providansiyel ilahi hukuk kuramı; iktidarı tanrı olarak benimser, kabul eder(Teziç, 1997: 86-89; Gözler, 2013: 51-52). Teokrasi ile yönetilen bir devlette ilahi yönetim kabul edilir. Dini kutsal kitap toplum kurallarını düzenlemek için kullanılır. Yönetici sınıfının, yaratıcı adına siyasi otorite olduğu kabul edilir. Yönetim genel olarak devlet ve toplum düzenini yaratıcının koyduğu kurallara göre şekillendirir. Monarşik devlet yönetiminde, tek kişinin devlet idaresi din adına faaliyet gösteriyorsa teokratik monarşi ortaya çıkar.

İslamiyet'te teokratik devlet anlayışı kabul görmemiştir. Kur'an-ı Kerim' de devlet yönetimi kesin çizgilerle çizilmemiş; en iyi yönetim biçiminin ne olduğuna bir bilgi verilmemiştir. Ancak Şura Suresi 38. Ayette işlerin tartışılarak yapılması tavsiye edilmiştir. Zira Kutadgu Bilig de dün ve dünyanın birbirine karşı olduğunu, birbirlerinin yolunu kesen karşı düşünceler olduğunu tasvir eder. Kutadgu Bilig' e göre dünya ve din bir araya gelemez(Doğan, 2002: 142).

Teokratik devletlerde görülen ortak özellikler:

- Egemenlik sahibi dini otoritedir.
- Kutsal metinler anayasanın kaynağını oluşturur.
- Din hukukun ana kaynağını oluşturur.

3.4. Demokratik devlet

Egemenliğin halka ait olduğu devlet biçimidir. Demokratik devlet yönetiminde uygulanacak işler yurttaşların istekleri doğrultusunda oluşan politikalara göre yürütülmektedir. O ülkede yaşayanların siyasi özgürlükleri anayasal olarak güvence altına alınmış; farklı görüş ve düşünceler kamusal ve siyasi alanda serbestçe ifade imkânı bulmuştur. Ayrıca demokratik devlet yönetiminde kamu otoriteleri sorgulanabilmektedir(Erdoğan, 2000: 129). Günümüze kadar demokrasinin devlet yönetimine entegrasyonu iki şekilde var olmuştur:

- Doğrudan Demokrasi; tüm vatandaşların yönetim hakkının, yasama yetkisinin bulunmasını anlamını taşır. Tüm üyelerin, yurttaşların, topluluğun birleşerek şehrin, ülkenin yönetiminde ortak karar alması anlamını taşır. Artan nüfus sayısı ile bu günümüzde pek de mümkün olmamaktadır.
- Dolaylı Demokrasi; yönetim hakkı bireylerce değil de yine bireylerin seçtiği temsilciler, vekiller aracılığıyla yürütülmesidir. Bu temsilciler meclis, parlamento, senato gibi yerlerde yasama görevini yerine getirirler. Halk yönetime doğrudan katılmaz; yönetim hakkını temsilcisi aracılığıyla kullanır.

Demokratik devletlerde var olan ortak özellikler:

- İktidar seçim ile belirlenir ve bu süre bellidir.
- Seçim eşit şartlar içerisinde yapılır.

- Kişilerin seçim hakkı yasalarla güvence altına alınmıştır.
- Çoğulculuk esastır.
- Her düşünce kendini ifade etme hakkına sahiptir.

B. TOPLUM NEDİR?

1. Tanımsal Olarak Toplum

Birey tekil bir ifadedir, insanı tanımlar; toplum ise bireylerin oluşturduğu çoğul bir yapıyı anlatır. Toplum; bireye dayalı, bireylerden oluşan, bu bireyler arasında çeşitli sosyal ilişkilerin var olduğu ortak bir kültür bağı bulunan insan topluluğudur. Toplum, “her yaştan insanı içine alan, ortak inanç ve kurumlara dayanan organlaşmış veya yaygın bütün zümreler arası birliklerin bütününe verilen ad” olarak tanımlanmıştır(Ülgen, 1969: 292). Bireylerden oluşan ve insanların etkileşiminden oluşan toplum ilişkileri zaman içerisinde gelişim göstermektedir. Bu zaman içerisinde bireyler amaçları, ihtiyaçları etrafında gruplaşmaktadırlar. Gruplar arası ilişkiler de toplumun biçimlenmesinde etkili bir başka faktörü oluşturmaktadır(Sinanoğlu, 2015: 214).

Toplum, devamlı şekilde veya geçici halde insanların bir araya gelmeleri, birtakım örf ve adetlere, yasalara bağlı olmaları ile oluşmaktadır. Her toplumda yerleşmiş, o topluma ait gelenek ve görenekler zamanla meydan gelmekte bir nevi yazısız kurallar oluşmaktadır. Bu da o toplumda yaşayan insanlar üzerinde bir baskı oluşmasına neden olur(Taplamacıoğlu, 1969: 19). Bireylerden oluşan, aralarında birtakım sosyal ilişkilerin var olduğu, ortak bir kültüre sahip olan ve süreklilik gösteren insan toplulukları, temel ihtiyaçlarını ve güvenliklerini sağlamak için bir araya gelmiş, ortak bir kültürün eseri olan toplumu oluşturmuşlardır(Bolay, 2007: 168-169). İnsan hayatını devam ettirebilmek için, gerekli olan en temel ihtiyaçlarına daha rahat ulaşabilmek için birleşir ve toplumu oluşturarak bir arada yaşamaya başlar.

Zaman içerisinde oluşup gelişmeye başlayan toplumda din, sanat ve bilgi birikimi toplumsal yapıya ve buna bağlı oluşacak toplumsal kurumlara şekil vermektedir(Sinanoğlu, 2015: 214). İlkel insanın gündelik bilgi sınırlarını genişletmesi, dilin gelişmesi, bilgi birikiminin giderek artması toplumsal bir yaşamın oluşmasını sağlamıştır. Toplumsal yaşam kişilerin tercihi olmaktan, bireysel

tercihlere dayanmaktan çok, insan doğasının gerektirdiği bir zorunluluktur. Birey yaşamda kalmak için gerekli gücü tek başına gösteremez; bunu sağlamaya çalışsa dahi tek başına ömür süresi, enerjisi yeterli gelmez. Herhangi bir basit araç gereci dahi tek başına yapmaya yaşam süresi el vermez. Kesici bir aleti örneğin bir bıçağı tek başına yapmak istese en başta demir, çelik gibi gerekli madeni elde etmeli daha sonra bunu istediği formda şekillendirebilmeli; giyinme ihtiyacını karşılayabilmesi için pamuğa ulaşması, bunu ip haline getirebilmesi, kumaşa dönüştürebilmesi; bunları tamamladığında da iğne yapımı için aynı eforu harcaması gerekecektir. Herhangi bir araç yapımı dahi uzunca bir zamanını alırken ihtiyaçları için gerekli olan tüm araç gereçleri tek başına bireyin karşılaması yaşam süresi içinde mümkün değildir. Bilgi birikiminin oluşması, bireyin tek başına ihtiyaçlarını karşılamada yetersiz kalması, korunma içgüdüsü ve benzeri nedenlerle bir arada yaşama zorunluluğu toplumun oluşmasına neden olmuştur. Bu zorunluluk nedeniyle insanlar birbirleriyle etkileşim içinde olmuş, bu sayede de birtakım ortak paydalarda buluşmuşlardır. Ortak değerlerin oluşması ile her toplumun kendine ait yaşam tarzı oluşmaya başlamıştır. Her toplumun kendine has olan bu kültürel bakışı kuşaktan kuşağa aktarılmış; böylece ortak bir mirasa sahip topluluklar oluşmaya başlamıştır. Bireyler ise bu süreçte kendi farklılıklarına rağmen, genel olarak toplum ile entegre hareket etmeye başlamışlardır(Çoştı, 2009: 118-119). Toplum denen yapının oluşmasına paralel var olan toplumsal kurumlar birleştirici özellik göstermişlerdir. Var olmaya başlayan ilk toplumdan günümüze kadar bilgi, din, kültür gibi kurumlar toplumun daha sonra da devletin oluşmasında ve şekillenmesinde etkili olmuşlardır. Platon' a göre iyi toplum – iyi insan veya iyi yurttaş – iyi devlet arasında birlik söz konusudur. Şöyle ki; iyi insan iyi bir yurttaş olacaktır, iyi bir yurttaş da ancak iyi bir toplum tarafından yetiştirilir. Bu da iyi bir devletin gerekliliğini meydana getirir(Ağaoğulları, 2014: 98). Toplum içerisinde süregelen zamanda bir takım ortak değerler ile oluşan kurallar zamanla toplumsal yapı içerisine yerleşir. Hatta öyle ki bu kurallar hukuki açıdan da yasalara entegre edilir. Toplumsal yaptırımı olan, dışlanmanın, kabul görmemenin yanında kimi kurallar yasalaşarak hukuki yaptırım taşırlar.

2. Toplumsal Bölümler

Toplumlar belli grupların bir araya gelmesi oluşmuş yapılardır. Bu grupları sınıflandırmada biyolojik ve coğrafi unsur olarak ele aldığımızda toplumsallaşmanın, bir araya gelmenin çeşitli şekillerini tanımlamış olacağız. Toplumunu oluşturan bireylerin hangi şartlar altında ve nasıl bir arada olduğu “toplum” denen yapının açıklamasında ışık tutacaktır.

2.1. Biyolojik Gruplar

Biyolojik gruptaki topluluk üyeleri, fiziki bağlarla bir aradadırlar. Topluluk üyeleri aynı kandan gelmişlerdir. Bireyin doğumla gelen biyolojik özellikleri toplum içerisinde yaşadığı deneyimlerle birleştiğinde toplumsal bir varlık haline gelmekte, sosyalleşmesi ile toplumsal etkileşim artmaktadır(Tolan, 1996: 386).

Çeşitli alt gruplardan oluşmaktadırlar:

- Cinsiyet grupları: kadın ve erkek farklı grupları teşkil eder. Her cins grubunun kendine ait fiziksel ve fizyolojik özellikleri, farklı adetleri vardır. Bu durum özellikle ilkeler toplumlarda daha belirgindir. Farklı özellikleri sahip olsalar dahi gruplar arasında iş birliği ve yardımlaşma vardır. Çünkü aynı ortak yaşamı paylaşmaktadırlar(Taplamacıoğlu, 1969: 27).
- Yaş grupları: birbirlerine yakın yaşlarda olan toplum üyeleri bir “kuşak” meydana getirmektedirler. Kuşaklar arasındaki fikir ve çıkarlar bir grubu diğerinden ayırır. Her bir kuşak kendine özgü gelenek ve kurallara ayrılmıştır(Taplamacıoğlu, 1969: 28).
- Akraba veya kandaş gruplar: nesep yani soy bağı ile bağlı olan insanların, aile, akraba topluluklarının oluşturduğu gruptur. Bu gruplara genel olarak doğum ile girilir. Bu gruptaki üyeler ortak bir soya sahiptirler(Taplamacıoğlu, 1969: 28).

2.2. Coğrafi Gruplar

Bu grubun oluşumunda birlikte yaşama, barınma konusundaki istek yer almaktadır. Tesadüfi veya bilerek bir araya gelmiş insanlar toplumsal olarak örgütlenmişlerdir. Burada biyolojik gruplarda olduğu gibi fizyolojik bir bağ, kan bağı, yoktur, kişiler

gönüllü olarak yaşamayı kabul etmişlerdir. Coğrafi gruplar çeşitlilik açısından birçok alt daldan meydana gelir:

- Kabileler: başlangıçta birbirlerine akrabalık bağı ile bağlıyken komşuluk ilişkileri ile bir arada yaşayan coğrafi gruplar halini almışlardır.
- Köyler: imecenin yaygın olduğu, kendine has gelenekleri, töreleri olan ve toprağa bağlı olan topluluklardır.
- Şehirler, siteler: köyün çok daha genişlemiş halidir. Ancak köylerdeki toprağa bağlılık şehirlerde bulunmamaktadır(Taplamacıoğlu, 1969: 28-30).

Toplumsallaşma sürecinde hem biyolojik hem de coğrafi faktörler tek başlarına belirleyici unsurlar değildir. Biyolojik yani kalıtımsal faktörler bireyin gelişebilmesinde var olan imkanların sınırını çizer. Bu imkanların gelişip, sınırların genişlemesini ise sağlayan coğrafi koşullardır. Özetle, bireyin 'ne olabileceği' biyolojik faktörlerle, 'ne olacağı' ya da 'ne olduğu' ise, çevresel koşullarla belirlenmektedir(İsen, Batmaz, 2006: 22-23).

3. Toplumdaki İlişki Türleri

Weber, doğa bilimlerinde olduğu gibi toplumsal olguların da tıpkı insan davranışlarında olduğu gibi anlaşılabilmesini vurgular(Hira, 2000: 50). Doğu Ergil'e göre; toplumlar, insanlardan kuruludur ve insanlar, sosyal varlıklarını, küme bağlamı içinde yer alan etkileşim sürecinde kazanırlar(Ergil, 1984: 15). Yani toplumsal grupların oluşmasında sadece fiziksel ve coğrafi yakınlık ya da bireylerde ortak özelliklerin var olması yeterli değildir. Ayrıca insanların yüz yüze ilişki halinde olmaları, etkileşimleri de toplumsal grupları oluşturan önemli saç ayaklardandır. Bir topluluğun grup oluşturabilmesi etkileşimde bulunması ile mümkün olacaktır(Cezayirli, ty: 365-366). Bu etkileşimi iki tür ilişki şeklinde tasnif edebiliriz:

3.1. Birincil (primary) ilişkiler

Bireyler arasında yakın, birebir, yüz-yüze, samimi, iş birliği içinde yürütülen ilişkilerdir. Bu ilişki türü tüm toplumlarda görülebilir. "Birincil" olmalarının asıl

nedeni ise yeni doğan bebeğin ilk karşılaştığı ilişki türü olmasından ötürüdür. Bu nedenle, çocuğun sosyal gelişmesinde asıl(birincil) rolü oynarlar. Toplumun inançlarını, değerlerini ve amaçlarını benimserler. Yakın, samimi, yüz yüze ve iş birliği içinde devam ettirilen ilişkilerin başlıca ortamlarını; aile, çocukların oyun kümesi ve yetişkin insanların yakın dostlarından oluşan komşu kümesi ya da cemaat denilen topluluklar oluşturur. Bütün bu kümeler evrenseldir. Farklı gelişme statüsünde de olsalar, her toplumda her dönemde var olmuşlardır(Ergil, 1984: 15). Birincil kümeler TDK’ da üyeleri arasındaki ilişkilerde duygusal ve doğrudan, birebir bağların var olduğu, küçük çaplı toplumsal küme, aile, arkadaşlık, topluluk olarak tanımlanır. Doğu Ergil birincil kümeleri; insanın sosyal varlığını ya da toplumsal doğasını oluşturan ortamlar olarak ifade eder. İnsan, bu doğa ya da eğilimle dünyaya gelmezler. Fakat diğer insanlarla girmiş olduğu yakın etkileşim aracılığıyla kazanır. Yalnız kaldıklarında ve toplumdan soyutlandıklarında da bu niteliğini kaybederler(Ergil, 1984: 16).

Bir toplumun gücü ve dayanıklılığı genel olarak birincil ilişkilere göre şekil alır. Bir askerin iyi bir savaşçı olması silah arkadaşlarıyla arasındaki ilişkinin sıcak ve sıkı olmasına bağlıdır. Arada bir dostluk dayanışması varsa çok zor koşullarda dahi asker, yalnızca kendini değil, bağlı bulunduğu kümeyi de korumayacaktır. Çünkü savaşta o kümenin dışında kalmaz. Bu duygu ile nasıl ki onu kurtarmak için kendi hayatını riske edeceğine insanların varlığına inanıyorsa o da aynı şekilde hayatını verebilir. Diğer yandan, savaşan askerde "biz" duygusu ve kümeye bağlılık yoksa canını kurtarmak için sorumluluklarından kaçabilir, saklanabilir ya da farklı türde bireysel bir eyleme örneğin pasif kalmaya başvurabilir. Bu durumda "ben" davranışı küme için öldürücü sonuçlar doğurabilir. Eğer bu tür davranışlar çoksa savaş kaybedilebilir. Doktor tehlike anında “biz” duygusu oluşmadıysa kaçabilir; bu da birçok insanın hayatına mal olabilir. Öğretmen eğer “biz” olarak hareket etmez, kişisel çıkarları doğrultusunda görevini ihmal ederse birçok insanın zarar görmesine, toplumsal yozlaşmaya neden olabilir. Kısaca bireyin, tam anlamıyla özveride bulunduğu, bağlılık gösterdiği oranda, sosyal bir varlık olduğunu en iyi şekilde hisseder. Yani birincil ilişkiler, bireyi toplumla etkileşime geçiren ilişkilerdir ve her ikisini de korurlar.

Birincil küme ait olma, anlamlı iletişim kurma gibi temel olan insani gereksinimleri karşılar. Bunu en iyi karşılayan örneği aile olarak verebiliriz. Ancak aile içerisinde

bir eşitlik söz konusu değildir. Çünkü çocuklar için iradeleriyle tabi oldukları bir üyelik yoktur; anne baba açısından da sorumlulukların çoğunu taşıdıkları için bir eşitlikten bahsedemeyiz.

Birey sosyal yaşam içerisine girdikçe insani açıdan bir nitelik kazanmaya da başlar. Çocukken edinilen izler kişilik özelliği olarak tüm yaşama etki eder. "Ben" kişini diğerlerinin tutumlarına olan tepkisini ifade eder. "Kendim" ise, bireyin diğerlerinden alıp benimsediği bir tutumdur. Diğerlerinin tutumları, örgütlenmiş "kendim"i oluşturur. Birey, buna, "ben" olarak tepki verir. O hâlde, atılgan "ben" ile daha ihtiyatlı "kendim" arasında bir denge kurulmalıdır. Böyle bir denge var olmazsa, çocuk, kendisini çok çekingen yapacak olan bir denetimin etkisi altına sokabilir. Diğer yandan, çocuk, sınırlanmadan ve "ben" in gelişmesine izin verecek bir şekilde yetiştirilebilir. Bu durumda, çocuk, öz-denetim olarak adlandırılan kendini kontrol etme yetisini kazanamaz ve çok bencil olur. Başkalarıyla ilişki kurmakta zorluk yaşar. Bu bağlamda şunu sonucu çıkarabiliriz: "Ben" ve "kendim" tam olarak gelişmiş insan benliğinde doğal olarak normal ve zorunlu şekilde birbirini bütünleyen parçalarıdır. Dengeli şekilde birleşimleri ise sağlıklı bir birey olmanın önkoşuludur. Freud' cu toplumsallaşma süreci, ussal benliğin bilinçli yanı olan egonun, idin ve süper egonun arasındaki çatışmayı ve ikisinin de isteklerini tatmin etmek için uygun, gerçekçi yolları bulması ile gerçekleşir(Esen, ty: 9).

Özetleyecek olursak bu grupta toplumsal ilişki biçimseldir, katı kurallar bulunmaz. Etkileşim insani duygularla var olur. Birincil grup ilişkilerde üyeler arasında kuvvetli şekilde dayanışma bilinci vardır. İş birliği doğrudandır, grup üyeleri birbirlerini destekler ve ortak sosyal değerlere bağlıdırlar(Cezayirli, ty: 368-369).

3.2. İkincil ilişkiler

Aralarında birincil niteliklerdeki gibi ilişki bulunmayan bireylerin arasındaki durumu oluşturur. Birincil ve ikincil ilişkileri iki uç olarak kabul edebiliriz. İkincil ilişkiler kapsamına, kişisel olmayan, resmi ve kısmi ilişkiler girer. Gerçek dünyada görülen etkileşimlerin çoğu, bu ikisi arasında yer almaktadır. Birincil ilişki, kişinin en derin ve en anlamlı gereksinimlerine karşılık geldiği için, kişiseldir. Birincil kümelerde, insanlar, ne iseler öyle, yani bütün bir kişi olarak birbirlerini benimserler ve ilişki içinde olurlar. İkincil ilişkilerde ise, bireylerin kişisel gereksinimlerinin önemi yoktur

ya da daha az önem taşır. İkincil ilişkiler, genellikle, resmi etkileşim kalıpları içinde yer almaktadırlar. İlişkiler resmi düzeydedir. Yazılı olan kurallara bağlı olarak yürür. Sosyal etkileşim zayıftır. İkincil ilişkiler, daha katı olarak belirlenmiş görev ve zorunlulukları içerirler. İkincil ilişkideki her birey, belirli bir davranış tarzına uymak zorunda olduğu için, kişiliklerinin yalnızca bir bölümü önem taşır. Asıl önemli olan, içinde bulunulan duruma kendisinden beklenen katkıdır. Örneğin amir- memur arasındaki veya öğretmen- öğrenci arasındaki ilişki ikincil türden olmalıdır. İkincil ilişki, amir- memur, öğretmen- öğrenci arasında görevlerin daha etkili yapılmasını sağlamaktadır. Bireyler daha tarafsız şekilde etkileşim içinde olacaklardır. Amir kimi memura ayrıcalık tanımaya başlarsa, öğretmen öğrencisini ayırarak, ayrıcalıklı ilgi gösterirse yapı tehlikeye düşecektir. İkincil ilişki daha demokratik davranışı gerektirir. İnsani duygulardan daha soyut şekilde ilerler. Öğrenci başarısına göre; memur işteki katkısına, performansına göre değerlendirilir(Ergil, 1984: 15-31).

İkincil ilişki objektif, tarafsız olmayı ifade eder. Birincil ilişkide olduğu gibi kalbi bir bağlılıktan ziyade görev ve sorumluluk bilinci içinde hareket halinde bulunulur. Amirin görevi memura kişisel çıkarlarına göre değil; tarafsız ve objektif kurallar dahilinde etkileşimde bulunur, iletişim sağlar. Aynı şekilde memur amirine karşı belli sorumlulukları yerine getirdiği bir ilişki içerisinde.

4. Toplumsallaşma

Toplumsallaşma, genel olarak, bireyin içinde yer aldığı grubun değerlerini, tutumlarını ve karakteristik özelliklerini edinmesi yönündeki etkileşim sürecini kapsar. Bireyin için bu süreçteki ilk ve en etkili unsur ailesidir. Başta birey üzerinde aile çok daha etkili olurken bu etki okulla birlikte azalmaya başlar. Okul ise toplumsal değer ve normları bireye, çocuğa bilinçli şekilde aktaran en önemli kurumlardan bir tanesidir. Yaşamı boyunca birçok toplumsal ilişki içinde bulunan birey için çocukluk, gençlik, yetişkinlik, yaşlılık dönemlerinden her biri farklılık gösterecektir. Çocukluk ve ergenlik yaşamında toplumsal hayata katılımını sağlayacak, kolaylaştıracak unsurları; aile, okul, arkadaş grupları ve kitle iletişim araçlarıdır.

- Aile: Toplumsallaşmanın başladığı yerdir aile. Çocuk diğer üyelerden birçok bilgi edinmektedir. İçinde bulunduğu ortamı örnek alarak, taklit büyür. Antropologlara göre ilkel toplumlarda aile, ekonomik olarak işlevseldir. Çekirdek ailenin temelinde cinsiyetler arası iş bölümüne dayanan iş birliği mevcuttur. Bu iş birliği aile arasındaki dayanışmayı artırır. Her şeyden önce aile çocuğun sosyalleşmesinde önemli etkidir(Bottomore, 2015: 226). Ayrıca çocuğun yetişme yöntemi kişiliğin oluşmasında önemli bir faktördür. Aile, toplumun şekillenmesindeki evrensel olguların başında gelmektedir. Toplumun oluşması ve o toplumdaki yapının oluşmasında önem arz eder.
- Okul ve Eğitim: Okul sürecinde birey bilgisel olarak gelişmeye başlar. Eğitim sistemi kültürün nesilden nesile aktarılmasında önemli bir faktördür. Okulun ve eğitim sisteminin toplumsallaşmada edindiği rol totaliter toplumlarda daha güçlüdür.
- Arkadaş, Çevre ve Meslek Grupları: Bireyin toplumsal kültürü edinmesinde okul ve ailesi kadar etkili olan bir diğer faktördür. Komşuluk ilişkilerinde fikirlerin yüz yüze ve doğrudan aktarılması sonucunda psikolojik olarak oluşan bir sosyal baskı ile etkileşim meydana gelir.
- Kişisel Tecrübeler: Kişilerde oluşan kültür, tutum ve davranışlar yaşanan birtakım tecrübeler sonucu değişebilir(Aydemir, 2001: 3).

Kültürel öğelerin kazanılması ile bireysel kişilik oluşmaya başlar ve giderek şekillenir. Toplumsallaşma kavramı sosyal hayatın iki önemli problemini içerir. Bunlar; toplumsal devamlılık problemi ve bireysel gelişim problemidir(Çoştı, 2009: 119). Toplumun sürekliliğinin sağlanmasına ek olarak bireyin topluma uyum sağlaması için de kültürün yeni kuşaklara sağlıklı şekilde aktarılması gerekir. Kişinin bireyselleştirilmesi ve toplumda yaşayabilmesi için gerekli becerilerin ve bilgilerin kazandırılması şarttır. Yeni doğmuş bir bebek henüz hiçbir şey bilmez iken büyümeye başlamasıyla birlikte yürümesini, insanlara benzer biçimde yemesini, konuşmasını, okumasını, yazmasını toplumsal bağlam içinde öğrenir. Doğduktan hemen sonra ormana terkedilen çocukların yıllar sonra bulduklarında, yürümek yerine hayvanlar gibi dört ayak üzerinde hareket ettikleri görülmüştür. Çünkü bilgisiz olarak dünyaya gelen bebek etrafında gördüğü davranış biçimlerini örnek alarak

hayat idamesini devam ettirmektedir. Toplumsallaşma süreci içinde birey, benlik bilincini bu yolla kazanmaya başlar. Gelecek yaşam için gerek kendisinin hazırladığı gerek ailesi tarafından hazırlanan sosyal çerçevede, her birey, kendi kültürünün yaşam şekillerini ve kültürel değerlerini benimser. Toplumsallaşma işlemi, yalnızca yeni doğmuş olanları kapsayan bir gerek değildir. Topluma yeni girmiş olan bireyler için de gereklidir. Örneğin göçmenler ya da günümüzde diğer ülkelerden gelen yabancılar vb. Aslında her birey, küme değiştirdikçe, daha farklı boyutta bir toplumsallaşma aşamasından geçerek, o kümede yaşamak için bir takım zorunlu olan kurallara ve davranışlara yön veren beklentileri, oranın değer yargılarını öğrenir. Toplumsallaşma sürecinde bireyler ve onların üzerinde anlaştıkları toplumsal olgulardan oluşan bir ilişki mevcuttur. Değerler, normlar yanında, toplumsallaşma ile bireyler, kendi toplumlarının becerilerini ve bilgi birikimini de özümserler. Bunları kişiselleştirip benlik bilincine katabilirler. Toplumsallaşan birey ise artık diğerleri ile birlikte var olmaya devam eder. Birey, sosyalleştiği kadar kişi ya da şahıs olur. "Kişi" kelimesi Yunancada "person" sözcüğünden türetilmiştir. Eski Yunanca 'da person, tiyatro oyunlarında kullanılan maske anlamını taşımaktadır. O halde kişi olmak, doğru zamanlarda doğru maskeleri takmayı öğrenerek hayatı idame anlamına gelir. Bu nitelik, durumu sağlıklı değerlendirmekle, uygun şekilde davranmakla ve rolünü doğru şekilde oynamakla kazanılır. Rolün doğruluğundan kastedilen ise toplum tarafından belirlenmiş olan oyunda diğer rol arkadaşları ile birlikte uyum sağlamaya bağlıdır. Uyumun temelinde, oyuncuların yani bireylerin özümseyeceği ortak kurallar yani değerler vardır. Bu değerler ortak oydaşma (consensus) ile meydana gelmiştir. Toplumsallaşma ile bireye geçen kültürel mirasın bireyin hayatı boyunca pekiştirilmesi gereklidir. Toplumsal öğrenme bu açıdan yaşam boyu süre gelen bir süreçtir. Bu süreçte anlamlı aşamalar saptanmıştır(Ergil, 1984: 16-20).

Toplumsallaşma, toplumsal hayatın farklı iki yönüne dikkat çeker: insanın gelişimi ve toplumsal-kültürel devamlılık. Birey gelişme sürecinde içinde bulunduğu toplumla etkileşim içindedir. Bireyin toplumsal olarak etkileşimi esnasında bir taraftan ait olduğu grubunun değerlerini, tutumlarını, kültürünü ve dilini öğrenirken bireysel kişiliği ve şahsiyeti oluşur(Çoştı, 2009: 120). Çocuk, davranışlarını denetleyebilmeyi kavrayıncaya kadar, kuralları algılama ve gelişme olmak üzere birtakım aşamalardan geçer.

- Birinci aşama, düzensiz bireycilik evresidir.

- İkinci aşama, benmerkezcilik evresidir; çocuk hem başkalarını taklit eder hem de çevresindeki her şeyi kendi amaçları doğrultusunda kullanır.
- Üçüncü aşamada çocuğun iş birliğini öğrenmeye başladığı dönemdir. Kurallara uymaya başlar. Ancak bu uyum süreci oyun süresince olur. Oyun bitince sona erer.
- Dördüncü aşama, kümenin diğer üyelerince bilinen ve kabul edilen kuralların kabul gördüğü evredir.

Toplumsal kuralları benimseme, özümseme sürecinde görülen gelişmeler ise; üç aşamada incelenebilir.

- İlk olarak çocuk için kuralların bir zorlayıcılığı yoktur. Onlar, zorunlu olmaktan çok, ilgi çekicidir.
- İkinci aşamada kurallar, anlam kazanır; güçlü büyüklerin iradelerinden kaynaklanan değişmez ve sürekli buyruklar olarak bir nevi kutsallaştırılır.
- Üçüncü aşamada ise kurallar ortak kabulün ürünleri olan yasalar olarak kabul görür. Onlara saygı duyulmalıdır, ama genel kanı değiştirilmeleri yönünde ise kurallar değiştirilebilir esneklikte olmalıdır. Psikanalitik yaklaşıma göre ise toplumsallaşma süreci, bedensel dürtüleri, kültürece onaylanan uygun davranış kalıplarına yöneltme mücadelesidir. Kültürün engelleyiciliği, insanda gerilimlere neden olur(Ergil, 1984:16-29).

Ailevi, çevresel, dinsel etkiler, kişinin toplumsal yaşamında gerekli olan temel bilgileri, becerileri ve değerleri edinmesini sağlarlar. Yaşamın daha sonraki evrelerinde, özellikle yaşlılıkta toplumsallaşma, büyük ölçüde son bulur. Genel olarak yetmiş-seksen yaşında olan bir kişi, artık daha pasif bir konumdadır. Okula gitmez. Genel olarak iş hayatında aktif değildir. Hareket etme zorluklarından ötürü sosyal çevrelere gidiş-gelişi, eski çevresiyle ilişkisi azalmıştır. Modern toplumda yaşlılık dönemi sorunlarının büyük bir bölümü, toplumsallaşma sürecindeki bu değişiklikten kaynaklanır. Fiziksel değişimden kaynaklanan sorunları, bir de bireyde meydana gelen bedensel ve ruhsal değişiklikler de artırır. Yaşlı birey, kendini istenmeyen bir kişi olarak görür. Sonucu özgüveni sarsılır. Ebeveynlere ise çocuklarını kendi gençliklerinde kalan bir dünyaya hazırladıkları sürece, kuşaklar arası sürtüşme devam edecektir. Farklı düzeylerde toplumsallaşmanın neden olduğu sorunlar arasında en kalıcı olan kuşaklar arası çatışmanın süregelmesidir.

Toplumsallaşma, bir durumdan diğere, bir toplumsal bağlamdan diğere değışen ve yaşam boyu süren bir süreçtir. Bu tanım benimsenirse, yeni durumlara uygun ya da yeni katılan kümelere uyum sağlayıcı toplumsallaşmanın gereğı ortaya çıkar(Ergil, 1984: 16-29). Böylece uyum sağlandığında yani toplumsallaşma sağlıklı bir şekilde ilerlediğinde toplum olma bilinci daha sağlam adımlarla ilerlemiş olacaktır. İnsanlar psikolojik olarak “biz” olma bilincine daha yakındırlar. Farklı olandan ziyade benzer hareket etme eğiliminde olan toplum kenetlenmesi daha kolay sağlanacaktır.

C. DEVLETTE TOPLUMUN YERİ

Siyaset felsefesinin ana ekseninde yer alan birey, toplumu oluşturan en küçük etmendir. Toplum, bireylerden oluşan bir yapıda süregelen bir bütün iken birey de toplum içinde yaşama zorunluluğı olan ve birtakım temel hak ve özgürlüklerle donatılmış bir varlıktır. İnsanlar hak ve özgürlüklerini öğrenip kullandıkça bireyselmekte; bireyselleşirken de toplumun temelini oluşturmaya başlamaktadırlar(Erdem, 1999: 171). Toplum bireyi korurken, bireyde toplumun oluşmasını sağlamaktadır. Bu açıdan toplum, insanların temel ihtiyaçlarını ve güvenliğini karşılıklı sağlamak için bir araya gelmiş olan ortak bir kültürün eseridir. Toplumsal bir varlık olan insan, hayatını devam ettirebilmek için toplum hâlinde yaşar. Beraber yaşama arzusu ortak çıkarlar sonucu oluşmuştur. Ortak çıkarların aynı paydada toplanması ise kaosa neden olmadan düzenlenmesini gerektirmektedir. Günümüz sistemlerin temelinde yer alan birey anlayışı, bu bireylerin eşit oluşu fikri ile harmanlanınca birey olmanın en genel özelliğı olan “eşitlik” düşüncesini ortaya çıkarır. Toplum, bireylerden oluşan, aralarında birtakım sosyal ilişkilerin var olduğu, ortak bir kültüre sahip ve sürekliliğı olan insan topluluğudur. Bu açıdan toplum, insanların temel ihtiyaçlarını ve güvenliğini karşılıklı sağlamak için bir araya gelmiş olan ortak bir kültürün ürünüdür(Bolay, 2007: 169).

Orta çağ sistemine egemen olan hiyerarşik toplum yapısına karşı çıkışın en önemli gerekçelerinden biri bireylerin eşit olmaması idi. Aristokratlar ve ruhban sınıfının üstünlüğüne karşı burjuvazinin çıkarlarını koruma altına almak için eşitlik ileri

sürülmesi gerekli bir araçtı. İnsan birliğini oluşturan ana etken bireylerin eşitliği fikridir. Bu eşitlik fikri ise ortak bir insanlık fikrinden beslenir(Nutku, 1998: 67). Bunun ortak sonucu olarak da eşit insanlar bir sözleşme yaparak devleti kurarlar. İnsanı tek bıraktığımızda davranış ve eylemlerini sadece kendi inisiyatifine bırakamayız. Akıl ve vicdan ile hareket etme kabiliyeti her koşulda doğru sonuç veremeyeceği için, insan kendi çıkarını ön planda tutacak bir varlık olduğundan eşit insanlar birbirleriyle sözleşme yaparak devleti kurarlar.

İnsanın var olma nedenlerini inceleyen felsefi antropoloji, devleti insanın varlık koşulu olarak kabul etmektedir; dolayısıyla devlet kurma insan olmanın bir özelliği olarak kabul görür(Mengüşoğlu, 1992: 276). Devlet gücü insanlar arasındaki ilişkileri, davranış ve filleri düzenlemek için çeşitli kural ve yasalar koyar.

- Peki, bu kural ve yasaların varlığını nasıl korur?

Bu soru aslında devletin kendi varlığını belirleme de etkendir. Çünkü devlet, gücü sayesinde konulan bu kural ve yasalara uyulmasını da güvence altına alır. Burada ki güç maddi anlamda yaptırım uygulayabiliyor olması iken, manevi anlamda da kendi otoritesini hissettirmesi, caydırıcı olabilmesidir.

Devletin varlığı insan topluluğuna bağlıdır. Yani belli bir insan topluluğu olmadan devlet olamaz; ancak her insan topluluğu da devletin oluşabilmesi, kurulabilmesi için yeterli değildir. Her toplum bir devlet oluşturmaz aksine devleti meydan getiren bireylerin birtakım bağlar ile bağlanmış olması “devlet”in oluşabilmesi için ana unsurlardandır. Zaten bu bağların varlığı ile oluşan toplumlar “milleti” oluşturmaktadır. Ancak, insan topluluğunu meydana getiren bireylerin birbirine birtakım bağlar ile bağlanmış olması gerekir ki bu topluluğa millet denir. Yani bir insan topluluğunun devletin unsuru olabilmesi, millet olma niteliğine sahip olmasına bağlıdır(Gözler, 2007: 4). Devleti oluşturan üç sac ayağı olan ülke, insan ve egemen güç faktörlerinin temelinde insan vardır. Bu bağlamda da en önemli durum millet olma bilincinin oluşmasıdır. Ancak toplumda beraber yaşama çabasındaki insanların eşit olması mümkün değildir. Bu eşitsizlik fiziksel olabileceği gibi soysa-kültürel, ekonomik vb. biçimde de olabilir. Birlikte yaşama gayreti içinde olan bireylerin bu eşitsizlik nedeniyle, ortak bir çıkar için bir takım ortak kuralları geliştirilerek bir otoriteye bağlı olma çabası temel anlamda devlet toplum ilişkisinin zeminin oluşturmaktadır. Bir otoritenin var olması ise ya halkın rızasına dayanan iktidar ile ya

da zorla kabul ettirilen despot bir yönetimin anlayışının oluşturduğu iktidar ile vücut bulur. İktidar ile halk arasında meydana gelen bir dizi faaliyet ise siyaseti oluşturmaktadır. Birey toplumu oluşturur; bireylerden oluşan toplum da devleti oluşturur. Hayatını idame ettirebilmek için toplum halinde yaşayan insan hiçbir zaman eşit değildir. Bu eşitsizliğin giderilebilmesi, birlikte yaşamın sağlanabilmesi için ortak kuralların geliştirilebilmesi gerekir. Burada şu sorun baş gösterir:

- Kurallara nasıl uyulacak?

İşte bunu sağlayabilmek için bir otoritenin meydana gelmesi şarttır. İşte bu otoriteyi sağlama bir iktidarın varlığı ile mümkün olacaktır. İktidar faaliyetlerinin halk üzerindeki işlevleri ise siyaset ile şekil bulur(Türköne, 2003: 4). Siyaset bir nevi insanlar arasında meydana gelen bir ilişki türüdür. Bireylerin hayatlarını düzenleyen genel kuralları koymak, bunları korumak ve geliştirmek için meydan getirdikleri faaliyetler en genel anlamda siyasetin tanımını oluşturur. Çatışma ve iş birliği kavramlarıyla iç içe olan siyaset, çatışan çıkarların uzlaştırılması, çözüme kavuşturma sürecidir(Heywood, 2007: 1-2). Devlet, toplumsal değişim sürecinde oluşmuş meydana gelmiş bir kavram olmasına rağmen, siyaset olgusu devletten önce ve devletin dışında da var olmuştur(Kışlalı, 2008: 18).

Günümüzde genel olarak devletteki egemen gücü belirleyen; bireylerden oluşan toplumdur. Toplum “ulus” kavramıyla; devletlerde “ulusal devlet” olarak adlandırılmaktadır. Buradaki sorun insan topluluğunun hangi koşullarda ulus olduğudur. Almanların ulus-ırk anlayışına göre bir ulusun oluşabilmesi için objektif ölçütler gereklidir. Bunlar kan birliği, dil birliği, din birliği ve kültür birliğidir:

- Irk Birliği: Irk, insanların gözle görülebilen objektif bir özelliğidir. Eğer milleti oluşturan insanları birbirine bağlayan bağ ırk birliği ise ortada bir objektif millet anlayışı vardır. Eğer milleti oluşturan insanlar aynı ırktansalar, aralarında objektif bir bağ olduğunu söyleyebiliriz(Gözler, 2011: 106-107). Ortak bir ırktan gelen bu bağ ulusu oluşturmayı sağlar.
- Dil Birliği: Dil insan seslerinden oluşmuştur. Bu sesler dış dünyada algılanabilirler; yani maddî (objektif) niteliktedirler. Eğer ki milleti var eden insanları birbirine bağlayan bağ dil birliği ise, ortada bir objektif millet anlayışı vardır. Milleti oluşturan insanlar aynı ortak dili

konuşuyorlarsa, aralarında böyle bir objektif bağ olduğunu söyleyebiliriz(Gözler, 2011: 105-108).

- Din Birliği: Din, inanç ve ibadetten oluşur. Şüphesiz insanların inancı objektif nitelikte bir şey değildir. İnanç psişik bir olgudur. Bu nedenle, ilgili kişinin kendisi açıkça kendisinin hangi inançta olduğunu beyan etmedikçe, dinin inancı beş duyumuzla algılanabilir bir şey değildir. Ancak dinin ikinci aşaması olan ibadet, tamamıyla objektif bir unsurdur. İbadet genellikle gözle görülen bir insan fiilidir. İbadet eden insanlar söz konusu olduğunda, ibadetin biçimine bakılarak kimin hangi dinden ve hatta yerine göre kimin hangi mezhepten olduğu söylenebilir. Milleti oluşturan insanları birbirine bağlayan bağ din birliği veya belirli bir din içinde mezhep birliği ise ortada bir objektif millet anlayışı vardır(Gözler, 2011: 106). Bu ölçüt ırkçılık sorununu beraberinde getirmektedir. Beraber yaşama koşulunu “aynılığa” bağlamaktadır: ortak dil, aynı ırktan gelme, ortak din vb. Buna karşın sübjektif ölçüte göre ulus olma birlikte yaşama isteği ile de açıklanır. Burada ise millet birtakım sübjektif bağlar ile birbirine bağlanmış insanların oluşturduğu bir topluluktur. Bu bağlar, manevî niteliktedir; birtakım duygu ve düşüncelerden oluşur. Milleti oluşturan insanları birbirine bağlayan bu sübjektif bağlar arasında, ortak geçmiş, anı, amaç, ideal, istikbal, ülkü birliği gibi hususlar yer almaktadır. Geçmişte yaşanan ortak acılar veya birlikte kazanılan başarılar, ortak amaca ulaşmak için mücadeleler, ortak tehlikelere karşı birlikte karşı koyma isteği gibi faktörler insanları birbirine bağlar ve milleti oluşturur(Gözler, 2011: 105-108).

Marx’ a göre toplumsal yapı ve devlet belli maddi sınırlar, varsayımlar ve koşullar altında insanların yaşam süreçlerinden çıkarak gelişir. Devlet topluma zorla kabul ettirilmiş bir güç değildir, aksine, gelişmenin belli bir bölümünde oluşan toplumun ürünüdür. Devletin varlığının nedeni ise birbiriyle çatışan sınıfların olmasıdır(Erdoğan, 2007: 206).

Devlet ile birey arasındaki ilişkiyi araştıran disiplin devlet felsefesidir. Devlet felsefesi, siyaset felsefesi içinde yer alan toplumsal yaşam ile devletin doğuşunu, doğasını ve manasını inceleyen, insanların birbirleriyle olan ilişkilerini inceleyen bir daldır(Cevizci, 2007: 272). İnsan ihtiyaçlarına göre toplumun nasıl gelişme

gösterdiğini, toplumun varlık ve ilkelerini, amaç ve beklentilere göre toplumların siyasi ve iktisadi olarak nasıl şekil almaları gerektiğini, yönetimin nasıl olması gerektiğini, yöneticilerden beklenen niteliklerin ne olduğunu inceler. Devlet felsefesinin amacı devleti oluşturan unsurları, devletin topluma olan görevlerini, devlette meydana gelen sorunların neler olduğunu saptamaktır(Bıçak, 2016: 134).

Tarihsel yönden bakıldığında siyaset felsefesi ile ilgili birtakım görüşler ileri sürmüş olan Platon, Aristoteles, Augustinus, Machiavelli, Hobbes, Locke, Rousseau, Hegel ve Marx gibi birçok filozof vardır. Platon ve Aristoteles, devletin ve toplumun amacının ne olduğuna, adil toplum ve devlet düzenine yönelik görüşlerini dile getirmişlerdir(Gözler, 2007: 86). Marx, devlet ve toplumun yapısının siyasal açıdan iki ayrı şey olmadığını; devletin toplumun yapısını yansıttığını, devletin genel ve özel yaşam, genel ve özel çıkarlar arasındaki çelişki üzerine kurulmuş olduğuna değinir(Erdoğan, 2007: 206). Machiavelli ise “Hükümdar” da ulus devlet anlayışını ortaya koymuştur(Tuğcu, 2000: 112).

Devletin kökeni sorunu modern siyaset felsefesinin ana sorularından olmuştur. Devletin ne olduğu, toplumun tanımı, varlığı vb. konular felsefe tarihinin cevap aradığı köklü konulardandır. Modern anlamda devlet, genç, yeni bir yapıdır ve izleri feodal monarşilerden sonra oluşan yeni monarşilere dayanmaktadır. Otuz Yıl savaşların’ nın 1648 yılında sona ermesiyle feodal sistem yerini modern devlete bırakmıştır. Feodalizm, monark ve soylu arasındaki iktidarı yansıtırken; ulusal bir hükümeti benimseiyordu. Tüm iktidarı kendilerinde toplayan yeni monarşiler ise mutlakiyetçi idi ve iktidarlarını sağlamlaştırmak için ekonomik, idari, siyasi açıdan bu güçlerini kullanıyorlardı. Ardından milliyetçiliğin doğması ve modern devlet Avrupa ile sınırlı kalmayarak genişlemiştir(Roskin, 2009: 3-4, 6). Modern devlet sosyal, kültürel, ekonomik anlamda gelişme sonucu bireylerin hayat tarzlarının, yaşam kalitelerinin değişmesi sonucu ortaya çıkmıştır. Köyde kısıtlı imkânları ile daha az bağımlı olan kişi aktif hale gelmeye başlamış ekonomik olarak refahı sağlamanın yanında sosyokültürel olarak da gelişme göstermiştir. Bu gelişme bireyin bilinçlenmesine zemin hazırlamış, toplumun devlet karşısında güçlenmesini sağlamıştır. Tek bir egemenin yönetimi, egemen sınıfın yönetimi, din adamlarının yönetimi yerini modern devlette çoğunluğun yönetimine bırakmıştır.

Devlet ve toplum arasında var olan bağ birbirini tamamlamaktadır. Devlet tek bir bireyden oluşamayacağı gibi, her toplulukta devletin var olma nedeni olamaz.

Toplumdaki bireylerin ortak ihtiyaç ve birlikte yaşama istekleri ve bunların organizasyonu devletin varlığını oluştururken; günümüz modern devletleri toplumdaki ihtiyaçlar bazında şekil almaktadır. Ancak toplumu meydana getiren bireylerin ihtiyaçları çeşitlilik göstermektedir. Bu çeşitliliğin nedenleri arasında farklı fiziksel koşullar, ekonomik koşullar vb. yer almaktadır. Tüm bunların birtakım kurallarla, dolayısıyla bu kuralları uygulayabilecek yasalarla belirlenmesi tüm bireyler tarafından kabul gören bir otorite, iktidar ile mümkün olabilmektedir. Kaynakların toplumda var olan gruplara, bireylere dağılımı ve kontrolü kurumsallaşmış olan devlet ile sağlanabilmektedir(Saylan, 1981: 2-3).

Kısaca devletin ana öğelerinden olan insan olmadan toplumu ve devleti var edebilmek mümkün değildir. Her bir bireyin, insan topluluğunu; insan topluluğunun da devleti oluşturabilmesi birtakım bağlarla bir arada bulunan bir topluluğun yani “milletin” bulunmasına bağlıdır. Bu bilinçle bir arada bulunan insanlar “devlet” in varlığını meydana getireceklerdir.

İKİNCİ BÖLÜM

İBNİ HALDUN' UN HAYATI VE ESERLER

A. İBNİ HALDUN' UN YAŞADIĞI DÖNEM

İbni Haldun on dördüncü yüzyıl düşünürlerindedir. Bu dönemde İslam medeniyeti duraklamaya, daha sonra da zayıflama dönemine girerken; Avrupa medeniyeti bunun aksine canlanmaya başlamıştır. Yaşadığı dönemde İslam medeniyeti duraklama içerisine girmiş yıkılmaya yüz tutmuşken batı medeniyeti ilerlemeye başlamıştır(Uludağ, 2016, 15-16). İbn Haldun' u daha iyi anlayabilmek için yaşadığı toplumun siyasi durumunu, şartlarını, görev aldığı hanedanlıkları bilmek gerekir. Çünkü ortaya çıkan fikir ve teorileri, yaşadığı dönemde gerçekleşen sosyal olayların ve hanedanlıkların durumları gözlemlenerek ortaya çıkmıştır(Uludağ, 1999: 3).

İbni Haldun' un yaşadığı coğrafya olan Kuzey Afrika, Arapların fethi ile Müslüman Doğu devletlerinin egemenliğinden çıkmıştır. Haricilik' ten kaynaklanan ayaklanma ile Şam ve Bağdat halifelerinin egemenliği son bulmuş ve Mağrip, on dördüncü yüzyıla kadar bağımsızlığını koruyan ticaret merkezi haline gelmiştir. Ticaretten sağlanan gelirin yanında hükümdar doğrudan vergi toplayabilme hakkına da sahipti. Bu vergiler çoğu zaman ikta sistemi ile, askeri hizmetler karşılığı güçlü bir kişiye aktarılıyor; kişi kendi adına vergi topluyordu. Ancak toprak hükümdarın mülkünde olmaya devam eder, toprağı kullanma hakkı kabilelere aktarılırdı. Bu coğrafya da kabile yapısı uzun yıllar devam etmiş, bunda erkek nüfusun savaşçı özelliklerle yetiştirilmesi etkili olmuştur. On dokuzuncu yüzyıla kadar bu kabilesel yapı devam etmiştir. Orta çağ' da Mağrip' te halkın büyük bölümü kırsak komünler halinde bir araya gelerek kazanç sağlamışlardır(Lacoste: 2012: 27-48). On dördüncü yüzyıla gelindiğinde Mağrip' in siyasi yaşamına egemen olan üç devlet karşımıza çıkar. Endülüs' te Hristiyan istilası yaygınlaşmışken; Osmanlı yayılmaya başlamış, Batı İslam dünyasında Muvahhidiler yıkılmıştır(Eliaçık, 2018:18). Bu dönemde Tunus' tan Atlas Okyanusuna kadar Hafsiler, Abdülvadiler, Meriniler olmak üzere üç hanedanlık yer alıyordu. Bu hanedanlıklar Berberler tarafından kurulmuştur. Üç hanedanlık arasındaki siyasi rekabet nedeniyle bu bölgede istikrar sağlanamıyor,

hükümdarların iktidarda kalma süreleri genellikle kısa oluyordu. İbni Haldun bu hanedanlıklarda görev yapmıştır(Uludağ,2013;10).

Berberiler; günümüzde Mısır, Libya, Cezayir, Fas ve Tunus' u kapsayan alanda yaşayan Kuzey Afrika' nın bilinen en eski yerli halkıdır. Müslümanlarca Libya' dan Atlas Okyanusu' na kadar olan İslam ülkelerine Mağrip (batı), Libya' nın doğusunda kalan İslam ülkelerine Meşrik (doğu) adı veriliyordu. Meşrik olarak adlandırılan bölgede Hindistan, Mısır, Suriye, Hicaz, Yemen, Irak, İran, Anadolu, Horasan gibi devletler yer alıyordu. Bu Dönemde Mısır' da Memlûklular; Anadolu' da Selçuklu Beylikleri ve Osmanlı yer alıyordu(Uludağ, 2013: 16). 1228-1574 yılları arasında Trablusgarp' tan başlayıp Cezayir' in doğusuna kadar olan bazı bölgelere kadar Hafisiler yer alıyordu(Harekat, 2003: 316).

Sekizinci yüzyıldan itibaren Araplar' la etkileşim halinde olan Berberiler, İslamiyet'i kabul ettikten sonra kendi kültürlerini korumaya devam ettiler. Ataerkil bir aile yapısına sahip olan Berberilerde aile, aile reisinin otoritesi altında yaşayan akrabalarından oluşur. Kabileler halinde hem göçebe hem de yerleşik şekilde yaşamışlardır(Yıldız, 1992: 482-482). Tunus' ta varlık gösteren, kimi zaman Kuzey Afrika' ya tamamen hüküm süren bu Berberi hanedanlığının İbni Haldun' un yaşadığı dönemdeki hükümdarları: Ebubekir(1318), Ebu' l-Abbas Ahmed(1349), Ebu İshak(1350-1369), Ebu' l-Beka Halid(1369-1370), Ebu'l-Faris Abdülaziz(1349-1434) olmuştur. Hanedanlık 748-1348 yılları arasında ve 7758-1357 yılları arasında iki kez Meriniler tarafından işgal edilmiştir(Uludağ, 2013: 11).

1235-1550 yılları arasında Cezayir' in orta bölgelerinde Abdülvadiler yer alıyordu. Abdülvadiler Devleti 1235 yılında Yağmurasan b. Zeyyan tarafından kurulmuştur(Harekat, 2003: 316). Batıda Merinilerle, doğuda Hafisilerle komşu sınırları vardı ve bu iki hanedanlık tarafından zaman zaman işgal edilmiştir. I. Ebu Taşfin' den (1318-1337) sonra, Ebu Hammu Musa (1359-1389) zamanına kadar Merinilerin hakimiyeti altına girmiştir(Uludağ, 2013: 11). 1283 yılında kurucusu Yağmurasan' ın vefatıyla yerine oğlu I. Osman geçmiştir. Bu dönemde el-Mansur tarafından kuşatılmış olsada 1308 yılında I. Musa tarafından doğuya doğru genişlemiştir. 1318 de başa geçen I. Abdurrahman döneminde Meriniler tarafından kuşatılmışlardır. 1348 yılında Merinilerin hakimiyetinden kurtulsalar dahi Ebu İnan tarafından 1352' de tekrar kuşatma yaşasalar dahi on dokuzuncu yüzyılın başlarına kadar varlık göstermeye devam etmişlerdir(Merçil, 1988: 276-277).

İbni Haldun' un yaşadığı dönemde Mağrip ve İfrikiye yani Fas ve Cezayir' de yıkılmaya başlayan Muvahhidler Devleti yerini küçük hanedanlıklar almaya başlamıştır. Tunus ve civarında yer alan Hafsiler Hanedanlığı komşularıyla mücadele halindeydi(Uludağ, 2016: 25).

Cezayir' in orta bölgelerinden Atlas Okyanusu' na kadar olan coğrafyada 1196-1464 yılları arasında Meriniler hüküm sürmüşlerdir(Harekat, 2003: 316). Meriniler o coğrafyada yer alan devletler içinde en kuvvetli olanlarındandı(Uludağ, 2016: 25). Meriniler Endülüs' teki Hristiyanlarla ve Nasrilerle, diğer yandan da komşuları olan Tlemsan' da yer alan Abdülvadilerle ve Tunus' ta bulunan Hafsilerle mücadele halindeydi(Uludağ, 2013: 11). Meriniler 14. yüzyıla kadar göçebe hayatı sürmüşler, 1216 yılından itibaren Fas' ı, sonrasında Marakeş' i nüfuzlarına alarak Muvahhidler' e son vermişlerdir. Ya'küb el-Mansûr, Ebü'l-Hasan ve Ebu İnan Meriniler' in önemli hükümdarlarıdır(Harekat, 2003: 316). Sultan Ebu Hasan döneminde genişleyen Meriniler, 1342' de Cebel-i Tarık' ı ele geçirmiş ardından doğuya yönelerek Abdülvadileri yenmiştir. Ebu Hasan 1349' da Tunus' tan ayrıldığı dönemde bu coğrafya Hafsilerin sultanı Ebu Yahya tarafından Merinilerden geri alınır. 1351 de Mağrip Sultanı Ebu Hasan' ın vefatı ile yerine Ebu İnan geçer. Ebu Hasan' ın oğlu Ebu İnan ise Tunus' u işgal ederek Hafsilere karşı zafer kazanmıştır. Bu sırada Biskra' da olan İbni Haldun ise Ebu İnan ile görüşmek Tilemsan' a gider. Böylece Fas' daki hayatı başlamış olur(Uludağ, 2016: 25-27). 1363 yılına kadar Fas' ta kalan İbni Haldun ardından Endülüs' e geçer.

Nasriler, Benî Ahmer, Muhammed b. Yusuf b. Ahmed b. Nasr tarafından 1238 yılında, İspanya'nın güneyinde kurulmuştur. Başkenti Gırnata olmuş, bulunduğu konum itibariyle Hristiyanlarla, Kuzey Afrika'daki Müslüman devletlerle, Meriniler' le özellikle Sultan Ebu İnan döneminde, mücadele etmek zorunda kalmıştır. 1362' te Gırnata' ya geçen İbni Haldun V. Muhammed el-Gani'nin saltanatı döneminde burada üç yıl kalmıştır. İbni Haldun burada büyük itibar görmüş, siyasi ilişkileri düzeltmesi için İşbiliye' ye göndermiştir. Bu görevde de başarılı olan İbni Haldun ailesini Gırnata' ya getirmek istemiştir. Bir süre daha burada kalsa da vezir İbni Hatip ile arası açılınca 1365 yılında Bicaye' ye geçmiştir. Nasri toplumu Araplardan, sonradan İslamiyet'i kabul eden Müslümanlardan ve Berberilerden oluşmaktaydı. Yönetici kademesi ve tüccarlar rahat bir yaşam sürse de genel olarak halkın bundan faydalandığını söyleyemeyiz. Genellikle ağır vergiler alınıyordu tarım alanında

alınan vergileri kadilkudat belirlerdi, son dönemlerinde savaşların çoğalmasıyla alınan vergi miktarları da artmış, toplumda huzursuzluk baş göstermiştir. Verimli topraklara sahip olan Nasriler, bunun yanında geçimlerini hayvancılıkla da sağlıyorlardı. Sanatsal alanda da faaliyet gösteren Nasri toplumunda mimarlık ve süslemede yüksek seviyeye ulaşmışlardır(Yiğit, 2006: 421-424).

1228 – 1574 yıllarında İfrikiyye ve Doğu Cezayir’de hüküm süren Hafsîler, varlıklarını Kuzey Afrika’ da devam ettirmişlerdir. İbn Haldun, dünyaya geldiğinde başta Hafsiler’ in önemli hükümdarı Ebubekir vardı. İbni Haldun zamanında başlıca hükümdarlar şunlardır: Ebû’l-Abbas Ahmed, Ebû İshak, Ebû’l-Bekâ Halid, Ebû’l-Faris Abdülaziz olmuştur. On altıncı yüzyılda işgale uğrayan Hafsiler’ i Koca Sinan Paşa komutasında sevk edilen kuvvetleri kurtarmıştır. Osmanlı Devleti, Tunus’u alarak İspanyol işgaline son vermiştir. Son temsilcisi olan Mevlay Muhammed İstanbul’a götürülmüş ve Tunus Osmanlı Devleti’ne bağlı bir eyalet statüsü kazanmıştır(Razuk, 1997: 127-128).

Bu dönem’ de Mısır’ da Memlukler, Doğu’ da ise Altınordu ve Timur hakimiyeti varken; Anadolu’ da ise Büyük Selçuklu dağılmış yerine Anadolu Selçukluları hüküm sürmekteydi. Osmanlı ise küçük bir beylik halinde güçlenmeye başlamıştır.

Memluklerde devlet yönetimde sultan bulunur; küçük yaşlarda sultan olduğunda ise devleti üst rütbeli komutanlar yönetirdi. Başta olana sultan veliahdını sağlığında belirlese de saltanat veraset sistemi şeklinde katı olarak devam etmedi. Eyyubiler’ den alınan siyasi, idari birtakım görevler Memlukler tarafından askerileştirilerek yürütülmüştür. Memlukler İslami ilimlere de önem vermişlerdir. Moğol ve Haçlı istilalarının olduğu dönemde kurulan Memlukler, pek çok alimin göç ettiği bir devlet haline gelmiştir. Bünyesinde zengin kütüphanelerin olduğu camiler devrin önemli ilim yerleri arasında yer alıyordu. Memlukler döneminde İbnü’l-Cezerî, Cerâidî, Ca’berî ve Burhâneddin el-Kerekî, Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî, Ebû Hayyân el-Endelüsî, Ebû Ma’bed İbn Kesîr, Celâleddin el-Mahallî ve Celâleddin es-Süyûtî, İbnü’l-Müneyyir, İbnü’n-Nakîb el-Makdisî, İbnü’l-Bârizî ve Bikâî kıraat, tefsir, hadis ve fıkıh alanlarında önemli âlimlerdendir(Yiğit, 2004: 92-96). Memlukler iki kola ayrılır: Bahri ve Burci. İbni Haldun’ un Mısır’ da bulunduğu dönemde Bahri kolu son bulmuş, yerini Burci kolu almıştı. Bu dönemdeki hükümdarları: ez-Zahir Seyfettin Berkuk, II. Haccı, ez-Zahir Seyfettin Berkuk (ikinci saltanati), Nasıruddin Ferec, Mansur İzzettin Abdülaziz, Nasıruddin Ferec (ikinci saltanati) (Uludağ, 2013:

12). Burci Memlukler döneminin ilk hükümdarı Berkuk 1382' den 1387 yılına kadar ülkeyi yönetmiştir. Karşılaştığı isyanlar nedeniyle tahtını bırakmak zorunda kalsa da sekiz ay sonra tekrar başa geçerek 1399' a kadar tekrar yönetimde olmuştur. Hükümdarlık yaptığı süre zarfında Osmanlılar ve diğer Müslüman devletlerle Timur' a karşı ittifak kurmuştur. 1399' dan 1412 yılına kadar Berkuk' un yerine geçen oğlu Nasıruddin Ferec döneminde Timur saldırıları nedeniyle ülkede istikrarlı bir işleyiş olmamıştır. İbni Haldun ömrünün yaklaşık yirmi dört yılını burada geçirmiştir.

İbn Haldun'un döneminde, İslâm dünyasındaki en güçlü entelektüel hareketlilik kelâm ekolünde yaşanmıştır. Şemseddin İsfahânî, Şemseddin Semerkandî, Şemseddin Buhârî (Emir Sultan), Kutbuddin Râzî, Taftâzânî, Adududdin İcî ve Seyyid Şerif Cürçani gibi isimler, dönemin önde gelen kelimcilerindendir(Gölcük, 1992: 182-187). İbni Haldun' la aynı dönemde yaşayan ve kesin olmamakla birlikte Kahire' de karşılaştığı birçok Osmanlı düşünüründen, İznik Medresesi'nin ilk baş müderrisi olan Dâvudel-Kayserî, Molla Fenârî, Cemaleddin Aksarâyî, Celâleddin Hızır (Hacı Paşa) ve hocası Ekmelüddin Muhammed Bâberdî gibi çok ünlü isimler vardır(Adıvar, 1970: 12-21).

İbni Haldun' un bulunduğu ortam itibariyle çatışmalı siyasal çevrenin ve kültürel anlamda çürümenin olduğu bir alanda eğitim görür. Ancak ailesinin statüsü sayesinde hem iyi bir eğitim görür hem de önemli görevlerde bulunur(Dale, 2018: 93). Zaten İbni Haldun' un yaşadığı döneme ve görev yaptığı hanedanlıklara baktığımızda İslam dünyası bu dönemde güçlü bir konumda değildir. Yönetmekten ziyade daha çok yönetilen konumdadır. Ayrıca hanedanlıkların hiçbirinde yönetim açısından bir istikrar bulunmamakla beraber, birbirleriyle de mücadele halinde olmuşlardır. Bu ortam içerisinde İbni Haldun çağdaşlarından farklı olarak tanımlanır. Hassan kitabında İbni Haldun' u “bağımsız düşünür” olarak tanımlar(Hassan, 2010: 25). İşte İbni Haldun' un sosyal – siyasi görüş ve düşünceleri bu şartlar içerisinde oluşmuştur(Uludağ, 2013: 12).

B. İBNİ HALDUN' UN ETKİLENDİĞİ DÜŞÜNÜRLER

İbni Haldun' a devrin alimlerinden olan babası tarafından küçük yaşlardan itibaren eğitim vermeye başlanmıştır. Kur' an, tefsir, hadis gibi şeri ilimleri çocukluğundan

itibaren öğrenmeye başlamıştır. Bunların yanında mantık, felsefe gibi derslerde almıştır. Yaşamı boyunca birçok kez seyahat etmiş, bulunduğu görevlerin de ayrıcalıklarından yararlanarak dönemindeki ilim insanlarıyla fikir alışverişinde bulunabilmiştir(Uludağ, 2016: 23). Siyasetle ilimi harmanlayan düşünür, Aristo gibi, günümüzde her biri farklı bir bilim dalı olan konularla ilgilenmiştir. Ülker Gürkan makalesinde, İbni Haldun' un Aristo ve Platon' dan, Mukaddime' sinde onlardan küçümseyici bir dille bahsettiklerini söyler. Bunu yanında Farabi' nin “faziletli şehri”² tanımlamasından bahsederken de bunun toplumsal gerçeklik göstermediğini ifade eder(Gürkan, 2019: 223-229). Ancak temelde eleştirse de düşünce alt yapısında benzerlik gösterdiği alanlar vardır. Platon, Hobbes gibi düşünürler de devleti insan vücuduna benzetmişlerdir. Farabi de açıklamasından devlet kurumlarını vücuttaki organlara benzetmiştir. İbni Haldun ise devletinde tıpkı insanlar gibi doğup, büyüyüp gelişim aşamalarından geçeceğini ve yine tıpkı insanlar gibi yaşam süresinin son bulacağını savunur. Devletlerinde insanlarla benzer özellik gösterdiğini savunur.

İbni Haldun eğitim hayatına Kur' an okuyarak başlamıştır. İlk eğitimini babasından alan Haldun' un o dönemdeki ikameti olan Tunus ise devrin önemli alimlerini ağırlayan bir merkezdi. Bu sayede İbni Haldun, Endülüs' ten gelen alimlerle bir arada olma fırsatı yakalıyor ve onlardan ders alıyordu. Ebu İnan ile görüşmek için Tilemsan' a giden ve ardından Sultan tarafından Fas' ta ilim meclisleri azalığına atanan İbni Haldun bu esnada birçok alim ile görüşme fırsatı yakalamıştır. Endülüs' ten, Tunus' tan, Mağrib' ten ve birçok memleketten gelen alimlerle tanışma fırsatı yakalayan İbni Haldun bu hocalardan Kur' an ve kıraat ilminin dışında tefsir, hadis, Maliki fıkhi, belagat, edebiyat, mantık, felsefe gibi dersler almıştır. Burada kıraat imamı Muhammed b. Saffar, Kadı Muhammed Makkari, Ebu' l-Berekat, Muhammed b. Haccac Bellefiki, Muhammed b. Ahmed Şerif Hüseyini, Muhammed b. Yahya Berci, Muhammed b. Abdurrazzak görüştüğü ve ders aldığı alimlerdendir bunlardan başka İbni Haldun, Muhammed b. Abdülmüheymin Hadrımı, Muhammed b. Said b. Bürrol Ansari, Muhammed b. Arabi Hasairi, Muhammed b. Şevvaş Zerzali, Ahmed b. Kassar, Muhammed b. Bahr, Muhammed b. Cabir Kasi, Muhammed b. Abdullah Ceyyani, Ebu Ahmed Zevavi, Abdullah b. Yusuf b. Rıdvan Maleki, Ebu Muhammed

² İdeal devlet ile sağlıklı bedeni ilişkilendirir. Erdemli şehir, alim kişilerin bulunduğu yerdir. Bu şehirde toplum üyeleri birbirlerine yardım etmektedirler. Her organ gibi devletteki kurumlarda kendi işleriyle meşguldür ve kuvvetler ayrılığı ilkesi geçerlidir. Farklı organların oluşturduğu ancak bütünü temsil eden devlet idaresinde iş bölümü hakimdir(Demirel, 2014: 361-363)

Abdümüheymin b. İbrahim Abili' nin kendisini etkileyen hocalarından olduğunu söyler(Uludağ, 2016: 21-27; Sarı, 2017: 3). Şifau' s-sail eserini yazarken de Kuşeyri, Gazali, Lisanüddin b. Hatip ve Saidü'l- Fergani' den esinlenmiş, özellikle Kuşeyri' nin düşüncelerini benimsemiştir(Haldun, 2016: 22).

Muhammed b. Abdümüheymin Hadrımı, 1277- 1349 yılları arasında yaşamıştır. Mağrip' teki alimlerin imamlığını yapmıştır. İbni Haldun' a hadis, siyer, hadis usulü derslerini vermiştir. Muhammed b. Abdümüheymin Hadrımı' den bahsederken, derslerine devam ettiğini, Kütüb-i siite, Muvatta, İbni İshak' ın Siyer kitabını, İbni Salah' ın hadis hakkındaki eserini ve ezberlediği diğer eserleri bu düşünürden aldığını söyler(Uludağ, 2016: 23).

Ebu Abdullah Muhammed b. İbrahim Abili, İbni Haldun' un hocalarındandır. Felsefe alimlerindendir. Mantık, felsefe, matematik ilimleri üzerine de İbni Haldun' a dersler vermiştir(Uludağ, 2016: 21-22). İbn Haldun' a göre hocası Abilli, derin ve üstün bilgi sahibidir. Hocası için “O, emsalime göre benim bu ilimlerde ileri bir noktada bulunduğu tanıklık ederdi.” demektedir(Hacıbekiroğlu, 2008: 13).

Dönemin bu iki alimi İbni Haldun' un özellikle zikrettiği isimlerdir. Bunlardan başka şu düşünürlere ve kimi eserlerine değinir:

İbni Bürral, İbni Haldun' un babasından sonraki ilk hocasıdır. Kur'an-ı Kerim'i, kıraat ilmini ve birçok klasik eseri hocası Bürral ile okumuştur(İrğat, 2017: 107).

Şatbi, 1320' lerde Gırnata' da dünyaya gelmiştir. Yaşadığı çağda, Endülüs' te dini ve akli ilimlerle ilgili kendini yetiştirmiş, Kuran ve sünneti esas alan araştırmalar yapmıştır. Kelam ve fıkıh usulünden yararlanarak yaşadığı toplumda dini inanç ve ibadetle ilgili görüşlerde bulunmuştur. Eserlerinden el – Muvafakat' ta klasik fıkıh usulünü yorumlamıştır. Lamiye (kıraat), Raiye adlı çalışmaları İbni Haldun' un zikrettiği eserleridir(Çavuşoğlu, 2010: 373-375; Uludağ, 2016: 22).

İbni Melek, ölüm, doğum tarihi kesin olarak bilinmemekle birlikte 1334' lerde vefat ettiği düşünülmektedir. Özellikle fıkıh ve hadis gibi ilimler alanında zamanının önde gelen isimlerinden olmuştur(Baktır, 1999: 175-176, Uludağ, 2016: 22).

Ebu' l Ferec Isfahani, 897 yılında doğmuştur. Edebiyat, dil ve tarih alanlarında yetişmiş, öğrenimini tamamladıktan sonra ders vermeye başlamıştır(Kılıç, 1994: 316, Uludağ, 2016: 22).

İbni Haldun, Kur' an öğrenerek başladığı ilim hayatına Endülüs' ü terk ederek Mağrib' e gelen alimlerden aldığı derslerle devam etmiştir. Kur'an, kıraat, tefsir, hadis ve Malikî fikhı gibi şer' i ilimlerin yanında lügat, sarf, nahiv, belagat ve edebiyat, mantık, felsefe gibi eğitimlerde almıştır. Fıkıh derslerini Muhammed b. Said Bürrol, Muhammed b. Cabir b. Sultan Kaysî, Ebû Abdullah Muhammed b. Abdullah Ceyyanî, Ebû Kasım Muhammed Kesir, Muhammed b. Süleyman Şattî' den alan İbni Haldun, İbn Hacib' in el-Muhtasar; Ebû Said Baradaî' nin et-Tehzîb; İbn Hatib' in el-Vazıha; İbn Malik' in et-Teshil; Muallakat, A'lam' ın Kitabu'l-Hamaset Ebu Teman isimli eserlerini; İbn Yunus, İbn Mihraz, İbn Beşir ve İbn Rüşd' ün fıkıhla ilgili eserlerini okumuştur(Hacibekiroğlu, 2008:13-14).

1348 yılına gelindiğinde veba salgını nedeniyle düşünür tahsil hayatından uzaklaşır. Bu salgın nedeniyle anne ve babasını kaybeden İbni Haldun idari faaliyetlere ve siyasi hayata geçiş yapar. Yaklaşık olarak 1351 yılından 1375' lere kadar yönetici olarak hayatını idame ettirir.

C. İBNİ HALDUN' UN HAYATI

14. yüzyıl düşünürlerinden olan İbni Haldun, hicri olarak sekizinci, miladi olarak on dördüncü yüzyılda yaşamıştır. İslam tarihi açısından önemli düşünürlerden biridir. İbni Haldun' un soyca atalarının Yemen' li olduğu bilinmektedir. İspanya' nın Müslümanlar tarafından fethinden sonra ailesi İşbiliye' ye yerleşmiş; ancak Hristiyanların, İşbiliye' yi ele geçirmesinden sonra İbni Haldun' un babası ve dedesi Tunus' a göçmüştür(Çiftçi, 2018: 508). Tam adı “Abdurrahman Ebu Zeyd Veliüddin İbn Haldun Maliki, Hadrami” olan İbn-i Haldun, Hicri 732, Miladi 1332 yılında Tunus'ta dünyaya gelmiştir. Dinine sınımsız sarılan, bağlı olan anlamına gelen Veliüddin lakabı, kendisini baş kadı görevine getiren Sultan Berkuk tarafından verilmiştir. Maliki mezhebine tabi olan İbni Haldun'un kökeni Yemen'in Hadramut bölgesinden gelmektedir. Zaten isminde yer alan Maliki ifadesi mezhebini, Hadrami ise kökenini göstermektedir. İsminde yer alan Ebu Zeyd unvanı Zeyd' in babası anlamına gelmektedir. İsminde yer alan Ebu Zeyd; ilk çocuğuna Zeyd ismini vermesinin ardından Arap geleneklerine göre verildiği düşünülmektedir(Uludağ, 2016: 17-21). Endülüs ve Mağrip halkı itibar ettikleri kişilerin adlarına bir “vav” ve “nun” harfleri ekledikleri için Halid ismi burada Halidoğulları manasına gelen

Haldun olarak değişmiştir. İbni Haldun'un dedesi olan Halid b. Osman'ın soyu sahabe olan ve Yemen'e İslamiyet'i yaymak için görevlendirilen Vail bin Hucr soyundan gelmektedir. İbni Haldun'un babası Ebu Abdullah Muhammed eğitim, öğretim, ilim konuları ile meşgul olmuştur. Aynı zamanda dönemin önde gelen Arap dili ve belagati uzmanlarından biridir. Küçük yaşlarda Hafız olan İbni Haldun gençlik çağlarında dönemin ünlü hocalarından kelam, fıkıh, hadis gibi dini ilimlerin yanında matematik, felsefe, mantık, lügat, şiir gibi diğer ilimleri de almıştır (TDV, İslam Ansiklopedisi, 1999).

İbni Haldun' un yaşadığı dönemde ve yaşadığı coğrafya olan Endülüs' te, siyasi hayat ve ilim hayatı gerilemeye başlamıştır. Bu dönemde Endülüs' te daha çok Hristiyan hakimiyetinin yer etmeye başladığı görülür(Uludağ, 2013: 10). Endülüs'te³ buldukları zaman zarfında devlet yönetiminde önemli görevlerde bulunmayan Haldun ailesi Tunus'ta yaşadıkları zaman içinde ise farklı makamlarda önemli görevler üstlenmişlerdir. Büyük dedesi vali, dedesi ise hâcip olarak görev yapmıştır(Uludağ, 2016: 19). Dönemin önde gelen Arap dili ve belagat⁴ uzmanlarından olan babası Ebu Abdullah Muhammed ise siyasetten ziyade eğitim, öğretim, ilim gibi konular ile ilgilenmiştir(Uludağ, 2016:23). Babası Ebu Abdullah Muhammed kendisinin eğitimiyle de bizzat ilgilenmiştir. İbni Haldun küçük yaşlarda hafız olmuş, 17 yaşına kadar kelam, fıkıh, hadis gibi dini ilimler almış; bunların yanı sıra matematik, felsefe, mantık, lügat, şiir gibi diğer ilimlere de yönelmiştir. Bu eğitimlerinin büyük kısmını dönemin önde gelen âlimlerinden alan İbn-i Haldun dünyada ki büyük veba salgını nedeniyle eğitimine ara vermek zorunda kalmıştır. Veba salgını nedeniyle 749 yılında babası, annesi vefat etmiş kendisi ise henüz 18 yaşındayken Tunus'ta hükümdar olan Ebu İshak İbrahim'in başkâtipliği görevine getirilmiştir. Bulduğu devlet görevinin de yardımıyla dönemindeki birçok âlimi tanıma ve onlarla ilmi tartışmalara girme şansı yakalamıştır(Uludağ, 2016: 17-24).

İbni Haldun siyasi ve idari işlerle daha çok 1351 –1375 yılları arasında ilgilenmiştir. Bu süreçte Tunus, Cezayir, Fas ve Endülüs arasında dolaşmış; idari-siyasi işlerle meşgul olmuştur(Uludağ, 2016: 15). Bu dönemde Tunus emirlerinden Ebu İshak' ın başkâtipliğini yapmıştır. Bu süre zarfında yörede meydana gelen aşiretlerin isyanlarını bastırmıştır. Böylece siyasi hayata atılmıştır. Başarıları ile o çevrede ün

³ Araplar tarafından İspanya için kullanılır. Müslüman İspanya'sı anlamına gelir(Özdemir, 1996: 51).

⁴ İyi konuşma, sözle inandırma yeteneği(TDK Büyük Türkçe Sözlük, <http://www.tdk.gov.tr/>).

kazmıştır. Tunus'un bozguna uğratılmasının ardından Fas'a giden İbni Haldun burada bulunduğu dönem içerisinde tanıştığı âlim ve ediplerden faydalanmış. Bunun yanında Fas'ın sahip olduğu zengin kütüphaneler ilim öğrenme konusunda İbn-i Haldun'a önemli avantajlar sağlamıştır. Bu dönemde İbni Haldun, Fas Sultanı Ebu İnan tarafından hacip yapılmıştır. Ancak Fas sultanı Ebu İnan'ın muhaliflerinden olan Muhammed bin Abdullah ile olan ilişkileri yüzünden yirmi yedi ay hapis yatmış ve sultanın ölümü üzerine 1358'de serbest bırakılmıştır. İbn-i Haldun yeni Fas sultanı ile kurduğu yakın ilişkiler sayesinde devlet kademesinde önemli görevler üstlenmiş ancak yeniden iktidarın el değiştirmesi üzerine daha önemli görevlere talip olmuştur. Bu isteği geri çevrilen İbn-i Haldun Fas'tan ayrılarak otuz yaşına iken Endülüs'e geçmeye karar vermiştir. Fas'ta bulunduğu sekiz yıllık dönemin yaklaşık iki yılını hapiste geri kalan bölümünü ise değişik devlet görevlerinde geçiren İbn-i Haldun 3 farklı sultanla çalışma ve tanışma imkânı bulmuştur (Uludağ, 2016: 36-37).

1354 –1356 yılları arasında Fas Sultanı Ebu İnan' a danışmanlık, kâtiplik yapmıştır. Ancak, 1356 – 1359 yılları arasında Sultan Ebu İnan' a sadık kalmaması, muhalefet yapması nedeniyle hapis yatmıştır. Ardından Fas' ta vezir olan Hasan b. Ömer tarafından görevine iade edilmiştir. Bu sırada Fas' ta vezir olan kişi Mansur b. Süleyman, Fas Sultanı ise Ebu Salim' dir. Bu dönemde kâtiplik yapmış resmi yazışma yapma görevlerinde bulunmuştur. 1362 – 1363 yıllarında Fas' ta vezirlik görevine getirilen Ömer b. Abdullah zamanında da bu görevlerine devam etmiştir(Uludağ, 2016: 28-31). 1363 yılında Endülüs' e Gırnata Sultanı Muhammed' in yanına giden İbni Haldun, vezir İbni Hatib ile dost olmuştur. İbni Haldun' un özel hayatına ilişkin bilgilere ilk olarak bu dönemde ulaşıyoruz. Otobiyografisinde Endülüs' e gideceği dönemde eşinden ve çocuklarından bahsetmektedir. Endülüs' e gitme kararı ile eşi ve çocuklarını dayılarının yanına bıraktığından bahseder. Öncesinde aile hayatına ilişkin bilgi vermediği için eşi ve çocukları hakkında kesin bilgiler bulunmamaktadır(Uludağ, 2016: 30). Vezir İbni Hatip ile dost olmuş ancak daha sonra bu dostluk bozulmuş ve İbni Haldun 1364 yılında Endülüs' ten ayrılarak Tunus yakınlarındaki Bicaye' ye gitmiştir. Burada haciplik görevine devam etmiştir. Bu süre zarfında Mağrip ve Fas' ta sekiz yıl ikamet etmiştir. 1354 – 1356 yılları arasında Fas' ta, Ebu İnan' ın katipliğini yapmış, meclis danışmanı olmuştur. İki sene hapis yattıktan sonra 1359 yılında vezir Hasan b. Ömer tarafından hapisten çıkarılmış, görevine iade edilmiştir. 1359 – 1361 yıllarında Fas Sultanı olan Ebu

Salim' in resmi yazışmalarını yapmıştır. İbni Haldun bu dönemin ardından Endülüs' e geçmiştir. Endülüs' te Gırnata' yı tercih etmesindeki en önemli nedenlerin başında Gırnata Sultanı ve vezirinin İbni Haldun ile dost olması idi. O dönemde Gırnata Sultanı Muhammed b. Yusuf b. İsmail b. Ahmer Nasri, veziri ise İbni Hatip' tir. Aralarındaki dostluk ise Ebu İnan' ın kardeşi Ebu Salim Şaban' ı Endülüs' e sürgüne göndermesi ve bu sırada Sultan olan Muhammed b. Yusuf b. İsmail b. Ahmer Nasri' nin Ebu Salim Şaban' ı iyi ağırlamasına dayanır. Ebu Salim Şaban' ın kardeşi Ebu İnan' ın ardından tahta geçmesi ile iki sultan arasındaki dostluk pekişir. Ancak, Muhammed b. Yusuf b. İsmail b. Ahmer Nasri' nin kardeşi tarafından tahtan indirilmesi ile eski sultan Muhammed b. Yusuf b. İsmail b. Ahmer Nasri' yi ve veziri İbni Hatip' i Mağrip' te ağırlar. İşte İbni Haldun' da bu dönem de eski sultan ve vezir ile yakın ilişkiler kurar. Muhammed b. Yusuf 1362 'de Gırnata' yı tekrar ele geçirdi. İbni Hatip ile Gırnata' ya gelen İbni Haldun burada idari işlerde birlikte çalışmışlar ancak İbni Hatip ile arası açılınca 1365 'te Bicaye' ye geçmiştir. Burada Bicaye emiri Ebu Abdullah Muhammed Hafsi tarafından haciplik görevine getirilmiştir. Bir taraftan da ilmi çalışmalara yönelmiştir. Ancak Bicaye' nin işgalinden bir süre sonra burayı da terk etmiş Biskra' ya geçmiştir. Ardından Mağrip' e geçen İbni Haldun burada on sene kadar kalmış 1374 yılında Endülüs' e geçmiştir(Uludağ, 2016: 30-37).

1375 – 1383 yıllarına karşılık gelen zamanını İbn Selame Kalesinde ve Tunus'ta geçirmiştir. Yedi cilt olarak yayımlanan kitabı el-İber' i bu dönemde yazmıştır. Günümüzde İbn-i Haldun'un bilinen en popüler eseri Mukaddime başlı başına bir eser olmaktan ziyade el-İber eserinin giriş kısmını oluşturur(Uludağ, 2016: 15). Siyasetten uzak durup kendini tamamen ilmi çalışmalara adanmak isteyen İbn-i Haldun nihayetinde İbn Salame kalesine yerleşerek tüm zamanını ilmi çalışmalarına adanmıştır. 42 yaşında buraya gelen ve yaklaşık 4 sene boyunca burada kalan İbn-i Haldun bu süre içinde hem Mukaddime' yi yazmış hem de Kitabü'l-İber adlı eserinin taslağını oluşturmuştur(Demircioğlu, 2013: 12). 1374 – 1378 yılları arasında Mukaddime adlı eseri kaleme alan İbni Haldun Tunus' ta bir süre kaldıktan sonra Mısır' a, Kahire' ye, gider. Burada kadılık görevinde bulunur(Haldun, 1999: 538-543; Şahin, Belge, 2016: 446). 1374 yılında tekrar Endülüs' te Gırnata' ya giden İbni Haldun, Gırnata Sultanı İbni Amer tarafından İfrikiye' ye gönderilmiştir. Aynı yıl Tilemsan' a geçerek ilmi konulara yönelmiştir(Uludağ, 2016: 38-39).

İbni Haldun dönemi Kuzey Afrika ve Endülüs (Sagsöz, 2019)

İbn-i Haldun Hacca gitmek bahanesiyle Mısır'a geçmiş ve burada kendisine Veliyüddin lakabını takan sultan Seyfettin Berkuk' le tanışmıştır. Bu dönemde daha çok ilmi okumalara yönelmiş siyasetten uzak bir yaşam sürmüştür. İbni Selame Kalesinde eserini yazmaya başlayan İbni Haldun, Tunus' un zengin kütüphanelerinden yararlanabilmek için tekrar 1378 yılında Tunus' a gitmiştir. Eserini burada tamamlamış ve bu dönemde Tunus sultanı olan Ebu Abbas' a eserini takdim etmiştir.⁵ Bu sırada Ebu Abbas sefer hazırlıkları içindedir ve İbni Haldun' u da beraberinde ister. Sultanın isteği ile sefere katılan İbni Haldun başarı ile tamamlanan sefer sonrası siyasi çekişmelerden uzaklaşmak için hac yapma bahanesi ile Tunus' tan ve Mağrip' ten son kez ayrılır. Bu İbni Haldun' un çocukluk, gençlik yıllarını geçirdiği Tunus' a son ziyareti olur(Uludağ, 2016: 40-42).

⁵ İbni Haldun, el-İber adlı eserinin nüshasını Mısır'a gittikten sonra genişletmiştir.

1383 – 1406 yılları ise İbni Haldun’ un kadılık ve müderrislik dönemidir. Mağripten uzaklaşan İbni Haldun bu dönemi Mısır’ da geçirmiştir. Bu süre içinde hacca gitmiş, Kudüs’ü ziyaret etmiş, Şam’da Timur ile görüşmüştür(Uludağ, 2016: 15). Mısır hükümdarı Sultan Zahir Berkuk ile yakın ilişkiler kurmuştur. Yine bu dönemde Selahaddin Eyyubi tarafından yaptırılan Medresetü’l-Kamhiye’ de Maliki fıkhi üzerine müderrislik yapmıştır. O dönem Mısır’ da dört mezhepten her biri için başkadı (kadilkudatlık) bulunuyordu. Dönemin Maliki kadıl kudatı sultan tarafından görevden çektilirince bu görev İbni Haldun’ a verilmiştir. 1388 yılında hacca gitmek için buradan ayrılmıştır. 1389 yılında Kahire’ ye geri dönmüş ve müderrislik görevine devam etmiştir. Yaklaşık on dört yıl kadar kadılıktan uzak kalmış, bu esnada Sultan Berkuk başa geçmiştir. 1399 yılında Maliki kadısının vefatı üzerine bu görev tekrar İbni Haldun’ a verilmiştir. Sultan Berkuk’ un vefatından sonra yerine geçen oğlundan olur alarak Kudüs’ e gitmiştir. 1399 yılında tekrar görevine dönmüş, 1400 yılında görevinde azledilmiştir. Daha sonra birkaç kere yine görevine dönmüş tekrar görevinden alınmış olsada 1406 yılında son kez görevine dönmüş ve kısa bir süre sonra gerçekleşen vefatına kadar bu görevde kalmıştır. 1406 yılında 76 yaşında Kahire’ de vefat etmiştir(Uludağ, 2016: 43-48).

14. yüzyılda yaşayan İbn-i Haldun’ un batı dünyası tarafından keşfedilebilmesi ancak 19. yüzyılda olmuştur. Batı dünyası, Montesquieu’ dan yola çıkarak İbni Haldun’u tanıtmaya çalışır. Bunun için de Haldun’ a “Arapların Montesquieu’ su” benzetmesini kullanmışlardır(Turan, ty: 198). Kendisinden çok daha sonra 1689-1755 yılları arasında yaşamış olan Montesquieu da tıpkı İbni Haldun gibi gözlem ve deneyime dayalı araştırma yöntemi seçmiştir(Gürkan, ty: 10). İbni Haldun kendi yaşadığı coğrafyada uzunca bir dönem tek başına kalmış olan bir düşünce adamıdır. Bu nedenle de onun için “kendi semasında tek yıldız” benzetmesi yapılmaktadır(Turan, ty: 198). Yirmili yaşlarına kadar hayatını Tunus’ta, ömrünün bundan sonraki yirmi altı yılını, Cezayir, Fas ve Endülüs’te, dört yılını tekrar Tunus’ta, ömrünün son yirmi dört senesini de Kahire’de geçiren İbn Haldun, iyi bir eğitim görmüş, küçük yaştan itibaren ilim ve fikir hayatına dair ilgili olmuş, ancak siyaset sahnesinden de uzak kalmamıştır. Devletin en üst kademelerinde bulunma şansı bulmuşsa da siyasi hayatı içinde sürgün ve hapis yılları da olmuştur. Çeşitli devlet yönetimlerinde kimi zaman sultan ve emirler kadar etkili olmuş, iktidarların el değiştirmesinde önemli roller oynamıştır. Mısır’da Nil üzerinde, Salihie Medresesi

civarında ikamet eden İbn Haldun, 26 Ramazan 808/1406 yılında Kahire’de yaşamı son bulmuştur.

İbni Haldun tarih yazımına farklı bir bakış açısı getirmiştir. Tarihi olayları, durumları kendisinden önce aktarıldığı gibi hikâyeci tarzda değilde eleştirel tarzda ele almıştır. Olaylardaki nedensellik bağı üzerinde durmuş, olayları olduğu gibi aktarma yönteminin dışına çıkmıştır. Tarihi hem yorumlama hem de sebep sonuç ilişkisi kurarak aktarmıştır. Tarihin canlı bir bilim olduğunu düşünen İbni Haldun “Suyun suya benzemesinden çok geçmiş geleceğe benzer” yorumda bulunarak dün ile bugün arasında bağ kurmuş, olayların tarih sahnesinde tekrar yaşandığından bahsetmiştir(Haldun, 1997: c. I, 22; Deniz, 2006: 106). İbni Haldun toplumsal yaşam hakkında bilgi sahibi olmadan tarihi bilgilerin doğru şekilde aktarılmasının mümkün olmadığını ileri sürer. Coğrafyanın kaderi etkilediğinden bahseden İbni Haldun toplumsal yaşamı, ekonomi, ticaret gibi konuları ve aynı zamanda toplumsal hayatta var olan yaşam biçimlerini incelemiştir(Turan, ty: 198).

Şerif Mardin’ e göre İbni Haldun’ un hayatının özeti şu şekildedir:

“İbn Haldun’la ilgili konuşmanın belki de en kolay yolu tanık olduğu bitmez tükenmez rejim değişikliklerinin şahsî hayat örüntüsüne getirdiği düzeysizliklere bakmak ve şahsiyetinde bıraktığı izleri değerlendirmektir. İspanya’da İslâmî kültürün giderek sönmesi, Mağrip ’teki siyasi çalkantılar, hayatında bunlar dolayısıyla yapmak mecburiyetinde kaldığı tavizler, bilgi birikiminden faydalanmak isteyen güçlülerin kendini kolay kabul edemeyeceği pozisyonlara sürmeleri, güçlü hükümdarla karşılaşmasında kullanmak mecburiyetinde kaldığı diplomasi, süregelen bir hayat çalkantısı... Bunlar kendisine herhalde toplumsal değişimi merak ettiren fikrî çerçeve ve yaratıcı gücü vermiştir.”(Mardin, 2006: 3-4).

D. İBNİ HALDUN’ UN ESERLERİ

Mukaddime: Genel olarak İbni Haldun’ un en bilinen eseridir. Aslında el-İber eserinin sadece giriş bölümünü oluşturur. Ancak günümüze kadar olan çevirilerde bir bütün olarak alınan eser Mukaddime adıyla çevrilmiştir. Bir bütün olarak incelendiğinde başta tarih felsefesi, siyaset ve ekonomi gibi beşerî bilimlerin birçok dalında bunlara temel oluşturabilecek düşüncelerin ortaya konulduğu görülmektedir(İrğat, 2017: 118). 1374 – 1378 yılları arasında Mukaddime adlı eseri kaleme alan İbn Haldun; psikolojik, sosyal ve siyasi olarak birçok konuya değindiği

bu eserinde devlet kuramına dair düşüncelerini de paylaşır(Lakhasi, 2007: 416-417). İbni Haldun bu eserinde “mülk” kelimesi ile devlet örgütlenmesini ifade eder. Devleti günümüz kullanımına yakın bir anlamda, başka herhangi bir otoriteye bağlı olmayan hanedanlıklar için kullanmıştır(Uygun, 2008: 91; Turan, ty: 198).

Bu eser, 7 bölümden oluşan Kitâbu'l-İber'in tamamına bir "Giriş" olarak yazılmıştır. İbni Haldun, Mukaddime adlı eserinde tarih ilminin önemini anlatmıştır. Kendisine kadar gelen zaman zarfında tarihçilerin yöntemlerini, asılsız daha çok hikayeciliğe yaklaşan anlatım nedenlerine değinmiş, aktarılan bilgilerin değişerek, değiştirilerek bir sonraki nesile iletiildiğine değinmiştir. Kendisinden önceki yazarların daha sığ yazdığını söyler. İbni Haldun' a göre önceki eserlerde devlet çekişmeleri, kurulma nedenleri, hükümet süreleri anlatılmamıştır. Bunların nedenini tarih, metot, sistem bilmemelerine bağlar. İbni Haldun' a göre tarih bir asra, kavime ait olan haberlere değinmek, anlatmaktır. Bu nedenle de bu eserini yazamaya karar verdiğine değinir. Mukaddime ilk defa Fransızca' ya Mac-Guckin de SLANE tarafından 1862-1868 yıllarında çevrilmiştir. Alfred von Kremer tarafından 1877 de Almancaya çevrilen eser, Cevdet Paşa tarafından ise ilk defa Türkçeye Mukaddime-i İbni Haldun adıyla yayımlandı. Daha sonra Suphi Bey tarafından Mukaddime-i İbni Haldun tekrar çevirisi yapıldı. Zakir Kadri Ugan, Süleyman Uludağ ve Turan Dursun tarafından Mukaddime adıyla çevirileri yayımlanmıştır.

Süleyman Uludağ bu eser için şunları söyler:

“İbn Haldun'un böyle kısa bir süre içinde bu kadar yeni, güzel, garip ve özgün bir eseri yazmış olmasına birçok âlim ve mütefekkir gibi kendisi bile hayret ve taaccüp etmiştir. Daha sonraki yıllarda fırsat buldukça ve imkânlar el verdikçe Mukaddime'yi tashih, tehzip ve tenkih etmiş, üzerinde düzeltmeler yapmıştır. Fakat öyle anlaşılıyor ki, İbn Haldun Mukaddime'nin mevzu, muhteva ve meselelerini uzun yıllardan beri tasavvur ediyor, bunlar üzerinde düşünüyor, zihnen hazırlanıyor ve değerlendirmeler yapıyordu”(Uludağ, 2016: 39-40).

Mukaddime İslami tarihi eserlerde bir gelenek olan "Tarihe övgü" öndeyişi olarak yazılmıştır. İbni Haldun tarih ilmini önemser ve bu bilimi geçmiş aydınlatan geleceğe aktarılan bir araç olarak görür. Bu eserinde tarih ilmi için; gerçekte umranın tabii yapısında ortaya çıkan durumlar hakkında, insanların sosyal hayatları konusunda bilgi vermektir. Bu bilgi içinde devlet, mülk, galibiyetler, mağlubiyetler, insanlara dair olan her türlü geçim, sanat, zanaat ve benzeri tüm unsurlar vardır. İbni

Haldun için önemli olan bu durumların anlatılması, doğru şekilde aktarılmasıdır(Haldun, 1997: 325-330).

Kitabu'l-İber: Endülüs' ten ikinci kez dönüşünün ardından İbni Selame Kalesi' ne yerleşen İbni Haldun, siyasi ve idari faaliyetlerden uzaklaşarak ilmi konulara yönelmiştir. İbni Selame Kalesinde, Ebu Bekir b. Arif' in kasrına yerleşerek bu eserini yazmaya başlar(Uludağ, 2013: 25). Kitabu'l-İber' i oluşturan kitapların ilki Mukaddime olarak bilinen eserdir. İkincisinde daha çok milletler tarihini; üçüncüsünde ise Mağribi (Kuzey Afrika) tarihi detaylı bir şekilde işlenmiştir(İrğat, 2017: 118). Tam adı “Kitâbü'l-İber ve Divânü'l-Mübtedâ ve'l-Haber fî Ahbâr-ı Mulûki'l-Arab ve'l-Acem ve'l-Berber ve men Âsârahum Zevi'sSultâni'l-Ekber”⁶ olan yedi ciltlik eser bir Mukaddime ve üç kitaptır. Bu kitapta 6 bölüme ayrılmıştır:

1. Bölüm: İklimlerin ve beslenmenin insan tabiatı ve uygarlıklar üzerindeki etkileri, iklim ve insan arasındaki ilişkileri,
2. Bölüm: Göçebe ve yerleşik kültürlerin karşılaştırılması ve iki kültür arasındaki çatışmaların sosyal sonuçlarını
3. Bölüm: Devletlerin doğuşu ve çöküşü, saltanat, hilafet ve krallık yapmanın koşulları ve kurallarını
4. Bölüm: Köy ve kasaba hayatı ile imar faaliyetleri ve bunun İslam devleti ile ilgisini
5. Bölüm: Dönemin ana meslekleri, geçim araçları, sanat, ticaret, ziraat, tarım ve inşaat gibi ekonomik faaliyetler, iklimin insan üzerindeki etkileri, verimli topraklarda yaşam süren halkın ahlak anlayışı ve bunun karakter oluşumundaki etkisini,
6. Bölüm: Bilimlerin sınıflandırılması, eğitim yöntemlerini anlatır.

Kısaca bu eser, ön söz, giriş ve üç kitaptan oluşan yedi ciltlik bir kitaptır. Ön sözü yazar ile özdeşleşen Mukaddime oluşturur.

Birinci kitapta, devlet, hükümdarlık, kazanç, sanayi, fen, ilim gibi ümrana ve bunu sebeplerine ait durumlardan bahsedilir.

⁶ Araplarla Arap Olmayanların ve Berberilerin ve Aynı Devirdeki Büyük Kudret Sahiplerinin Muharebelerine ait Kaynak ve Haberleri Toplayan ve Yorumlayan Kitap

İkinci kitap, devletlerin doğuşu, tarihi aktarılmıştır. Dünyanın başlangıcından yaşadığı döneme kadar olan Arap kavimlerini, hanedanlıklarını anlatır (Uludağ, 2013: 29).

Üçüncü kitap ise Mağrip' te (Batı Afrika' da) kurulan devletlere ait bilgiler verilmiştir(Haldun, 1997: 12). Ayrıca et- Tarif olarak adlandırılan otobiyografisi bu kitabın son bölümünü oluşturur(Uludağ, 2013: 29).

Lubab'ul- Muhasalfi Usuli'd-Din: Fahreddin Razi'nin Muhassal adlı eserinin özeti ve yorumlamasıdır. Hocası Âbili'nin yönlendirmesi ile yazmıştır. Bedihiyyât, Ma'lûmât, İlâhiyyât ve Sem'ıyyât adlı dört bölümden ve bir hâtimeden oluşur(Uludağ, 1999: 540). Bu eser İbni Haldun' un yazdığı ilk yapıttır. On dokuz yaşında kaleme almıştır(Uludağ, 2013: 23).

Şifâu' s-Sâil: tasavvuf a dairdir. İbni Haldun' un bu eserini 1372-1374 yılları arasında Fas' ta yazdığı kabul edilir. Yazma nedeni dönemin Fas âlimlerine gönderilen mektupta tasavvufa girmek için şeyhe tabi olmanın gerekliliği sorulmuş bunun üzerine İbni Haldun cevap olarak yazmıştır(Uludağ, 1999: 540). Bu eseri yazarken Kuşeyri, Gazali, Lisanüddin b. Hatip ve Saidü'l- Fergani' den esinlenmiştir. Eserinde özellikle Kuşeyri' den defaten bahsetmiş, tenkit etmeden görüşlerini benimsemiştir. Eserin giriş bölümünde ise Gazali' nin İhya adlı eserinin izlerini görmek mümkündür(Haldun, 2016: 22).

Et-Târif: Otobiyografik eseridir. Mısır' da yazmaya başladığı eserinde ölmeden bir yıl öncesine kadar ki hayatını, yolculuklarını ve tecrübelerini anlatmıştır. Ancak olayların kendisini nasıl etkilediğine duygusal açıdan çokça cevap vermez. Hapis hayatı, ölen anne, babası ve hocaları hakkında kısa bilgilerle yetinmiştir. Sadece kendi hayatında ait bilgiler yoktur eserinde. Yaşadığı kültür içerisindeki siyasi, tarihi, kültürel, sosyal olaylar hakkında da bilgiler barındırır eserinde. İbni Haldun, 380 beyit civarı şiiri yine bu eserde kaleme almıştır(Uludağ, 1999: 542). İbni Haldun, kendi hayat hikayesini kaleme alan ilk yazardır. Yaşadığı süre zarfında karşılaştığı, şahit olduğu, önemli gördüğü olayları hikayeleştirmeden aktarmaya çalışmıştır. Eserinde sadece kendi hayatına yer vermemesi, birçok kişiden ve çeşitli olaylardan bahsetmesi de bu eseri farklı kılan başka bir açıdır. Hanedanlıklara, hizmet verdiği devletlere, şahit olduğu örf ve adetlere, törenlere eserinde yer verir(Uludağ, 2016: 73-74).

Yazarın bunlar dışında:

İbn Rüşd felsefesi hakkında bir risalesi,

Kasidei Bürde şerhi,

Kitab el-Hisab adlı hesap hakkında bir risalesi,

Kitab el-Mantık isimli mantığa dair çalışması,

Marakeş sultanına yazılan bir risalesi de bulunmaktadır(İrğat, 2017, 119).

İbni Haldun, otobiyografisini yazan ilk kişidir. Eserinde sadece kendi hayatını anlatmaz, bununla birlikte hayatı ile ilgili konuşmaları, yazışmaları anlatır; gittiği yerlerin örf, adet ve geleneklerini de tasvir eder. Ancak yaşadığı çağda fikirleri pek de ilgi çekmemiştir. 16. yüzyıldan itibaren İbni Haldun ve eseri Mukaddime anlaşılmaya başlanmıştır. Sosyolojinin kurucusu olarak kabul edilen İbni Haldun' un devlet yapısına, siyasi olaylara ve toplum yapılarına ilişkin görüşleri Osmanlı aydınları üzerinde de etkili olmuştur. Naima, Ahmet Cevdet Paşa gibi Osmanlı düşünürleri İbni Haldun' un düşüncelerinden etkilenmişlerdir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İBNİ HALDUN' A GÖRE TOPLUM VE DEVLET

A. İBNİ HALDUN' A GÖRE TOPLUM

Sosyal bilimlerin temel tartışma konularından biri olan toplum, insanların bir arada yaşamaya başlamasıyla oluşmuştur. Doğadaki herhangi bir canlı doğal devrim sayesinde ayakta kalabilecek kapasiteye, donanıma sahipken insan bunlardan münezzehtir. Bir ağaç başka bir ağaca ihtiyaç duymadan doğal yollarla büyür; bir hayvan doğadan kendisi için gerekli yiyeceği yine kendisi bulur. Ancak insan tek başına bir hayat sürse dahi gelişmesi için, ihtiyaçları çeşitlendiğinde bunları karşılayabilmek için yine başka insana, insanlara ihtiyaç duyar. Bir arada yaşamaya başlayan bireyler kendi ihtiyaçlarını tekil olarak karşılamayacakları için iş birliği ve dayanışma yolunu seçeceklerdir. Platon Devlet kitabında toplumun kurulma nedenini insanın başkalarına olan gereksinimine, kendi kendine yetememesine dayandırmıştır. Toplum düzeninin ise yardımlaşarak, birbirlerine olan ihtiyaç sonucu oluştuğunu söyler(Platon, 2017: 54-55). Her ne kadar Platon' da olması gereken, ideal olan tartışma konusu olurken İbni Haldun' da var olan mevcut durum üzerinde durulsa da burada Platon ve İbni Haldun kesişirler. Çünkü İbni Haldun' un felsefesinde de toplumu oluşturan etmenlerin başında yardımlaşma gelir. Canlı türleri içinde insanın tek başına tüm ihtiyacını karşılayamayacağını, iş birliği, imcece ile insanın gelişeceğini, toplumun oluşacağını savunur. İbni Haldun öğüt verici tartışmalara girmekten ziyade toplumsal olgular bazında olaya yaklaşmıştır. İdeal durumun ne olduğu ile ilgilenmemiş, ahlaki veya dini açıdan ne olması gerektiği konusuna değinmemiştir. Kendinden önce yaşamış düşünürle gibi ideal toplum, ideal devlet tartışmaları içerisinde değerlendirme yapmayan İbni Haldun, toplum yapısını incelerken çevresel koşulları temel almış, olayları kendi akışı içerisinde değerlendirmiştir. İbni Haldun' a göre toplum ile ilgili konular ne rastlantısal bir şekilde gelişmiş ne de bireysel iradeye bağlı olarak şekil almışlardır. Gözlemleme ve kıyaslamalara başvurarak toplumsal çözümlemeler yapmıştır. Ona göre insanların toplum haline gelmeleri zorunluluktur(Ateş, Utkan, ty: 220).

İbni Haldun toplumun yapısını, yaşayışını birçok unsurun etkilediğini söyler. Bunlardan biri de iklim şartlarıdır. İklim şartlarının insanları fiziksel, ruhsal ve ahlaki olarak etkileyeceğini; bununda toplumun yapısına, devletin dağılışına etki edeceğini savunur. Bir diğer unsurda insanın yaşadığı coğrafyadır. Öyle ki insanın karakterinin yaşadığı coğrafyaya göre şekillendiğini dile getirir, fiziki şartların, özellikle iklimin insanın karakter yapısına etki ettiğini savunan düşünürlerdendir. İbni Haldun, dünyanın sularla kaplı olmayan yüzeyini yedi bölgeye ayırır. Bu ayırıma giderken coğrafi-iklimsel şartlara ve fiziksel, ruhsal özelliklere, yaşayış tarzlarına dikkat eder. Birinci iklim en güney coğrafyalarda, yedinci iklim en kuzey coğrafyalarda yer alır. Birinci ve yedinci iklim bölgelerine bitişik olan ikinci ve altıncı iklim bölgeleriyle beraber bu coğrafya insan gelişimini kısıtlayıcı yapıdadır. Üçüncü, dördüncü ve beşinci bölgeler yaşamaya en elverişli iklimlerdir. Bu bölgelerde yaşayan insanların karakterleri de buna bağlı olarak güzeldir. Bunun aksine birinci, ikinci, altıncı ve yedinci iklim bölgelerinde hayat süren insanlar ise hayvani, vahşi özellikler sergilerler(Uludağ, 2013: 259- 267). Birinci, ikinci, altıncı ve yedinci iklimlerde yaşayanlar yetenekten, iş yapmaktan uzaktırlar. Ahlaki açıdan da hayvani özellikler sergilerler. Peygamberlik nedir bilmezler. Daha ilkel, sosyal açıdan insan ilişkilerinin gelişmediği, yabani hayat olarak tanımlayabileceğimiz bir yaşama daha meyilli yaşarlar.

İbni Haldun iklimin insan üzerindeki etkisinin sadece toplumsal ve bireysel yaşam üzerinde değil her açıdan olduğunu savunur. Bunu şöyle örnekler. Birinci ve ikinci iklim bölgelerinde yaşayanların derileri siyahtır. Çünkü burada sıcaklık çok fazladır ve bu da vücutlarına böyle yansımıştır. Kuzeydeki altıncı ve yedinci bölgelerde yaşayan insanların ise derileri birinci ve ikinci bölgedekilerin aksine beyazdır. Bunun nedeni buradaki iklimin şiddetli derecede soğuk olmasındandır. Öyle ki soğukluğun gözlerine de tesir ettiğini bu nedenle mavi gözlü, alacalı ve benekli ciltleri olduğunu söyler(Haldun, 1997: c. I, 195-197).

İbni Haldun' a göre sıcak-soğuk dengesinin en iyi kurulduğu bölge olan dördüncü bölge, yaşamaya en müsaittir yerdir. İbni Haldun' a göre dördüncü bölgede ve ona bağlı olan, devamı olan üçüncü ve beşinci bölgelerde de yaşam tarzı, yeme alışkanlıkları, ilgi alanları etkili olacak, insanlar daha ılımlı tavırlar sergileyeceklerdir. Buna karşın dördüncü bölgeden daha uzakta olan ikinci, altıncı, birinci ve yedinci bölgelerde de insanlar yine oranın şartlarından etkileneceklerdir.

Karakterleri, fiziki görünimleri ılımlı tavırdan, ölçülülükten uzak bir seyir alacaktır. ılımlı bölge olan dördüncü bölgeden ve çevresinden uzaklaştıkça insanlar daha yabani tavırlar sergileyecek, hayvani karakter özellikleri ortaya çıkacaktır. İbni Haldun' a göre bu dini açıdan da geçerlidir. ılımlı bölgeden uzaklaştıkça insanlar herhangi bir şeriata sahip olmaz, peygamberleri bilmezler(Haldun, 1997: 85-87; Arslan, 2014: 148). İbni Haldun' a göre peygamberlerin bu coğrafyadan seçilmesi de zaten bu iklimi diğerlerinden ayırmıştır. Bunu dayandırdığı temel düşüncesi ise peygamberlerin yaratılış yönünden ve ahlaki yönden en mükemmel insanlar arasından seçilmesidir. Buradaki insanlar iklimin etkisiyle en ideal insan tipini oluştururlar. Batı Afrika, Şam, Hicaz, Yemen, Arap, Acem, Irak, Hint, Çin, Endülüs, Franklar, Galler, Rumlar, Yunanlılar ve bunlara yakın yerlerde yaşayanlar bu iklimin nimetlerinden yararlananlardır. Irak ve Şam iklimlerin ortasındaki en ılıman yerdir(Haldun, 1997: c. I, 193-195). Dünyanın ortasında yer alan üç iklim bölgesindeki insanlar ise kılık, kıyafet, ahlak bakımından üstündürler. İş yapmaya daha yatkın ve beceriklidirler. Sanat, ilim, fen konusunda başarılıdır. Arap, Rum, Fars, İsrail oğulları. Yunan, Hint ve Çinliler diğer kavimlerden daha üstün ve seçilmiş insanlardır. Peygamberler dahi buradan seçilmiştir(Haldun, 1997: c. I, 290-291).

İbni Haldun bireyi sadece yaşadığı coğrafyanın ikliminin etkileyeceği kanaatinde değildir. Ona göre beslenme türü de insanı fiziksel, ruhsal açıdan etkiler. Bu nedenle tarım açısından verimli yerlerde yaşayan insanlar ile diğer bireyler arasında fiziksel, zihinsel vb. fark vardır. Bunu hayvanlar üzerinden verdiği örnekle açıklar: kırdan, daha çorak yerde yaşayan hayvanlar ile aynı cins olup daha bereketli, sulak, bol meralı yerlerde yaşayan hayvanlar arasında gözle görülecek farklılıklar olduğunu, bereketli yerlerde yaşayan hayvanların daha parlak derili, vücutlarının daha düzgün şekilli, hislerinin daha kuvvetli olduğunu belirtir. Aynı karşılaştırmayı insanlar için yaptığında da İbni Haldun' a göre yiyeceğin daha bol, bereketli olduğu yerlerde yetişen insanlar zihinsel ve bedensel gelişimleri açısından daha kuvvetlidirler(Uludağ, 2013: 269- 274). Zihinsel ve bedensel olarak daha güçlü yapıya sahip olan bu çevredeki insanlar daha ılıman, barışçıl bir karaktere de sahiptirler. İklimsel olarak daha zorlu şartlarda yaşayan insanlara nazaran güç koşullarda yaşamaya daha dayanıksızdırlar. İlerleyen bölümlerde de değinileceği gibi bedevi toplumlar ile hadari toplumları karşılaştırdığımızda da bu benzeşmeyi

göreceğiz. Daha zorlu iklim şartlarında hayatlarını idame ettiren bedevi toplumlar daha sert, kaba iken hadari toplumlar daha barışçıl bir hayat sürme taraftarıdır.

Toplum doğa karşısında yalnız kalan insanın iş birliği, birlikte hareket etme dürtüsü ile bir araya gelmelerinden oluşmuştur. Doğada bulunan bir canlı, hayvan tek başına kalsa dahi türevlerinden ayrı bir hayat sürebilir: avlanarak karnını doyurabilir, göç ederek besin kaynağına ulaşabilir. Ancak insanoğlu bu tür fiziksel güce, içgüdüye sahip değildir. Yani bir arı bal yapmasını, geometrik bir düzen şeklinde petek yapımını sonradan öğrenerek yapmaz, doğası gereği bunu bilir; örümcek, ağ yapmasını zaten bilir; yılan kendini korumak için gerekli zehrini doğduğunda vücudunda var olarak hayatını sürdürür; kuşlar yuva yapımını içgüdüsel olarak bilirler. Ancak insanoğlu bunları zamanla, tecrübe ederek yani öğrenerek kazanabilir. Bu nedenle iş birliği önemlidir. Zaten insan ve hayvan arasındaki temel fark fizyolojik veya anatomik olmanın ötesindedir. Aynı cinsten canlıların, insanların, bir araya gelerek yardımlaşmaları, toplumu oluşturmaları insanları diğer türlerden ayırmaktadır. Çünkü tek bir bireyin tüm yaşamı boyunca tecrübe etmeye yetemeyeceği bilgiyi paylaşarak, aktararak bir birikim oluşturabilirler. Bu birikimlerin hayata geçmesi ile insan yaşam şartlarını iyileştirir. Bu nedenle İbni Haldun insanların toplum haline gelmelerini zaruri olarak görür. Çünkü insanın birey olarak gelişmesinin önce toplum olarak gelişmesinden geçtiğini savunur(Hassan, 2010:139). Aslında bu durum toplumun oluşmasının temelinde var olan durumu açıklar. Göçebe ve şehir hayatını yani yerleşik toplumları iki farklı toplum tipi olarak gören İbni Haldun' da iki tür toplum bulunur. Göçebe ve hadari. Bu toplumları ayakta tutan dinamikler farklıdır. Ancak İbni Haldun' a göre toplumlar, bedevilikten hadariliğe, riyasetten devlete, basit iktisadi faaliyetlerden daha gelişmiş iktisadi yapıya doğru evrilirler. Bu medeniyet tarihinde ise şehir, merkezi bir rol oynamaktadır(Uludağ, 2013:101-112). Bedevi toplumlar aşiret, kabile, başkanlık gibi şekillerde yönetilirlerken; hadari toplumlar daha çok hükümdarlık, saltanat ile yönetilmektedirler. Hadari toplumun başında hükümdar-sultan-padişah vardır ve bir devlet teşkilatı bulunur. Ancak bedevi toplumda ise böyle bir devlet teşkilatı bulunmaz; başında bir reis- başkan bulunur ve gerektiğinde kabile yeknesak şekilde hareket eder(Uludağ, 2016: 106-107). Göçebe toplum yapısından kaynaklı olarak yerleşik bir düzen yoktur. Bu duruma bağlı olarak da süre gelen bir bürokrasiden söz edemeyiz. Ancak hadari, yerleşik toplumlar için bu durum geçerlidir. Bir devletin var

olması beraberinde devlet siyasetini, bürokrasiyi de getirecektir. Buradan da anlaşılacağı üzere hadari ve bedevi toplum yapıları arasında temel farklılıklar kendini gösterecektir.

İbni Haldun kendi toplum teorisini “asabiyet”, “bedevilik”, “hadarilik” ve “umran” kavramları çerçevesinde açıklar. Bedevilik; ortaya çıkma, görünme anlamındadır. Hadıra ve hadaret kavramları badiyenin zıddı olarak; beldeler, kasabalar anlamına gelmektedir. Hadari, yerleşik olan, şehirde oturan ve göçebe olmayan anlamlarına gelmektedir Hadari toplumlar için ise insanın daha kötü vasıflarını taşıdığını belirtir: bencil, korkak, kurnaz, cimri, menfaatine düşkün vb. özellikler gösterir. Ancak toplumsal şartlar farklı yaşam biçimlerini zorunlu kılmış olsada özellikle ahlaki açıdan bedevi toplumların hadari toplumlardan daha üstün olduğunu savunur. İbn Haldun kendi toplum teorisinin merkezine bedevi hayatı koyar. Hadarilik bundan sonra zorunlu olarak ortaya çıkmıştır; kökü bedevi topluma dayanmaktadır. İlk insanlar ilkel hayat tarzından çadır hayatına geçmiş; ardından köy, kasaba ve şehir hayatına yönelmişlerdir. Geçimlerini sağlamak yaşamlarını sürdürmek için insan topluluklarından kimi ziraat ve ekinle kimileri koyun, sığır, keçi, arı ve ipek böceği gibi hayvancılıkla meşgul olurlar(Uludağ, 2013:103-112). Geçimlerini ziraat ve hayvancılıktan sağlayanlar mecburi olarak badiyelere yönelmişlerdir. Çünkü zirai faaliyetleri için gerekli ekilebilecek alanları ve hayvanlarını otatabilecekleri alanları ancak badiyelerde bulabileceklerdir. Geçimlerini bu şekilde sürdürenler zorunlu ihtiyaçlarını karşılayıp daha büyük bir refah seviyesine ulaştıklarında ise yerleşik düzene geçmeye, şehir hayatının özellikleri olan beslenmede, giyim kuşamda daha iyisini elde etmek için yardımlaşmaya, geniş evlere oturmaya ve şehirler oluşturmaya yöneltir. Bu süreçten sonra bedevi toplumun yerini hadari toplum alır(Ateş, Utkan, ty: 221). Bedevi toplumların hadari topluma dönüşebilmeleri ise asabiyet ile gerçekleşir. Asabiye, “asabe” kökünden gelmektedir; asabe ise cahiliye döneminde ataerkil toplum yapısında aralarında baba tarafından kan bağı bulunan akrabaların oluşturduğu topluluğu ifade eder. Buradaki kan bağı yalnızca baba ve baba tarafından gelen soya dayanır. Asabiyet ise topluluğun tüm bireylerini birbirine bağlayan, herhangi bir tehlike saldırı olduğunda o topluluğun harekete geçmesini sağlayan birlik ve dayanışma ruhunu ifade eder. Asabiyet, aynı soydan gelenler arasında olan birliği yansıttığından bu yakınlık arttıkça asabiyette güçlenir. Aileden başlayan asabiyette bağlar çok güçlü iken bu akrabalara, aşirete doğru yayıldıkça

zayıflar. Aileyi toplumu oluşturan en küçük çember olarak düşündüğümüzde aile içinde var olan dayanışma, yardımlaşma çemberin gelişmesiyle birlikte azalacaktır. Asabiyet gerçek anlamda kan bağı ile oluşan birliği anlatmaktadır. Ancak bunun yanında kan bağına bağlı olmadan anlaşma ile kurulan bağ içinde asabiyet kavramı kullanılmaktadır. Buradaki bağ kan bağı olmaktan ziyade ırk birliğini temsil eder. Tarih, kültür, gelenek, görenek gibi ortak değerlere dayanan, ortak bir milletten ziyade ırk birliğini anlatan bir kavram olarak yansır. Bu durum doğuştan gelen değiştiremeyeceğimiz özelliklerden ziyade, ortak bir paydada aynı çıkarlar etrafında toplanan insanların Asabiyet bir yanı sıra siyasi ve hukuki olarak otorite boşluğunu doldururken, diğer yandan da şiddete başvurarak üstünlük elde etme gibi olumsuz ve zararlı bir anlam taşır. Cahiliye dönemi asabiyet kavramını anlayışında aynı kan bağını taşıyan insanlar arasında mutlak yardımlaşma yer alır. Bu yardımlaşma olumsuz durumlarda da kabul gördüğü için asabiyetin zararlı yönü olarak karşımıza çıkmaktadır. Doğru olduğu için değil aradaki birlikten dolayı yanlış da yapılırsa yine de koruma mekanizması ile bizden olan haklıdır gibi bir anlayışla hareket etmektedirler. İbni Haldun ise bu kavramın kendi felsefesi içindeki anlamını tam olarak ifade etmemiştir. O asabiyeti dar manada savunma, saldırıya yönelik toplumsal şuur şeklinde ifade eder. Irk, coğrafya birliği, siyasi ve dini nedenlerle oluşan birlik olarak görmektedir(Çağrı, 1991: 453-454).

1. Göçebe (Bedevi) Topluluklar

Kır, çöl, arazi anlamlarına gelen badiyeyi mesken yapmaya bedavet, buralarda ikamet edenlere de bedevi denir. Göçebe hayat tarzını benimseyenlere bedevi denir. Ancak İbni Haldun bedevileri tanımlarken onların mağaralarda, ormanlarda, çöl ve çadırlarda, obalarda, köylerde ve daha küçük yerleşim yerlerinde ikamet ettiklerini söyler. İbni Haldun sadece göçebeleri bedevi olarak tanımlamaz; yukarıda bahsedilen yerlerde yaşayan insanları da tanımın içine dâhil eder. Aslında İbni Haldun özel anlamda bedevi kelimesinin karşılığının çöl ve sahralarda göçebe yaşayan Araplar olduğunu; genel anlamda ise dünyanın neresinde olursa olsun, hangi kavme mensup olduğuna bakılmaksızın yeryüzünde ilk defa görülen cemiyetler olduğunu söyler(Uludağ, 2016: 105).

İbni Haldun' a göre esas olan bedevi toplum yapısıdır. Hadirilik yani yerleşik toplum ise daha sonradan hayat bulmuştur ve kökü yine bedeviliğe dayanmaktadır. İlk insanlar önce mağaralarda, ormanlarda, çöl gibi yerlerde yaşarken başta çadır hayatına geçmiş daha sonra köy, kasaba ve şehirler yönelmişlerdir. Birey olarak gelişebilmeleri için ilk önce bir araya gelmeleri gerekir. Yani bir arada yaşama rastlantısal bir sonuç değildir. İbni Haldun' a göre insanlar önce dağlarda, orman içlerinde, mağara ve sahralarda yaşamış ardından çadır hayatına geçmişlerdir. Daha sonra kasaba, köy, şehir hayatını keşfetmişlerdir(Uludağ, 2016: 103-104). İbni Haldun göçebeliliğin şehir hayatından önce başladığını söyler. Göçebe şekilde yaşam süren insanlar vücutlarını koruyacak kadar ihtiyaçlarını karşılarlar. Kişi ilk başta zaruri ihtiyacını karşılar; bundan sonra hayatını iyileştirmeye lüks diyebileceğimiz ihtiyaçlara yönelir. Yani İbni Haldun' a göre göçebeliliğin kabalığı şehir hayatının inceliklerinden öncedir. Kişi ancak çalışarak bu hayatını refaha ve bolluğa kavuşturabilir. Hadari bir kimse ise göçebeliliği tercih etmez. Çünkü hadari yaşam göçebelikten gelmektedir(Haldun, 1997: c. I, 307-309).

İbni Haldun' a göre göçebeler yani bedeviler hayvan besleyebilecekleri yerlerde yaşamlarını sürdürmeyi tercih ederler. Bu tüm insanların yerleşik hayat yaşamadan önce geçirdikleri bir devirdir(Sanay, Eyyüp, 2014: 29). İbni Haldun toplumların doğuştan yerleşik(medeni) olamayacağını savunur. Toplumlar doğuş aşamasını yaşamadan önce göçebedirler. Ancak bu süreç o toplumun yapısına göre uzun ve yahut kısa olabilir. Göçebe toplumlar iki çeşit geçim kaynağına sahiptirler:

-Birincisi tarım, çiftçilik gibi zirai faaliyetlerle uğraşır. Eğer tarıma yönelmişlerse belli bir coğrafi bölge içerisinde kalırlar, fiziki yer olarak fazla değişiklik gösteremezler.

-İkincisi koyun, sığır, ipek böcekçiliği, arıcılık gibi hayvancılık faaliyetleriyle uğraşır. Bu yolla geçimini sağlayan toplumlar tam bir göçebe hayatı yaşarlar. Çünkü toprağa bağlı kalmadıkları için istedikleri yerlere giderek orada geçim faaliyetlerini sürdürebilirler(Hassan, 2010: 181-189; Azarkan, sayı 4). Aşiret, kabile hayatı yaşayan bedevi toplumlar avcılık, hayvancılık, ziraat ile uğraşarak geçimlerini sağlarlar. İbni Haldun' a göre ziraat ile uğraşmak bedevi toplum yapısına aykırı bir uğraş değildir(Uludağ, 2016: 100).

İbni Haldun' a göre asabiyetin artmasıyla bireylerin birbirlerine olan bağılıkları da artar. Göçebe yaşayan toplumlarda ise bağ daha güçlüdür; çünkü dıştan gelecek tehlikelere karşı kendisini korumak için, temel ihtiyaçlarını karşılayabilmek için kuvvetli bir dayanışma içerisinde olmalıdır. Ayrıca göçebe toplum ihtiyacı kadar üretecektir, ihtiyacı dışında çeşitliliğe ve lüks diyebileceğimiz tüketime yönelmeyecektir. Bu da onların kanaatkâr bir toplum olmalarını sağlayacaktır(Hassan, 2010: 423; Azarkan, sayı 4).

Asabiyet kişileri birbirine bağlayan, toplumu kaynaştıran bir olgudur. Kan bağılılığına veya onun yerini tutabilen birlikte yaşama arzu ve isteğine, toplumsal birlikteliğe ve bu yönde oluşacak isteğe dayanır. Bu da beraberinde sorumluluk, dayanışma duygusu getirir. Birtakım kurallar da bu olgunun gelişmesiyle birlikte büyür(Arslan, 2014: 100). Asabiyetin yerleşmesi ile kabile büyüğü veya büyükleri birtakım kurallar belirler. Bu kurallar, buyruklar o toplumun geçmişinden getirdiği değer yargıları, örf ve adetlerine göre şekillenir. Bu da toplumla birlikte gelişir ve geliştikçe de hukuki yapının temellerini oluşturur(Arslan, 1997: 103-115; Azarkan, sayı 4). Asabiye o toplumu bir arada tutan etmenlerdir. Bu etmen başlarda kan bağı ile oluşurken giderek büyüyen toplumda yerini çıkarlara dayalı birlikteliğe bırakır. Başta insanlar akraba olmanın sonucu olarak dayanışma içerisinde bulunurlar. Ancak toplumda bu kan bağıının kaybolması, farklı neseplerdeki toplumlarla da bir arada yaşamının getirdiği gereklilik nedeniyle yerini ortak paydada buluşmaya bırakır. Toplumun oluşma aşamasında var olan kan bağıının yerini çıkarlara bırakmasının bir nedeni de iş birliğinin zorunluluğundan kaynaklanır. İlerleyen bölümlerde de değinileceği üzere bedevi toplumdaki doyum hadari toplumda yerini ihtiyacın çeşitlendiği bir toplum yapısına bırakacaktır. İhtiyaç çeşitliliği ise ortak çıkarlar etrafında insanların bir araya gelmesini sağlayacaktır.

2. Yerleşik (Hadari) Toplamlar

Hadar, hazır olma, belde, belediyeçilik anlamındadır. Hadari ise şehir, kasaba anlamındadır. Hadar, kasabada, şehirde, köyde oturma anlamına gelirken buralarda oturanlara hadari denmektedir(Uludağ, 2016: 103). Bir toprağa, meskene yerleşenler, yerleşik hayat sürenlerdir.

İbni Haldun' a göre esas olan bedevi hayattır. Hadari hayat ise daha sonradan meydana gelmiş olmasına rağmen kökü yine bedevi hayata dayanır. Bedevi hayatın değişip, dönüşmesi ile hadari hayat meydana gelmiştir. Ancak bedevi yaşam tarzı hadari hayata dönüştüğünde ortadan kalkmaz; her iki yapıda birbirini besleyerek devam eder(Uludağ, 2016: 104). Aradaki fark ise daha çok ekonomik olarak kendini gösterir. Bolluk, daha rahat bir yaşam, aşırı tüketim hadari toplumun başlıca özelliklerindedir. Zaten bu nedenlerden dolayı bedevi toplumlar hadari hale gelmek istemektedirler(Uludağ, 2016: 106). Bedevi toplumların amacı medenileşmektir; bunun içinde şehir hayatına, hadariliğe kendi istekleri ile rıza gösterirler. Şehir hayatı ise bir mecburiyettir. Bedeviler az şeyle kanaat ederler; hadarilere nispetle hayır ve iyiliği kabule daha yatkındırlar(Sanay, Eyyüp, 2014:29). Hadari toplum ilim, teknik gibi konularda gelişmiştir. Bedevi toplum ise hadari toplumu bu konularda takip eder; henüz hadari toplum kadar gelişmemişlerdir(Uludağ, 2016: 106). Bedevi toplumlar hadarilere nispeten dünya zevklerine düşkün değildirler. Yardımsever, kötü alışkanlıklardan uzak cesur insanlardan oluşurlar(Haldun, çev. Abdullatif Suphi Paşa, 2016: 14) Bu nedenle bedevi toplum ihtiyaçları daha az çeşitlilik gösterir. Ancak hadari toplum geliştikçe meydana gelen ihtiyaçlarda çeşitlenecek, toplum kültürel, sosyal, ekonomik olarak değişecektir. İbni Haldun göçebe toplumların zenginleştikçe yerleşik bir hayata geçeceklerini söyler. Böylece zamanla kasaba ve şehirler kurulacak, sonucunda da devlet ortaya çıkacaktır. Devletin oluşması ile birlikte bir güç olarak korumayı devlet yapacağı için insanlar kendilerini daha korunaklı hissedeceklerdir. Böylece korumacı olan yaşam tarzından vazgeçerek sanat, edebiyat gibi kültürel alanlara yöneleceklerdir(Haldun, 1988, 208; Azarkan, sayı 4). Hadari toplum bedevi topluma göre daha rahat bir hayat sürer, ekonomik açıdan daha bolluk içerisindedir(Uludağ, 2016: 106). Bedevi toplumda önemli yere sahip olan yiğitlik, mertlik gibi kavramlar hadari toplumlarda fazlaca yer bulmaz. Çünkü bedevi toplumda bireyin temel gereksinimlerini, ihtiyaçlarını yine kendisi karşılaması gerekir. Kendini, kabilesini dış etkenlere karşı koruma görevi yine kendisine ait iken hadari toplumda devlet zaten temel gereksinimleri karşılamakla mükelleftir.

Yerleşik toplumlarda asabiyet bağı göçebe toplumlara göre daha zayıftır. Göçebe toplumlarda zorunluluktan doğan birlik duygusu yerleşik toplumlarda daha azdır; çünkü örneğin koruma için devlet otoritesinin yaptırım gücü daha fazladır. Toplumda

bireyler birbirlerine göçebe toplumdaki kadar bağlı değildir. Bu durum hukuki yapıya da etki eder. Asabiyet bağı çözülmeye başlar. Bu ise şöyle gerçekleşir: başta yerleşik toplumdaki lider ile iktidarı elde etmesinde katkısı olan grupların, kabilelerin arasındaki ilişki bedevi safhasındaki ilişki gibi devam eder. Hukuki olmaktan ziyade daha az otoriter bir ilişki sürdürür. Ancak bir sonraki aşamada diğer gruplar, cemaatler, kabileler üzerinde tam bir egemenlik kuran lider bunu yakınındaki gruplara da uygulamak ister. Bu aşamada lider otoritesini kurmaya ve bunu korumaya çalışırken başta imtiyazlı olan liderin iktidarı elde etmesinde katkısı olan gruplar, kabileler de bu imtiyazlarını sürdürmek isteyeceklerdir. Aradaki çatışmada lider, iktidarı elde etmesine yardımcı olanları tasfiye için başka bir gruba imtiyaz tanımaya başlayacaktır. Ancak burada ki fark ilk grup sayesinde lider iktidarı elde etmişken, ikinci grup liderin sayesinde bir güç elde ediyor konumdadır. Bu durum ikinci grubun devlet, mülk üzerinde herhangi bir hak ve taleplerinin olmamasını sağlıyor. Lideri iktidara taşıyan ilk grup lideri kendilerine borçlu görürken, ikinci grup elde ettikleri imtiyazı lidere borçludurlar. Çünkü kişisel yetenekleri ile gelmiş olsalar dahi bu yetki lider tarafından onlara verildiği bilincindedir. Sonuçta lider etrafında birer memur olacak, emirlere itaat edeceklerdir. Bu durumda da asabiyet yerini sivil bürokrasiye bırakacaktır. Lider bu süreç sonunda ilk grubun ileri gelenlerini saf dışı bırakarak egemenliğini tam olarak sağlayacaktır. Egemenliği kendi elinde bulunduran lider bir nevi monarşi ile yönetimi sürdürerek asabiyenin bozulmasına da neden olacaktır(Haldun, 1997: 157-302; Arslan, 2014: 122). Burada şöyle bir soruya yöneliriz:

-Gücü sağlamış, egemenliği elde etmiş lider neden böyle bir davranış yolunu seçer?

İbni Haldun liderin neden egemenliğini sağlamlaştırmayı, daha fazla güç talebinde bulunduğunu insan doğası ile açıklamaya çalışır. İbni Haldun bu konuyu fitrata değinerek açıklar. Bir arada yaşama gereği karşılıklı bağımlılık sonucu meydana gelir; ancak insanda “toplum” ile “kendi” arasında her zaman bir ayırım vardır. Bu ayırım “nefs” denen iç benlik ile ilgilidir. Tabiattaki hayvani yön kötülüğe meyillidir; insandaki nefis de bu hayvani yöne karşılık gelmektedir. Ancak bu “insan doğası gereği kötüdür” anlamına gelmez (Kurğan, ty: 89). İbni Haldun insanın fitratı⁷ gereği temiz olduğunu ve iyiliğe yakın olduğunu söyler(Kurğan, ty: 93). İnsan

⁷ Yaratılış, belli yetenek ve yatkınlığa sahip oluş anlamına gelir.

yaratılışından itibaren iyilik ve kötülük yapma becerisine sahiptir. Ancak toplumsal varlığını sürdürebilmesi için kötü yanını kontrol altında tutabilmelidir. İbni Haldun toplumsal yapı bağlamında bedevi umranda fitratın iyiye ve doğruya daha yatkın olduğunu; hadari toplumda ise bu duyguların yerini bencilik ve zorbalığın aldığını savunur. Fakat İbni Haldun insandaki fitrattan ziyade nefsin egemenlik yarışında öne çıkacağına değinir. Ona göre insanın hayvani olan yanında kibir, hâkim olma eğilimi, bencillik vardır. Lider başta bu yönünü kullanmaz; çünkü kendini destekleyecek olanların gücüne ihtiyaç duyar. Egemenliği elde ettiğinde ve ilk kabileyi, topluluğu saf dışı bırakmak istediğinde bu hayvani yönleri ortaya çıkmış olur(Haldun, 1997: 180-202; Arslan, 2014: 123).

İbni Haldun toplumun varoluşunu insanın temel gereksinimleri ile ilişkilendirerek açıklar. Beslenmek, güvenliğin sağlanması insanın temel gereksinimlerindedir. Bu temel gereksinimlerin karşılanabilmesinin de ancak iş birliği, yardımlaşma ile mümkün olabileceğini savunur(Uygun, 2008: 7-8).

İbni Haldun' a göre toplumsal hayat zorunluluktan meydana gelmiştir. Filozofların bunu "insan doğuştan medenidir" ifadesiyle açıkladığını yani toplumsal hayatın doğal bir ihtiyaç olduğunu söyler. İnsan yaratılışı gereği gıdadan başka herhangi bir şeyle yaşayamaz, varlığını devam ettiremez. Bu nedenle gıda temin etmek isteyen bunu elde etmeye çalışır. Ancak bunu tek başına yapabilmesi mümkün değildir. Örneğin buğdayı un, unu hamur kıvamına getirmesi bundan da ekmek yapabilmesi için bir takım alete, eşyaya ihtiyacı vardır. Bunu sadece kendi ihtiyacı miktarında dahi yapmak istese kuvveti buna yetmeyecektir. Ancak insanlar bir araya gelerek, yardımlaşarak bunları kendi ihtiyaçlarından da fazla şekilde üretebilir, elde edebilirler(Haldun, 1997: c. I, 101-102).

İbni Haldun' a göre toplum biçiminde bir yaşamın baş göstermesi sosyal yaşam içinde insanın tercihi ile oluşan bir durum değil, zorunluluktur. İnsanların tek yaşama yerine toplum halinde yaşamalarının temel nedeni yardımlaşmaya duyulan gereksinimdir. Bu da toplumsal yaşamı bir tercih olmaktan çıkarmış, zorunluluğa dönüştürmüştür. Ancak insanları bu zorunluluğa mecbur bırakan tek şey yardımlaşma ihtiyacı değildir. Aynı zamanda korunma, güvenlik ihtiyacı da burada önemli bir etmeni oluşturmaktadır(Andıç, Andıç, Koçak, 2014: 16-17). İnsan yaratılış gereği hayvanlardan zayıftır. Hayvanlar kendilerini koruma kudretine tabiatları gereği sahipken, insanlar bundan münezzehtirler. Ancak buna karşın insanlarda el ve fikir vardır. Tek bir kişinin yaralayıcı hayvanlara karşı kendisini

koruyabilmesi için birtakım silahlara ihtiyacı vardır. Hayvanlardaki uzuvlar kendilerini koruma silahı iken insan elleri ve aklı sayesinde kendini koruyacak alet, silah yapabilir(Haldun, 1997: c. I, 102-103). İbni Haldun hayvanların yaratılıştan böyle bir korunmaya ihtiyacı olmadıklarını zaten insanlardan güçlü yaratıldıklarını vurgular. Ancak insanlardaki düşünebilme yetisi, alet yapabilme kabiliyeti sayesinde kendini diğer canlılardan korur. İbni Haldun' a göre insan yardımlaşarak vücudu için gereken gıdayı temin edebilir, kendini koruyabilmek için silah yapabilir; böylece hayatını idame ettirerek yaşamına devam edebilir. Bunlar için de gerekli olan şey yardımlaşma ve iş bölümüdür (Andıç, Andıç, Koçak, 2014: 18).

Yardımlaşma sayesinde insan hayatını devam ettirebilmek için gıda teminini, kendisini koruyabilmek için silah teminini sağlar(Haldun, 1997: c. I, 103).

Umrana uygun yerlerde bir araya gelen insanlar toplumsal hayatın başlamasında aktif bir rol üstlenmişlerdir. Göçebe şeklinde yaşayan insan topluluklarında ise toplumsal hayatın ilk belirtileri görülür. Burada insan ihtiyaçlarının çeşitli olması ve bunu temin edebilmek için karşılıklı bağımlılık söz konusudur. Asabiyet kavramı ise işte bu noktada meydana gelir. İnsan ihtiyaçlarının çeşitlenmesi farklı geçim alanları üretmiş bu da iş bölümünün kaçınılmaz şekilde ortaya çıkmasını sağlamıştır. Böylece, bedevi toplumsal hayat daha ileri aşama olan hadari toplumsal hayata doğru dönüşme sürecine girmiştir. Toplumsal hayatın sürdürülebilirliği ise asabiyet ve otoritenin varlığı ile sağlanabilir. Bedevi toplum yapısında insanlar, zorunlu ihtiyaçlarını karşılamak için emek sarf ederlerken; hadari topluma dönüşme ile talepler genişlemeye başlar. İhtiyaçlar arttıkça, bu ihtiyaçların karşılanma yöntemleri de farklı bir yapı oluşmasını sağlar. Zirai faaliyetlerden, hayvancılıktan ticaret ve sanayiye dönüşen toplumsal yapıda ihtiyaçlar ölçüsünde yeni oluşumlar meydana gelmeye başlar(Ateş, Utkan, ty: 220).

3. Asabiyet

İbni Haldun asabiye kavramını toplumsal olay ve olguları etkileyen, bu olgulardan etkilenen toplumsal bir olgudur. Bu olguyu ortaya çıkaran değişkenlerden biri maddi temellerdir. İnsanın fiziki olarak zayıflığı, yaşamını idame ettirebilmesi gereksinimlerini karşılaması zorunlu olarak iş birliğine yönelir. Zaten insan bu yeterliliğe sahip olsaydı yani kendi başına ihtiyaçlarını karşılayabilecek fiziksel

donanıma sahip olabilseydi toplum denen yapı da oluşmaz, bir iş birliği içine girilmezdi(Haldun, 2009:213- 214; Uludağ, 2013: 121-122; Hassan, 2010:138). Toplum iş birliğinin gereği olarak oluşmuş olmasına rağmen, karakter yapılarına ve ilişki türlerine göre farklılıklar gözlenmektedir.

İbni Haldun' a göre bedevilik ve hadarilik kavramları asabiyet ile bağlantılıdır. Bedevi toplumların hadari topluma dönüşebilmesinin asabiyet ile mümkün olacağını savunur. Asabiyetin bedevilik ile hadarilik arasında kapsayıcı bir kavram olduğunu söyler ve iki başlık halinde asabiyeti ele alır:

3.1. Nesep Asabiyeti

Kan bağıını ifade eder. Aynı soydan gelenler arasındaki asabiyet türüdür. Bedevi toplumlarda yaygın olan türdür. İrade dışıdır(Uludağ, 2016: 98). Çünkü kan bağı doğuştan gelir ve bu bağ sayesinde insanlar herhangi bir zarara uğrayan ve bir tehlike ile karşı karşıya gelen akrabasına yardım eder. Nesep asabiyet, daha çok küçük aile yapıları için geçerlidir. Çünkü göçebe kabile büyüdükçe o kabileyi ayakta tutan etken nesep asabiyetinden kaynaklanmaz. Zira büyüyen kabilede yer alan bireylerin hepsi aynı soydan gelenlerden oluşmaz(Uludağ, 1988: 431,435; Azarkan, ty: sayı4). Ancak nesep asabiyetinin temeli aynı soydan gelmeye, kandaş olmaya dayanır. İbni Haldun' a göre nesep asabiyeti daha çok bedevi toplumlarda varlığını gösterir. Bedevi toplumlar daha zor şartlarda bir hayat sürdükleri için bu toplum içinde nesep korunmuştur. Çünkü dışarıdan başka bir kabileden topluluktan o bedevi topluma giriş olmayacaktır. Bu nedenle de nesep saflığını koruyacaktır. Asabiye akrabalık bağı ile korunmaya devam edecektir. Ancak şehirleşme ile bu bağ kaybolmaya yüz tutacaktır. Kandaşlık, soy birliği anlamlarını taşıyan nesep asabiyeti şehirleşme ile yerini farklı bir yaşam biçimine bırakacaktır(Şentürk, 2009:121-160; İbn Haldun, 2013:104-113; Ateş, Utkan, ty: 221). Nesep asabiyetinde esas olan baba tarafından akrabalarıdır. Daha önce de belirtildiği gibi kan bağına bağlı asabiyet sadece baba tarafından gelen kan bağıını ifade etmektedir. Aile içerisindeki dayanışmanın, yardımlaşmanın sayıca biraz daha büyük olan bedevi topluma yansıması olarak da örneklendirilebilir. Nasıl ki toplumun en temel yapı taşı olan ailede anne baba toplumu bir arada tutmaya çalışır; kan bağı ile bağlı bir topluluk oluşturan umranda da kabile reisi o toplumu bir arada tutmaya çalışır. Bunu yaparken de nesep asabiyeti etkili olur.

3.2. Sebep Asabiyeti:

Nesep asabiyeti ile oluşan toplumun giderek büyümesi yerleşik hayata geçmesi ile oluşur. Kan bağı ile oluşan birliktelik artık yerini ortak çıkarlar için oluşturulan birlikteliğe bırakır. Zaten toplumun genişlemesi, büyümesi ile neseplerde giderek karışmış hale gelir. Burada insanları bir arada tutan şey kan bağı değildir bir arada tutan etmenlerden biri daha çok din temelli bir birlikteliktir. İbni Haldun'a göre din, medeni toplum yapısında kan bağından, asabiyetten kaynaklanan birlik duygusundan daha sağlam ve kalıcı bir güçtür. İbni Haldun idealize ettiği toplumsal yapı da asabiye ile birlikte dinin var olduğu bir oluşumdur(Arslan, 1997: 130-131; Azarkan, ty: sayı4). Kandaşlık bağının aranmadığı, insanlığın çoğalması ile yaygınlaşan, iradeye dayanan bu türden İbni Haldun üç şekilde bahseder:

- A. Vela, köle ile sahibi arasındaki durumdur. Aradaki ilişkiyi akraba, hısım ilişkisi olarak kabul eder. Efendisi köleyi azat etse dahi aradaki ilişki devamlıdır. Öyle ki azat eden mirasçı bırakmadan ölürse, azat ettiği kişi ona varis olur.
- B. Hilf, samimi dostluk kurma yoluyla kurulan asabiyet türüdür. Biri diğerinin zor zamanlarında yanında olur.
- C. Istina, davet, ziyafet anlamlarına gelir; birini besleme, yetiştirme manasında kullanılmıştır. Bu yolla edinilen asabiyet türüdür.

Bu üç türden ziyade birde zor durumda bulunan kişinin baskı ve tehditten kurtulmak için bir başka kabilenin himayesine girmesi ile oluşan asabiyet türü vardır(Uludağ, 2016: 100-101). Asabiye eğer evlilik nedeniyle oluşuyorsa aradaki ilişki akraba, hısım ilişkisi olarak kabul edilir. Bu yolla oluşmuş akrabalıklarda bir nevi aşiret ve kabilelerdeki ilişkiler gibidir. Menfaat temelli asabiyet ise şehrin yönetiminde etkin olabilmek için oluşturulan örgütlenmelerden kaynaklı birlikteliktir. Yönetimde söz sahibi olmak için mücadele edenlerin aralarında oluşturduğu başka bir asabiyet türüdür(Şentürk, 2009:121-160; Bozarlan, 2016:43-73; Ateş, Utkan, ty: 222).

Asabiyet, iktidar olma gayesi taşır. İbni Haldun' a göre ise asabiyet çeşitli siyasi ve dini faaliyetlerin, dini meselelerin temelini oluşturmaktadır. Asabiyetin temelini ise coğrafi ve iktisadi şartlar oluşturur. Örneğin çok soğuk veya çok sıcak iklimlerde kuvvetli asabiyetler oluşamazken bir umran oluşturabilen asabiyetler daha uygun bir iklimin sonucunda oluşur. Kırlarda göçebe şeklinde yaşayan kavimlerde de asabiyet kuvvetli şekilde oluşmuşken; şehirleşmeye dönüşüm ile asabiyet giderek zayıflar. Bunun nedeni ise sosyal ve ekonomik olarak meydana gelen farklılıklardır. Bedevilikte

zor şartlar içinde toplumlar birbirine daha kenetlenmiş şekilde yaşamak zorunda kalırken, hadiriler bu şartlar zayıflamaktadır(Uludağ, 2016: 101).

Asabiyet bağı ne kadar güçlü ise toplum da aynı ölçüde güçlü olacak; hükümdar zengin ve güçlü bir devlet yönetecektir(Haldun, 2013:349; Ateş, Utkan, ty: 222). Asabiyet, iktidar olma gayesi taşır. İbni Haldun' a göre ise asabiyet çeşitli siyasi ve dini faaliyetlerin, dini meselelerin temelini oluşturmaktadır. Asabiyetin temelini ise coğrafi ve iktisadi şartlar oluşturur. Örneğin çok soğuk veya çok sıcak iklimlerde kuvvetli asabiyetler oluşmazken bir umran oluşturabilen asabiyetler daha uygun bir iklimin sonucunda oluşur. Kırlarda göçebe şeklinde yaşayan kavimlerde de asabiyet kuvvetli şekilde oluşmuşken; şehirleşmeye dönüşüm ile asabiyet giderek zayıflar. Bunun nedeni ise sosyal ve ekonomik olarak meydana gelen farklılıklardır. Bedevilikte zor şartlar içinde toplumlar birbirine daha kenetlenmiş şekilde yaşamak zorunda kalırken, hadiriler bu şartlar zayıflamaktadır(Uludağ, 2016: 99-102).

İbni Haldun' a göre asabiyet aynı kandan gelme ile oluşur, bir babanın çocukları olmak, kardeş olmak özel asabiyeti sağlarken, yardımlaşma için oluşan birlikte asabiyeti oluşturur(Uludağ, 1988: 431,435; Azarkan, ty: sayı4). Asabiye sadece toplumun birlikteliğini sağlamaz ayrıca o toplumun devamına, ayakta kalabilmesine de katkıda bulunur. İbni Haldun egemenlik – asabiye – devlet oluşumu arasında sıkı bir bağ kurmuştur. Devleti oluşturmanın, elde etmenin koşulu İbni Haldun' a göre asabiye bağının güçlü olmasından geçerken, asabiyenin çözülmesi de mülkün çözülmesine, şehir uygarlığının sonlanmasına neden olacaktır(Arslan, 2014: 121). İbni Haldun' a göre peygamberlik veya dini konular ile asabiye arasında da güçlü bir ilişki vardır. Nasıl ki mülkün kurulması için asabiye şarttır, aynı şekilde peygamberin başarıya ulaşabilmesi içinde peygamberin kuvvetli asabiye bağları olması gerektiğini savunur. İbni Haldun' a göre bu peygamberliğin ayırt edici unsurlarındandır. Çünkü peygamber dini buyrukları Yaratıcı' nın mesajlarını halka aktarırken kimi karşı çıkışlarla, engellemelerle karşılaşacaktır. İşte peygamberi bu engellemelere karşı koruyup savunacak güç asabiye sayesinde olacaktır. Böylece peygamber inanmayanlar karşısında sahip nüfuz ve bu insanlar arasındaki asabiye sayesinde tebliğ görevini yerine getirebilecektir(Haldun, 1997: 170-217; Arslan, 2014: 150-151).

İbni Haldun, asabiyeti mülkün, iktidarın, topluma hâkim olabilmenin, her çeşit siyasi, toplumsal hatta dini meselelerin temeli olarak kabul eder. Toplumdaki birliktelik, devamlılık asabiye bağıdır. Asabiyeti güçlü olan toplu diğer kabilelere karşı üstünlük sağlayabilecektir. Bu durum devletler içinde geçerlidir. Ancak İbni Haldun asabiyenin temelini coğrafi ve iktisadi şartlara bağlar. İbni Haldun' a göre iklim yapısı çok soğuk veya tam tersi çok sıcak olan toplumlarda güçlü asabiye meydana gelmez. İbni Haldun mülk sahibi olan, bir ümran oluşturabilen asabiyetlerin uygun coğrafyalarda, elverişli iklimlerde meydana geleceğini savunur(Uludağ, 2016: 101-102).

Asabiye insanları toplum yapan, onları bir arada tutmayı sağlayan bir bağ, bir kavramdır. İbni Haldun bu kavramın öneminden bahsederken çeşitli yönlerden ele almıştır. Bedevi toplumlarda bu bağ daha sübjektif etkenlere bağılıken; hadari toplumlarda daha objektif etmenler etrafında korunur. Bedevi toplumlarda koruma duygusu, yardımlaşma, iş birliği bir nevi aile olmanın gereği gibi karşılık bulurken; hadari toplumlarda bunun yansıması daha profesyonel bakmaktır. Bedevi toplumlarda koruma yiğitlik, mertlik gibi kavramlarla karşılık bulurken; hadari toplumda koruma paralı askerlerle yapılabilir. Hadari toplumda ekonominin gelişmesi ile ticaret yaygınlaşırken; bedevi toplumda ihtiyaç kadar tüketim vardır. Tüm bunlardan da anlaşılacağı üzere bedevi toplumda asabiyet daha korunaklı bir yapıdır. Asabiyet bağı sonradan kazanılma ile oluşmaz, zaten doğuştan kan bağı ile gelir. Ancak hadari toplum yapısında asabiyet sınırların genişlemesi, insanların çıkar ilişkilerine bağılı olarak gelişebilir, sonradan kazanılabilir.

4. Umran

Umran, inşa etme, bayındır, yaşanabilir hale getirme anlamına gelmektedir(Mutçalı, 2014: 642). Herhangi bir yerde kurulan şehir, kasaba canlı ve hareketli olursa, burada idari iktisadi, siyasi ilmi olaylar vuku bulursa bu umranın ilerlemesi anlamına gelir. İbni Haldun' a göre bir yerde umranın var olabilmesi için birtakım nedenler meydana gelmelidir. Bu nedenler oluştuğunda ise umran zorunlu olarak kurulur. Nedenlerin ortadan kalkması ile de umran yavaş yavaş kaybolur(Uludağ, 2016: 113). İbni Haldun' da ise temelini insan ve toplumun oluşturduğu, toplumun sosyal, siyasal, ekonomik tüm eylemlerini kapsayan bir kavramdır; medeni faaliyetlere, içtimai

hayatlara verilen addır. Umranın ortaya çıkması da gelişip ilerlemesi de tesadüfi olarak değil, birtakım sebepler çerçevesinde meydana gelmiştir. Meydana gelmesi için gerekli şartlar yerine gelmişse zorunlu olarak kurulur; kendine has kurallarına göre işler(Uludağ, 2016: 114). İbni Haldun, “umran” kavramını kültür ve medeniyeti, hadiriliği ve bedeviliği kapsayacak şekilde geniş bir anlamda kullanır(Çiftçi, 2018: 511). Çağının ötesinde olan düşünürün üzerinde durduğu kavramlardan biri olan “umran” için bugünkü karşılığı konusunda kimi incelemeler vardır. De Slane, Rosenthal ve Monteli umran kavramına karşılık olarak medeniyet kelimesini tercih ederler. İlmi umranı ise medeniyet ilmi olarak tercüme etmişlerdir. Medeniyet şehirden gelmektedir. Ancak o bundan farklı olarak kullanmıştır. Tıpkı ilk olarak kendisinin ortaya koyduğu kavram olan hadarilik gibi. Hadarilik İbni Haldun’ da şehir ve kasabalarda oluşan bir kavram manasına gelir. Ancak umran hem hadarileri hem bedevileri kapsar(Uludağ, 2016: 113-114). Umran sadece şehir yaşamına ait bir kavram değildir. Sadece yerleşik toplumlar değil göçebe toplumlarda umrana sahip olabilecektir. Çünkü bu kavram o toplumun tüm hayatını ifade etmektedir(Haldun, 2011: 771). Umran, ihtiyaçları karşılamak için topluma karışmak şehirlere inmek olarak tanımlanmıştır. Ancak İbni Haldun yalnızca toplumsal hayata değinerek yerleşik bir hayat olarak açıklamamış; bir ilim olarak tanımlamıştır. Bir arada yaşamak için meydana getirdikleri faaliyet. Haldun, incelediği dönemleri “umran” ilmi ile ele almış, bu sayede ele aldığı incelemelerine ait sosyal, siyasal, ekonomik, kültürel, dini bilgiler vermiştir(Çiftçi, 2018: 512). Burada şöyle bir ayırma yönelen İbni Haldun yerleşik umranı “hadari umran”, göçebe umranı “bedevi umran” olarak açıklamış, umrana kapsayıcı bir anlam yüklemiştir(Uludağ, 2016: 112-116). Bedevi umran doğada, ovalarda, yaylalarda, bozkırlarda, hayvanlarının yaşamasına uygun alanlarda hayatlarını idame ettirirlerken; Hadari umran şehirlerde, kasabalarda yaşamlarını idame ettirirler(Haldun, 2013: 57-65) İbn Haldun toplumsal gerçekliği analiz eden bu yeni ilme İlmi-i Umran demiştir. İlmi-i Umran ise umranı konu alır(Ateş, Utkan, ty: 223).

Bedevi toplumlarda toplumun geleneği yazılı kurallardan ziyade süregelen şekilde oluşmuş teamüllerden oluşur. Birey herhangi bir zorlama olmaksızın geleneklere itaat eder. Umran bedevilikten hadarilik aşamasına geçtiğinde ise daha refaha erer. Ancak bedevi toplumlarda daha samimi olana ilişki, hadari topluma geçişle birlikte kaybolmaya yüz tutar. Toplum ile yönetim arasındaki ilişki giderek uzaklaşır. Bedevi

toplumda etkili olan gelenek ve görenekler hadari toplumda anlamsızlaşmaya başlar. Bunun nedeni ise bedevi toplumdaki asabiyet olgusunun kaybolmasıdır(Haldun, 2013: 330-334, 558-570).

İbni Haldun' un toplumsal hayat, medeniyet, şehir ile kullandığı umran kavramı ile anlamlandırdığı aslında bireyin toplumsal hayat içindeki etkinlikleridir. Umran, hadari yaşamın bulunduğu yerlerde gelişme gösterir. İbni Haldun' a göre yaşamın idamesi için yardımlaşmaya, iş bölümüne dayalı asabiyete ihtiyaç vardır. Bunun sonucu olarak da toplumsal, birlikte, yaşam kaçınılmaz şekilde vukuu bulur. Şehir teorisinde İbni Haldun şehir kavramını, refaha ve bolluğa ulaşmış daha rahat ve huzurlu bir hayatı tercih eden toplulukların yerleşim yeri olarak tanımlamaktadır. Buna göre şehirlerin amacı huzurlu bir yaşamı sağlamak, güven ortamını oluşturmaktır(Uludağ, 2013:631; Ateş, Utkan, ty: 224).

İbni Haldun için ihtiyaçlar üç türdür:

- yaşaması için zorunlu olan yiyecek, giyecek, barınma, korunma gibi temel ihtiyaçlar.
- yaşam için zorunlu olmasa dahi hayatı kolaylaştıran ihtiyaçlar.
- lüks ve refaha dayalı ihtiyaçlar(Akçetin, 2017: 358).

Şehir yaşamına yani yerleşik hayata geçişle birlikte hadari toplumda lüks ve refaha dayalı ihtiyaçlar doğar; medeniyet, ilim, şehir hayatı giderek gelişme göstermeye başlar. İbni Haldun bunu toplumsal değişimin başlangıcı olarak kabul eder. Çünkü şehirlerde hayatını idame ettiren insanların kökenine inildiğinde, onlarında bedevi hayattan geldiği, belli bir refah seviyesine ulaştıktan sonra göç ettiklerini ve zamanla şehir hayatına adapte olarak gelişme gösterdiklerini belirtir. Bunu başaramayanlarında olacağını belirten İbni Haldun' a göre sermaye ve belli bir birikime sahip olan kişiler şehir hayatına daha kolay adapte olacaktır. İbni Haldun' a göre devletin başlangıcı da bu seyri gösterir. Devlet bedevilikten gelir, belirli bir gelişim sürecinin ardından şehirleşir(Uludağ, 2013: 665). İbn Haldun bir hanedanlıkça kurulan ve geliştirilen şehrin ömrünü o hanedanlığın ömrü kadar bir süre ön görür. Eğer o hanedanlık kısa ömürlü olursa şehir de büyük bir gelişme göstermeden harap olmaya başlar. Ancak hanedanlık uzun ömürlü olursa, şehir daha sağlıklı bir şekilde büyümeye ve gelişmeye başlar. Ayrıca kimi durumlarda bir şehri kuran hanedanlık yıkılmış olsa dahi daha sonra yerine gelen diğer bir hanedanlık

şehrin devamını sağlayabilir(Uludağ, 2013:143). Yaşadığı dönem itibariyle, o dönemin koşullarını da göz önünde bulundurarak İbni Haldun' un şehrin kurulumunda önem verdiği hususlardan biri şehrin güvenliğini sağlayacak şekilde kurulmasını ön görmüştür. Şehrin savunması kolay olmalı, bataklık alanlara yakın olmamalı, en azından orada yaşayan insanlara yetecek kadar su kaynağı bulunmalı. Ayrıca tarım için yeterli ve müsait arazi bulunmalı. Ulaşımı kolay sağlayabilmek için gerekli özen gösterilmeli, yakıt ihtiyacı göz önünde bulundurularak ormana yakın yerler tercih edilmelidir(Şulul, 2013:202; Ateş, Utkan, ty: 224-225). Tüm bunların önemsenmesinin nedeni hem şehirde yaşayanların sağlıklı, rahat bir yaşam sürmelerini sağlayabilmek hem de güvenlik için en sağlıklı koşulları sağlayabilmektir. Zira İbni Haldun' a göre şehirler afetlerden ve hastalıklardan korunabilmek için iklimi elverişli yerlere kurulmalıdır. Aksi takdirde, havası açısından elverişsiz yerler, temiz suyun bulunmadığı, bataklıklara yakın, elverişsiz araziler çevresinde kurulu bir şehir yaşamı orada ikamet eden herkesi etkileyecektir. Orada yaşayan her canlının hastalanmasına neden olacaktır. İbni Haldun bu konu hakkında Mağrip' te yaşanan durumu örnek gösterir ve orada yaşayan hatta oradan geçenlerin dahi etkilenecek nasibini aldığını söyler. Bu nedenle bu tür olayların tekrar etmemesi için şehrin özellikle su kaynağı bol olan yerlerde kurulmasına dikkat çeker. İbni Haldun' a göre şehrin etrafında güzel otlaklarında bulunması gerekir; çünkü böylelikle orada yaşayanlar hayvanlarına otlak bulmak için göç etmek zorunda kalmayacaklardır, bu durum elverişli tarım arazileri için de geçerlidir, şehre yakın yerlerde tarım arazilerinin bulunması şehirde yaşayanların uzaklara gitmelerinin önüne geçecektir. İbni Haldun' a göre şehir hayatı, yaşamı idame ettirebilecek gereçlere, malzemelere daha çabuk ulaşmamızı sağlar. Bunun yanında yukarıda da belirtildiği üzere, şehirler için önemli olan bir başka durum güvenlidir. Şehirler, orada yaşayanların can ve mal güvenliğini rahatça sağlayacak şekilde konuşlandırılmalı. Bunun sağlanabilmesi içinde saldırıya kolayca maruz kalılabilecek şehirlerden ziyade, saldırıların püskürtülebileceği yerlerde; yüksek yerlerde, sayıca kalabalık olan asabiyetin var olduğu yerlerin yakınlarında kurulmalıdır. Çünkü bu durum saldırıyı planlayan düşmanları vazgeçirecektir. Dağ başına kurulan bir şehre saldırı, orayı ele geçirmek fiziki şartlar açısından zor olacaktır. Asabiyet sahibi kabilelerin yakınına kurulan şehirlerde olası bir saldırı anında yardıma geleceklerinden orayı fethetmek yine zorlaşacağından düşman yine vazgeçecektir. Bu tür caydırıcı nedenler ise şehir halkının ihtiyacı ölçüsünde önemli

etken olacaktır(Uludağ, 2013:636-637; Ateş, Utkan, ty: 225). İbni Haldun toplumsal örgütlenmeyi insanın doğası gereği olduğunu söyler. Bir gruba ait olma, üyelik bilinci insan doğasına ait bir yapıdır. Çünkü insanlar ihtiyaçlarını Tekbaşlarına karşılayabilecek bir donanıma sahip değildirler. Bir arada yaşama bilincine sahip olan toplumlar hem koruma ihtiyaçlarını sağlayabilecekler hem de temel ihtiyaçlarını karşılayabileceklerdir(Aristoteles, 1997: 10; Akçetin, 2017: 357-358).

Nasıl ki Aristoteles düşüncesinin temelini felsefe, mantık oluşturuyorsa İbni Haldun' un fikir temelinde de umran ilmi vardır. Umrandaki meydana gelen değişiklikler diğer durumları da etkileyecektir. Çünkü toplumsal hayatta teamülen kabul edilen kanunları bu ilim keşfeder, bu kanunların işleyişlerini ve meydana getirdikleri sonuçları araştırır. Umrana elverişli yerlerde bir yaşam sürmeye başlayan insanlar aslında toplumsal yaşamında başlamasında önemli bir yol almışlardır. İnsanların bir arada yaşamaya başlamasıyla oluşan toplumlar bağımlılık esasını da beraberinde getirmişlerdir. Yaşam şartlarının değişmesi, ihtiyaçların buna bağlı olarak da geçim yollarının çeşitlenmesi iş birliğini zorunlu hale getirmiştir. Bu durumda bedevi şekilde oluşan toplumsal hayatı hadari toplumsal hayata yönlendirmiştir. Otoritenin sağlanması ile toplum yapısı bedevilikten hadiriliğe; toplum düzeni ise riyasetten (reislik-başkanlık) mülke doğru değişme gösterir. Bedevi toplumlarda insanlar daha çok zorunlu ihtiyaçlarını karşılamaya çalışırken, hadari toplumlarda talepler çeşitlilik göstermeye başlar. Bu çeşitlilik yeni bir iktisadi yapılanmaya yol açar. Bunun sonucunda da tarım ve hayvancılıktan ticarete ve sanayiye yönelen toplumda yeni meslekler oluşur, sosyal yapının değişmesi ile eğitim sanat gibi alanlar gelişir(Ateş, Utkan, ty: 220). Tüm bunları düzenleyebilecek, organize edecek bir yapı gerekir. Bireylerin, toplumun üstünde, egemen otorite olarak ortaya çıkacak bu yapı mülk yani devlet olmuştur.

B. İBN HALDUN' A GÖRE DEVLET

İbn-i Haldun' a göre devlet şöyle tanımlanmaktadır; "Sosyal organizasyonla ve toplu olarak yaşamak zorunludur. Bu sosyal organizasyon meydana gelince insanları birbirine karşı koruyacak ve kötülük yapmaktan caydırıcı bir güce, insanların bir diğerine karşı tecavüz etmelerini önleyecek "başka bir şeye" mutlak ihtiyaç vardır. Ancak böyle olmalıdır ki, bir kimse diğerine zarar vermesin. Hükümdarın yani üstün

otoritenin anlamı budur."(İbni Haldun, 2011: 214-215). Ancak İbn-i Haldun çağdaşlarından farklı olarak devlet için dini yasaları zorunlu kabul etmemiş, dini kurallar olmadan da bir toplum düzeni ve devlet teşkilatı kurulabileceğini savunmuştur. İbni Haldun' a göre devlet, temelinde güç, kuvvet ve otorite bulduran, insanlar için zaruri olan bir kurumdur. Güç, kuvvet gibi unsurlar insanın doğasında olan "gadap" ve "hayvaniyet" gibi duyguların yansıması olarak ortaya çıkar. Gadap, insanın insanı yönetmesi ve onun üzerine egemenlik kurulmasının psikolojik nedeni iken; savunma, galip gelme isteği insanın hayvani yönünü yansıtır(Uludağ, 1988: 537-543; Azarkan, ty: sayı4). İbni Haldun' a göre mülkün yani devletin oluşumunda özellikle kimi kurumların sağlam temelli olması gerekir. Bunlar özellikle mali ve askeri güçlerdir. Mali açıdan sağlam temellere sahip olmalı çünkü devlet, her türlü ihtiyacı karşılayabilecek gücü elinde bulundurmalıdır. Askerî açıdan da güçlü olması devletin hem güvenliği açısından hem de o devleti oluşturan bireylerin devlete güvenmesi açısından önemlidir. Zaten İbni Haldun devlet ömrünün bu iki gücün bozulmasıyla sonlanacağını savunur(Arslan, 2014: 109). İbni Haldun' a göre devletin var oluşunu sağlayan güçlerden bir diğeri de asabiyete dayanır. Ancak her asabiyet devlet kuramaz. Devletin oluşabilmesi için halkı egemenliği altına alan, vergi toplayan, sınırlarını belirleyen ve koruyan ve kendi gücünün üstünde bir güç bulunmayan asabiyetin olması gerekir. İbni Haldun yönetim açısından da bir sınıflandırma yapma yoluna gitmiştir. Burada da yasanın önemini vurgulamıştır. Çünkü yasanın yönetime açıklık getirmesi gerektiğini söyleyen İbni Haldun, yasalardan hareketle yönetim döngüsünü üçe ayırmıştır:

1. Mülk-i Tabii: kişisel arzulara göre keyfi bir yönetim modelini anlatır. Burada vurgulanan bireyin yapısındaki eğilim, karakter yapısıdır. Buradaki anlayış "ben" e dayalıdır. İbni Haldun bu tarz yönetim modelini benimsemez.

2. Mülki- Siyasi: yarar elde etme, zararları giderme anlayışında olan bir yönetim biçimidir. İbni Haldun' a göre bu tür yönetim eğer dine saygılı ise iyi bir yönetim biçimini alır, aksi halde kötü yönetim biçimi oluşmuş olur.

3. Hilafet: İbni Haldun' a göre, her iki yönetim tarzının karşısında maddi ve manevi çıkarları koruyup geliştiren yönetim biçimidir(Uludağ, 1988: 537-543; Azarkan, ty: sayı4).

İbni Haldun' a göre devlet göçebe toplum yapısından yerleşik topluma geçiş ile ortaya çıkmıştır. Çünkü göçebe toplumlarda olmayan siyasal örgütler yerleşik yaşama geçişle oluşmaya başlamış bu da devletin var olmasında önemli olmuştur(Uludağ, 1988, 537; Azarkan, ty: sayı 4). İbni Haldun Arapların bedevi yaşama sahip olduğunu, akli siyasetten ziyade devlet merkezine şeri siyaseti koyduklarını savunur(Haldun, 1997: 392).

İbni Haldun' a göre bir devlet ise en çok beş olacak şekilde farklı aşamalardan geçer: Birinci aşama kuruluş evresidir. Devletin oluşum sürecini yansıtır. Lider henüz ayrıcalıklı bir konumda değil kabilenin ileri gelenleriyle aynı statüdedir. İkinci aşama otoritenin yerleştirilmeye başladığı aşamadır. Lider otoritesini kurmaya, kendisini iktidara getirenleri boyunduruğu altına almaya çalıştığı aşamadır(Arslan, 2014: 112). Artık asabiye bağları zayıflar. Hükümdar kendi egemenliğini kurma çabası içindedir. Üçüncü aşama rahatlık evresidir. Ekonomik olarak rahat olunan dönemdir. Lider hem diğerleri üzerinde hem de kendi grubu içerisindeki ileri gelenler üzerinde egemenliği sağlamıştır. Dördüncü evre ise devletin huzur ve barış ortamının muhafaza edilmeye çalışıldığı aşamadır. Hükümdar kendisinden önce gelenlerin yaptığı faaliyetleri tekrar gerçekleştirmeye çalışır(Arslan, 2014: 112-113). Beşinci aşama ise israf dönemidir. Devletin gerilediği ve çökme aşamasına girdiği evredir(Haldun, 1997: 447-452).

Devlet bu aşamalardan geçerken paralel olarak şehir hayatında da benzer farklılıklar yaşanır. Bedevi umranda yer almayan kimi kurumlar hadari toplumda doğacaktır. Devlet büyüdükçe askeri ve sivil bürokrasi de artacak, ihtiyaçların farklılaşmasıyla yeni kurumlar doğacaktır. Şehir yaşamında etkili olan ticaret, zanaat gibi ekonomik uğraşlardır. Tarım ise bedevi toplumlardaki başlıca geçim kaynağıdır. Ancak şehir hayatının imkânlarından yararlanmak isteyenler şehirlere göç ederler. Şehirdeki nüfusun artması ile iş bölümü, uzmanlaşma da giderek artacaktır. Bu durum verimi arttıracak böylece ticari hayatta gelişme sağlanacaktır. Devletin korunması bedevi toplumlardan farklı olarak bu konuda özel yetiştirilmiş kişilerce sağlanacaktır. Kültürel hayat ise yine bedevi toplumdan farklı olacaktır. Bedevi toplum şartlarının etkilediği yaşam tarzında insanlar daha dayanıklı, zor şartlarda yaşamaya daha alışkın iken bu sert insanın yerini şehir yaşamında daha naif, dayanıksız, rahatı arayan insan alacaktır. Şehir insanı daha sakin bir yaşam tercih edecek, savaştan ziyade barışa meyilli olacaktır. Bu bedensel olarak dahi farklılıklara sebep olur.

Bedevi hayatta insanlar daha sağlıklı, aktif, dinç iken şehir hayatındaki insanlar şişman, az hareket edenlerden oluşacaktır. Şehir umranı genel olarak bedevi umrana göre daha tembel olmakla birlikte bolluk ve zenginlik içinde yaşar. Ancak bu durum geçicidir. Devletin geçirdiği durgunluk ve çöküş aşamaları şehir umranını da etkileyecektir(Arslan, 2014: 113-115).

İbni Haldun devletin nasıl olacağı konusunda yöneticilere sorumluluk yükler. Çünkü düşünürüne göre devletin iyi veya kötü olması yöneticilerle alakalıdır. İbni Haldun' a göre iyi yönetim, halkın menfaatleri doğrultusunda hareket eden yöneticinin; kötü yönetim ise halkı korkutan, zulmeden yöneticilerin yönetimidir. Kötü yönetim sürdüren hükümdara karşı halkta devleti desteklemez. Savaş anında isyan eder, zor durumda birlik olmaz(Uludağ, 1988: 539; Azarkan, ty: sayı4). Yönetici iki şekilde karşımıza çıkar: halife veya hükümdar olarak. Halife, İbni Haldun' a göre peygamberden aldığı dini koruma ve dünyayı yönetme görevlerini kişiliğinde birleştirir. Dünyayı yönetirken din ile bağımlıdır(Arslan, 2014: 175). Hükümdar, İbni Haldun' göre göçebe toplumlar zamanla yerleşik hayata geçmekte, aralarında var olan nesep asabiyeti zamanla sebep asabiyetine dönüşmektedir. Bu süreç içerisinde de hükümdarlık ortaya çıkmaktadır. Toplumun hükümdar ihtiyacı zamanla doğar, çünkü toplumun egemen bir güce, yasaları uygulayan bir hükümdara ihtiyacı vardır. Burada hükümdarı ayıran olgu zora baş vurabilmesi, kuvveti kendi elinde bulundurabilmesidir. İbni Haldun toplumların büyüme sürecini şöyle betimler: bir kabile içinde birçok aile ve bu ailelerin sahip olduğu asabiyet vardır. Bu ailelerin içerisinde en kuvvetli asabiyete sahip olan aile diğer aileleri kendisine tabi kılar. Bundan sonra da o kabiledaki asabiyetler kaynaşma sürecine girer ve asabiyet büyür. Büyüyüp güçlenen kabile daha sonra uzak olan asabiyetlerle karşı karşıya gelir. Burada da yine kuvvetli olan asabiyet diğer asabiyeti kendisine bağlı kılar. Bunun sonucunda yine asabiyetler kaynaşır ve daha da büyür. Büyüyen asabiyet artık hükümdarlık elde etmek için uğraşır(Uludağ, 1988: 450-451; Azarkan, ty: sayı4).

İnsanın toplumu oluşturabilmesi, toplu halinde yaşayabilmesi için birtakım kurallara ve bu kuralları uygulayabilecek güce ihtiyaç vardır. İbni Haldun' a göre de siyasi rejimlerin kaynağı, toplum olabilmenin koşulu kanun ve kanun koyucuya duyulan ihtiyaçtır. Zaten mülkün yani devletin gerekliliği burada kendisini göstermektedir. Ancak egemen de bir insandır ve fitri özellikler sergileyecektir. Egemen güç kendi arzu ve isteklerine göre bir yönetim benimseyebilir. Bu durum bir süre sonra

uyrukları itaatsizliğe itecektir. Bu da devletin çökmesine sebep olur. İşte bu duruma engel olabilmek için İbni Haldun' a göre yönetilenlerinde kabul edebileceği birtakım kanunlar, kurallar tespit edilmelidir. İşte bu kurallar, kanunlar devlet büyükleri, us sahibi kişiler tarafından konulursa ortaya akli bir temele dayanan bir yönetim; bir şeriata, bu şeriat aracılığı ile yaratıcı tarafından kurallara dayanırsa dini temellere dayalı bir yönetim oluşur(Haldun, 1997: 163-181; Arslan, 2014: 156-157).

Dini Siyaset, Hz. Muhammed'in vefatından sonra müslümanlara liderlik eden kişiye halife denmiştir. İbni Haldun' a göre halifelik, dini koruma altına alıp siyasete uygun şekilde devleti yönetmedir. İslam hukuku kuraları çerçevesinde yönetilen devleti İbni Haldun "Dini Siyaset" olarak tanımlamıştır(Uludağ, 1988: 541; Azarkan, ty: sayı4). İbni Haldun hem bireysel olarak insan yapısında hem de toplum yapısında dinin önemini vurgular. Ona göre din insanları nizama sokar, toplumsal olarak da dayanışmayı sağlar. Dinin birleştirici etkisi, toplumsal olarak uzlaştıran kuralları toplumu ayakta tutar. Bu sayede devletler kurulur ve büyür(Okumuş, ty, 187). İbni Haldun' a göre dini siyaset rejimi hem bu dünyaya hem de ahiret yaşamına aittir. Asıl olarak insanın ahiretteki hayatını esas alır. Bu nedenle koyulan kuralları bireyler içselleştirebilirler. İbni Haldun' a göre bu durumun örneği ilk Müslümanlarda görülür(Arslan, 2014: 158). İbni Haldun' a göre devlet isteğe bağlı olarak kurulmaz; zaruri şekilde düzeni devam ettirmek için kurulur. Dini yayabilmek, topluma kabul ettirebilmek ise asabiyetin sağladığı güç sayesinde gerçekleşir. Burada amaç asabiyetin doğru kullanılmasını sağlamak, Yaratıcının buyruklarını yerine getirmek için kullanmaktır. Hükümdar bunu sağlayan asabiyeyi kimsenin zararına olacak şekilde kullandırmayan kişidir. Aksi takdirde asabiyet olmadan şeriatın kuralları o toplumda yerleşemez, benimsenemez. Ancak Yaratıcı' nın buyruklarını sadık kalmak, onları yerine getirmek, hakkaniyetle ve adaletle hareket etmek olan halifelik mana bakımından değişmese de işleyiş olarak değişmiştir. İbni Haldun' a göre zamanla halifelik asabiyet ile yayılmaktan öte kılıç kullanmakla anılmıştır. İbni Haldun bu durumu Arap asabiyeti ile örneklendirir. Arap devletleri ilk kurulduğunda halifelik şeklinde yaşam göstermiş, hükümdarlığa uzak kalmışken zamanla bu iki kavram, hükümdarlık ve halifelik, birbiri ile içi içe geçmiştir. Son evrede ise anlamından uzaklaşarak tamamen hükümdarlık haline almıştır. Halifeliği koruyan asabiyet zamanla ortadan kalkmış onun yerine hükümdarlığı koruyan asabiyete dönüşmüştür. Ardından diğer kuvvetler türemiştir(Haldun, 1997: c. I, 510-528). Buradan yola çıkarak İbni Haldun halifelik ile kurulan ya da dini kuralların hâkim

olduğu devletin zamanla hükümdarlığa dönüşeceğini belirtir. Toplum için nasıl ki umrana uymak ihtiyaçtır devlette kendi g  ve kudretini faydalı Őeylerde göstermelidir. Bu faydalı durumlar İbni Haldun' a göre ancak Şeriat hükümlerine göre mükemmel Şekilde oluşur. Eğer ki İslamiyet'e uyularak devlet yönetilirse hükümdarlık halifelik içinde toplanır. Ancak bu durum Müslüman olan kavimler için geçerlidir. Diğer kavimlerde İslamiyet'te olduğu gibi hükümdarlık halifelikle birleşmez. Devlet idaresinde ise birtakım iş bölümüne ihtiyaç vardır. Devlet düzeninde sağlanacak iş bölümü, memuriyetler devlet düzeninin korunmasını sağlayacaktır. Eğer ki devlet İslami Şekil ve düzende olursa devlet idaresi de halifelik altında toplanacaktır. Devleti dinin getirdiği kurallara göre idare etmek, memuriyetler halifelerin idaresine bırakılır. Halifeye ait olan bu görevler ise Şunlardır:

- Namaz kıldırma
- Fetva vermek
- Kadılık
- Savaş
- Askerlik
- Muhtesipliktir.

Halifeliği bir ağaca benzetecek olursak bu görevlerden her biri de o ağacın dallarını oluşturur. Çünkü her biri halifenin görev ve sorumluluğunda olduğu kadar Şeriatın hükümlerini uygulamakta onun görev ve sorumluluğundadır. İbni Haldun' a göre bu görevlerin en üstünde namaz kıldırma vardır. İbni Haldun hükümdarın fetva vermek konusunda da dikkatli olması gerektiğini söyler. Hz. Muhammed' in hadisleri ve ayetleri dikkate almadan fetva verenlerin cehennemi göze aldıklarını söyleyerek hükümdarı uyarır. Bu nedenle halkın menfaati dikkate alınarak fetva verilmesi gerektiğini söyler. Hüküm konusunda ise halk arasında sulhu sağlaması gerektiğini bunun Şer'i hükümlere yani Kur' an ve hadise dayanılarak yapılması gerektiğini söyler. Ancak halifeler siyasetle ve askeri sayılacak işlerle de uğraştıkları için hüküm verme işleri için zamanla memur atadılar. Bunu halife işlerini kolaylaştırabilmek için yaptı. Zamanla sadece halk arasındaki anlaşmazlığa bakan kadılar hükümdarın devlet işlerine yönelmesi ile diğer davalarda da söz sahibi oldular. Vakıf işlerine bakmak, yaptırımlar uygulamak, evlendirme, adaletli ve güvenilir tanıklar araştırmak gibi görevlerde kadılığın gereğinden sayılmaya başlandı. Ancak bu durumda zamanla değişti ve Őüphe ile ceza vermek, eğer suçlar sabit ise uzuvları kesmek, katilleri

öldürmek gibi hükümlere devletin atadığı hâkimlerce karar verildi. Bu bazen vali bazen kolluk kuvvetlerince yerine getirilirken şeri hükümler kadılarca verilmeye devam eder(Haldun, 1997: c. I, 555-570). İbni Haldun' a göre bu durum devlet şeklinin halifelikten hükümdarlığa doğru evirildiğinin bir göstergesidir.

Akli Siyaset, devleti yönetmek için dini kurallar yerine insanlar tarafından yeni kurallar oluşturulmasını "Akli Siyaset" olarak adlandırır(Uludağ, 1988: 541; Azarkan, ty: sayı4). İbni Haldun' a göre akli siyaset rejimi bu dünyaya aittir. İnsanın dünyadaki varlığını güvenli, ferah bir biçimde geçirmesini esas alır. İki şekilde hayat bulur:

- halkın menfaatlerini ön planda tutan kurallarla yönetim anlayışı benimsenir.
- hükümdarın çıkarlarına göre sürdürülen yönetim.

İbni Haldun' a göre her iki tipte de kanunlar bireye üstten diletir; ancak özellikle ikinci tipte, kişiyi bedensel, ruhsal köleliğe iter(Haldun, 1997: 132; Arslan, 2014: 158-159).

İbni Haldun' a göre asıl olan dini bir anlayışı seçmektir. Çünkü akli siyaset yalnızca bu dünyadaki yaşamı esas alır; dini siyaset ise bu dünyayı reddetmez, her iki dünya ile ilgilidir. Yani dini siyaset aslında akli siyaseti de kapsayan daha geniş bir perspektif sunar.

İbni Haldun' a göre akli siyasetçiler tam olarak devleti meydana getiremeyeceklerdir. Devlet yönetiminde hükümdarın belli vasıflara sahip olması gerekmektedir. İbni Haldun' a göre bir hükümdarda bulunması gereken özellikler şunlardır:

- İlim sahibi olmalı, İslam hukukuna hâkim olmalı, içtihat yapabilmelidir.
- Adaletli olabilmeli hem devleti adil şekilde yönetmeli hem de kendisi de kurallarla bağlı kalmalıdır.
- Yeterli olabilmelidir, basiretli ve yetenekli bir devlet adamı vasfına sahip olmalıdır.
- Sağlıklı olmalıdır, hükümdar hem fiziksel hem de ruhsal olarak kusurlardan münezze olmalıdır(Uludağ, 1988: 541-553; Azarkan, ty: sayı4).

Hükümdarın ülkesini adalet içerisinde yönetmesi, hiçbir sınıfa, zümreye ayrıcalık tanımaması devleti ayakta tutacak, güçlendirecek özelliklerdir. Fiziksel ve ruhsal

olarak sağlıklı olması, kendi çıkarına göre değil toplumun ortak çıkarlarına göre kararlar alması gerekir. İbni Haldun devletin geçirdiği aşamalar içerisinde bunların kuruluş ve yükseliş diyebileceğimiz birinci ve ikinci evresinde var olduğu kanaatindedir. Çünkü devlet, ilk kurulduğu zaman ve bir sonraki evrede liyakate önem verecek şekilde yönetilirken daha sonraki aşamalarda bu yapı bozularak yerini çıkar ilişkilerine bıraktığını gözlemler. Hükümdar egemenliğini korumaya, birey kendi çıkarına uygun olanı yapmaya başladığı noktada da devletteki çöküşler baş gösteriyor. Ancak bu durum dini siyaset ile daha saf dışı kalacaktır. Çünkü ilim sahibi hükümdar İslam hukukuna hâkim olduğu ölçüde adaletle yönetimi sürdürecektir, liyakatte önem verecektir. Bu da devletin yaşam ömrünün uzamasını sağlayacaktır.

İbni Haldun' a göre hükümdar devlet yönetiminde yardıma muhtaçtır. Çünkü düşmanlara karşı halkını korumak, saldırıları bertaraf etmek, her türlü kötülüğü yasaklayıp, hüküm ve cezaları uygulamakla mükelleftir. Ancak tabiatı gereği bir insanın tüm bunları yapabilmesi mümkün değildir. Bu nedenle hükümdar tüm bunları yardım alarak sağlar. Bu yardımı başlangıçta asabiyet bağı ile bağlı olduklarından istersen en doğru kararı vermiş olacaktır. İbni Haldun' a göre hükümdar yardımı ya kılıç ile veya bilim ile ister. Bu görevleri ise kişiler arasında paylaştırır. Bu görevlerden bazısı fermanları yazma, muhasebe tutma, vergileri, bağışları belirleyip kayıt altına alma; diğer bazı görevler ise ordu ile ilgili olup jandarma, polis vb. işlerdir. İbni Haldun' a göre bunlara halifelik görevi de dâhildir. Çünkü dini ve dünyevi görevler halifeliğin bünyesindeki kuralları ise Yaraticının kuralları olduğu için hepsini kapsar. Halife bu işlerin bir kısmını kendi iradesiyle birine teslim edebilir. İşte bu makam vezirliktir. Vezir, devlet ve sultanlık makamı ile ilgili işlerden, vergilere kadar geniş bir yelpazede sorumlu olabilir. Hükümdarın görevi ise korunma, savaş, silah işlerini sağlayabilmektir. Hükümdara bir diğer yardımcı olacak kişi de kâtiptir. O, hükümdarın mektuplarını yazmak, uzak yerlerdeki sultanın emirlerini iletmekle mükelleftir. Bir diğer yardımcısı, vergileri ve hükümdarın diğer gelirlerini toplamakla yükümlü olan, hükümdarın şahsi malını koruyan maliye müdürüdür. Dördüncü yardımcı ise kalabalıkların hükümdarı rahatsız etmesini engelleyen hacip, kapıcıdır. Hükümdarın bunlardan başka yardımcısı bulunmaz; bunlar arasında rütbe olarak en üst makamda olan ve sultanla yakın ilişkide olan vezirdir. Bu dört görevli İslamiyet'ten önce var olan durum içinde vardı. Ancak İslamiyet'ten sonra bunlara ek olarak halifelik makamı da eklenmiştir. Halifelik makamının gelmesiyle hükümdarlık kalkmış oldu. Yardımlaşma yerini istişareye

bıraktı. Jandarmalar ise halifeyi halktan korumakla yükümlüdürler. Bu görev ise vezirlikten aşağı da vezir kadar önemli bir konumdadır. Bir diğer önemli iş ise vergi, teftiş işleridir. Çünkü devlet büyüdükçe artan giderler bu sayede karşılanacağından önemli bir hal alır (Haldun, 1997: c. I, 597-620).

İbni Haldun organizmacı devlet anlayışını kabul eder. Devletlerinde tıpkı insanlar gibi doğup büyüdüğünü geliştğini ve öldüğünü savunur. İnsan vücudunun nasıl ki bir çalışma sistemi varsa İbni Haldun devletin aynı şekilde bir sistemi olması gerektiğini savunur. Devletteki bu sistemi de kanunlar olarak görür (Uludağ, 1988: 505; Azarkan, ty: sayı4).

İbni Haldun' a göre devlet ancak asabiyet ile kurulabilir. Çünkü devletin kurulabilmesi için gerekli olan maddi ve manevi desteğin asabiyet ile sağlanabileceği görüşündedir. Ancak asabiyet gerek devletin büyümesi gerekse hükümdarın daha fazla egemenlik kaygısı gibi sebeplerle bozulur. Bu da devletin yıkılmasına neden olur (Uludağ, 1988: 480; Azarkan, ty: sayı4).

İbni Haldun' a göre çöküş aşamasına giren bir devleti kurtarmanın iki yolu vardır. Bunlardan ilkinin akli siyaset olarak adlandırılır. Devletin ileri gelenleri herkesin uyacağı yasalar koyar. Burada devletin ileri gelenleri akla ve mantığa dayanan, dünyevi anlamda çıkarların ön planda tutulduğu kuralları koyar. İkincisini ise şeri siyaset olarak adlandırır. Şeri siyasette peygamberler Yaratanın bildirdiği yasalarla devleti yönetir. Hem dünya hem de ahiret için faydalı olan bu seçenekte devlet önce peygamber tarafından daha sonra da onun yerine halifeler tarafından yürütülür (Haldun, 1997: 480-484).

İbni Haldun toplumsal değişimin nedeni asabiyet bağlarının zayıflaması nedeniyle olduğunu savunur. Ancak bununla birlikte devlete ve hükümdara da burada bir paye biçer. İbni Haldun' a göre toplumsal değişimin nedenlerinden biri de her hükümdarın kendi sahip olduğu değerleri topluma yansıtmasıdır. Hükümdardaki bozulmalar, devlet yapısında meydana gelen değişiklikler topluma sirayet edecektir. Umrandaki bozulmada aynı şekilde devleti etkileyecek ve çöküş sürecine sokacaktır (Uludağ, 1988: 242-243, 273-274, 711; Okumuş, ty, 186). İbni Haldun' a göre hükümdar, mülk yani devlet güçlendikçe çöküş aşamasına da o kadar yaklaşılır.

Hükümdar, devleti kurarken nesep asabiyeti sayesinde bir egemenliği kazanır; ancak toplumun, devletin büyümesi ile nesep asabiyeti yerini sebep asabiyetine bırakacaktır. Hükümdarın çevresinde de kendi sebep asabiyeti ile bir araya gelmiş yardımcıları olacaktır. Bozulmalarla birlikte umran da hükümdara ve devlete karşı tepki vermeye başlayacaktır. İsrâf, ekonomide oluşmaya başlayan dengesizlikler, toplumun dayanağı olan asabiyetin bozulması ve benzeri nedenlerle devlet çöküş aşamasına geçecektir(Uludağ, 1988: 493-527; Okumuş, ty, 187). Devletin kuruluş aşamasında liderin kendisini iktidara getirenler ile ilişkileri daha sıcak, ılımandır. Kendisini iktidara getirenlere karşı bir çeşit vefa gösterir ve onları iktidarın nimetlerinden yararlandırır. Ancak bir sonraki devrede egemenliğini kuran lider, bunu kendisini iktidara getirenlere karşı da devreye sokar. Artık asabiyetin sağladığı yakın ilişki kaybolmaya yüz tutar. Aradaki güç mücadelesinde hükümdar egemenliğini borçlu olduğu kişilere değil de üzerinde egemenlik kurduğu bir ikinci gruba doğru yönelir. Bu ikinci grup hükümdara yakın olabilmek için buyruklarını yerine getirir. Çünkü mülk üzerinde herhangi bir talepte bulunmazlar. Bu güç mücadelesinin sonucunda hükümdar egemenliğini tam olarak kesinleştirecektir(Arslan, 2014: 122). Ancak bu durum bir anlamda nesep asabiye nin kaybolduğuna da işaret etmektedir. Çünkü bu aşamadan sonra hükümdar ve çevresi arasındaki bağ kan bağı ile değil, karşılıklı çıkar ilişkisine dayanır. Devlet kendi var oluş süresi içerisinde güçlendikçe başta var olan değerlerinde değişime uğrayacak. Hükümdar kendisini egemenliğe erıştirenlere karşı asabiyet bağlarını zayıflatacaktır. Asabiye nin zayıflaması zamanla askeri güçsüzlüğe de neden olacaktır. Devlet içerisinde asabiye bağı nın zayıflaması ile askeri güç de değişime uğrayacaktır. Bedevi hayatta yiğitçe korunan devlet bundan sonra paralı askerler ile korunmaya başlayacaktır. Koruma bedevi hayatta tabi, olması gereken bir durum iken devlet içerisinde yapılması için karşılığı beklenen bir hal almış olacaktır. Bu nedenle devlet askeri donanımını olabildiğince tamamlamalı, maddi bakımdan askeri güçleri tatmin edebilmelidir. Ancak bunun için de ekonomik yapının iyi işleme si gerekmektedir. Ekonomik düzen sağlandığı, vergi gelirleri yeterli olduğu süreç içerisinde devlet yaşamını sürdürecektir. Ancak devlet gelir ve giderleri arasında farkın artmaya başlamasıyla devlet yine çözülme sürecine girecektir(Haldun, 1997: 169, 300; Rosenthal, 1958 C. I: 338-341, C. II: 122-124; Haldun, 1997 C. I:427-432, C. II: 102-102; Arslan, 2014: 124-125).

Maddi açıdan güçlü olmak bir devleti diğer alanlarda da güçlendirmek için gereken şeylerden biridir. Bir devlette içten ve dıştan oluşabilecek saldırılara karşı askerlere koruyuculara ihtiyaç vardır, hâkim olduğu topraklarda iktidarını uygulatabileceği vezirlere, yargıçlara, bürokratlara ihtiyacı vardır. Hem egemenin kendisi için hem de bu zümreler için devletin maddi açıdan güçlü olması gerekecektir. Ancak İbni Haldun' a göre devletin başlangıç aşamasında fazlaca maddi açıdan güce ihtiyacı yoktur. Çünkü devlet kuruluş aşamasında iken ne sivil bürokrasi gelişmiştir ne de paralı askerler. Devletin koruması bu aşamada henüz asabiyetten doğan bağ ile sağlanır. Ancak devletten büyüdükçe, geliştikçe bu kurumlar gelişecek şehir hayatında yeni ihtiyaçlar baş gösterecektir. Hükümdar bu ihtiyaçları karşıladığı, hizmetleri sunabildiği ölçüde egemenliğini sürdürebilecektir. İbni Haldun' a göre bir devletin tüm bu ihtiyaçlar için maddi kazanç sağlamasının en sağlıklı yolu toplamış olduğu vergilerdir. Ancak vergilerin düzenli şekilde toplanması, ihtiyaçları karşılayacak ölçüde sahip olması ancak ekonomik bakımdan güçlü olabilmesi ile mümkündür(Arslan, 2014: 126).

Bedevi hayattan hadari toplum biçimine geçişte insanlar birtakım özelliklerini hala muhafaza ederler. Hadari yaşam biçiminde yerleşmeye başlayan iş birliği sayesinde insanlar daha fazla üretim yaparlar. Bu sayede oluşan fazla kazanç ile yeni başka kazançlar elde ederler, yeni iş dallarının ortaya çıkması, yeni zanaatlar oluşması ile şehirdeki ekonomik hayat giderek canlanır. Bu refah yeni uyruklar kazanımını sağlar. Bu arttıkça yeni toplumsal kurumlar oluşur. Böylece halkın zenginleşmesi ile devlet, devletin zenginleşmesi ile halk daha refah içinde yaşamaya başlar. Ancak bu durum bir süre sonra sekteye uğrayacaktır. Devlet gerekli kaynağa ulaşabilmek için en önemli gelir kaynağı olan vergileri arttıracak, giderlerini kısımaya çalışacaktır(Arslan, 2014: 129-130).

İbni Haldun' a göre devletler de bireyler gibi belli bir ömre sahiptirler. Bu ömür sonucunda tıpkı insanlar gibi yaşlanırlar ve ölürlür. İbni Haldun devlet ömrünün yüz yirmi yıl olacağı kanısındadır. Beş aşamadan geçen devlet sonuç itibariye ömrünü tamamlayacaktır. İbni Haldun'a göre devletlerin tabii sınırları vardır ve bu sınırlardan fazlasına sahip olamazlar. Devlet ihtiyarladıkça bu sınırlarında azalacağını belirtir. Devletin merkezini ise kalbe benzetir; nasıl ki insan vücudundaki kalp zarar gördüğünde yaşam sona eriyorsa, devletin merkezi de zarar gördüğünde devlet ömrünü tamamlayacaktır(Uludağ, 1988: 525-530; Okumuş, ty, 187). İbni

Haldun' a göre devletin ihtiyarlaması doğal yaşam içinde olağan bir süreçtir; tıpkı insanda olduğu gibi. Devlette de ihtiyarlık hali kalıcı olacaktır. Nasıl ki insanlar yaşlandıklarında bir takım hastalık kendilerinde baş gösteriyorsa devlette de aynı durum geçerli olacaktır(Uludağ, 1988: 721-723; Okumuş, ty, 187-188). Devletin ömür süresini üç nesilde tamamlayacağını söyleyen İbni Haldun' a göre;

- Birinci nesil, göçebeliği, zor şartları, mütevazi yaşamı, atılganlık, şan, şeref gibi duygu ve alışkanlıkları temsil eder. Hala savaşçı özelliklerini koruduklarından dolayı diğer toplumlara da korku salarlar.
- İkinci nesil, birinci neslin durumunun iyileşmiş halini temsil ederler. Göçebelikten şehirleşmeye, mütevazi yaşamdan eğlenceye, paylaşımında bulunmak yerine sahiplenilen bir hayat tarzını benimsemişlerdir.
- Üçüncü nesil ise kuruluş dönemi yaşanan göçebelik zamanının hiç yaşamamış gibidirler. Lüks ve şatafat içinde bir hayat sürerler. Devleti ve ülkeyi korumaktan acizdirler.

Devlet bu üç nesil sonucunda ömrünü tamamlamış olur(Haldun, 2018: 42-43).

İbni Haldun' un düşüncelerinin temelinde hem aile teorisi hem kuvvet teorisi hem de biyolojik teori yer almaktadır. Devletin aile şeklinde kurulduğuna değinerek aile teorisinin başlarda geçerli olduğuna değinirken güçlenen devletin kuvvet teorisi ile gelişip güçleneceğini; biyolojik teoride olduğu gibi de devletin canlı bir organizma olduğunu savunur.

C. İBNİ HALDUN' A GÖRE DEVLET VE TOPLUM İLİŞKİSİ

İbni Haldun insanın birlikte yaşama gereksiniminden bahseder. Tek başına her türlü ihtiyacını karşılaması mümkün olmayan bireylerin bir toplum oluşturması zorunluluktur. Toplumu oluşturan bireyler sağlıklı bir yaşam sürebilmek için kendi aralarında bir sözleşme yapmışlardır. Böylece toplum devletin temelini atmış olur. İbni Haldun' da devletin temelini ise biat oluşturur. Biat eden kişi hükümdarın emirlerine sadık kalacağına, onunla çekişmeyeceğine söz vermiş olur(Uludağ, 1988: 537; Azarkan, ty: sayı14).

İbni Haldun' a göre toplumsal yaşamın temel ögesi insandır. Ona göre insan Allah' ın vermiş olduğu bilgi ve kabiliyetlerle birtakım işlerini halledebilir. Ancak insanın diğer insanlarla beraber yaşamının getirdiği bazı karakteristik özellikleri, ahlaki

yapısını, bağıllık duygusunu geliştirmesi gerekir. Çünkü doğuştan gelen kabiliyetler dışında insan birçok şeyi kendi başına yapabilme yetisine sahip değildir. Buna bağlı olarak da yardımlaşma ve bunun sonucunda da toplumsal hayat zorunlu hale gelir. Bu toplumsal yapı içerisindeki insanların aralarındaki ilişkilerin sağlıklı olabilmesi, anlaşmazlıkların çözülebilmesi, olası tehlikelere karşı korumanın sağlanabilmesi için egemen bir gücün varlığı zorunlu hale gelmektedir. Egemen güç bedevi toplumlarda başkan, reis gibi adlandırılırken; hadari toplumlarda hükümdar, dini toplumlarda başlarda halife sonraları hükümdar ismini almaktadır(Turan, 2015: 203-204). İbni Haldun' da bireyleri toplumsallaşmaya yönelten iki temel etmen beslenme ve güvenlidir. Bu iki unsura olan ihtiyaç nedeniyle insanlar toplumu oluşturur. Ancak bu iki unsur toplum düzeninin güvenli ve istikrarlı bir biçimde sürebilmesi için yeterli değildir. Bu nedenle toplum düzenini sağlayacak ve bunu devamlı kılacak, herkesi bağlayacak olan ortak kuralların olacağı ve bu kuralları uygulayacak, gerekirse yaptırım kullanabilecek bir iktidarı gerekli kılar(Haldun, 1997: 95). Hangi ad ile adlandırılırsa adlandırılınsın İbni Haldun' a göre insanlar toplu bir halde yaşamak zorundadır bunun sonucunda da devlet toplu halde yaşayan bu insanları korumakla, sosyal hayatlarını iyileştirmekle görevlidir. Çünkü bir topluluk dolayısıyla bir toplum meydana getiren insanlar korunma ihtiyacı sonucunda devleti meydana getirmişlerdir(Uygun, 2008, 91- 92).

İbni Haldun' a göre beslenme ve güvenlik ihtiyacı insanın varlığını devam ettirebilmesi karşılanması gerekli olan temel ihtiyaçlardır. Ancak birey tek başına bu ihtiyaçlarını temin etme gücüne ve kabiliyetine sahip değildir. Bu nedenle diğer insanların yardımına ihtiyaç duyar. Bu nedenle de kişi diğer bireylerle yardımlaşma ve iş birliği yapmak zorundadır. Ancak bireyin mikro düzeyde diğer bireylerle yardımlaşma ve iş birliğine giderek karşılayabileceği temel gereksinimi daha çok fizyolojik ihtiyaçları olacaktır. Diğer bir yaşamsal ihtiyacı olan güvenlik içinde bireylerin korunma ve savunma yapabilme halinde olmaları gerekir. Yine bunun içinde bir arada olma, yardımlaşma içinde olma zorunlulukları doğar(Uygun, 2008, 7).

İbni Haldun' a göre bir devleti kurabilmek için gerekli olan kuvvet ve üstünlük yalnızca asabiyet ile ve yırtıcı hayvanlardaki saldırganlığı göstermekle sağlanabilir. Ancak bu özellikler göçebe hayat yaşayan toplumlarda olabilir. Zaten bir devlet kurulduğu ilk evrelerinde göçebelik evresindedir. Ancak daha sonraları refaha

kavuşmaya başlar, genişler, refaha kavuşur. Refah olan bir devlette aşhaneler açılmış, ihtiyaçlar doğrultusunda gerekli kurumlar oluşturulmuş, halkın refahını sağlayacak düzeyde ihtiyaçlar karşılanmıştır. İşte bunları yapmak için gerekli sanat ve beceriler geliştirilmiştir. Böylece bedevi yaşam evresi terk edilerek hadari yaşam evresine geçilmiş olunur. İbni Haldun' a göre kurulan devlette hükümdar yerleşik ve medeni bir yaşamı daha önce sürdüren devleti/devletleri örnek alır(Haldun, 1997: c. I, 436). İbni devletin kurulabilmesi için bir kuvvet sahibinin galip gelmiş olması, diğerlerini hükmü altına almış olması gerekir. Bu da hükümdarlıktır. Hükümdarlık, başkanlığın üstünde yer alır. Başkanlık ululukla ilgilidir ve uyruklarına karşı kuvvetle hükümlerini yerine getirme gücüne sahip değildir. Ancak hükümdarlık hüküm altına almaktır. Kendisini koruyanlara, kendisine yardım edenlere, akrabalara, kölelere, uyruklarına karşı galip gelir ve hükmü altına alır. Bunu da kuvvet ve kudret sahibi olmakla başarır. Bunu da asabiye sayesinde gerçekleştirir. (Haldun, 1997: c. I, 353). İbni Haldun' a göre Yaratıcı' nın yeryüzündeki temsilcisi hükümdarlarıdır. Allah' ın koyduğu hüküm ve kurallarda insanların menfaatine ve hayırlarınadır. Eğer ki hükümdarda asabiyeti koruyacak güç, Yaratıcı' nın koyduğu hüküm ve kanunları uygulayabilecek kudret, güzel ahlak ve adalet gibi özellikler bulunursa ancak Yaratıcı' nın halifesi olmaya ve idare kurmaya muktedir olabilir. İbni Haldun' a göre güzel ahlak hayır ve iyiliktir. Hükümdarda buna uygun işler yapabilir. Ancak devletin ömrü tükendiğinde bir hükümdarda bulunması gereken bu güzel özelliklerde yitirilmiş olur(Haldun, 1997: c. I, 364-367). Zaten İbni Haldun toplu halde yaşamayı insanın tabiatından gelen bir olgu olarak ele alır. Bu özellik nedeniyle de devletin de insan yaşamında tabi bir olay, olgu olduğunu kabul eder. Çünkü devletin ve siyasetin varlığı insan olmanın sonucu, yalnızca insana özgü kavramlar, kurumlardır. Devletin varlığı ise asabiyet ile gerçekleşecektir(Uludağ, 2016: 291-293). Çünkü insanın toplu bir şekilde yaşadığı her yerde oradaki ilişkileri düzenleyecek, huzurlu ve güvenli bir yaşam alanı ortamı sağlayacak bir otoriteye yani yöneticiye ihtiyaç duyulur. İşte yönetici olarak bunları sağlayacak kişinin de diğerlerinden üstün olması beklenir. Aksi takdirde görevini yerine getiremeyecektir(Uludağ, 2016: 189-192). Uyrukların, kavmin bu düşünce çevresinde birleşmesi devletin kurulabilmesi için gereklidir. Bireydeki güzel ahlakın önce topluma yansması daha sonra devlete yansması devletin yapı taşlarındandır. Asabiyetin sonucunda devlet kurulmuş ise o devletin tamamlayıcı özelliği de ahlakın yerleşmesidir. İbni Haldun' a göre bir devlette tamamlayıcı olan ahlaki güzellikler yer etmez ise o devlet çıplak gezen bir insana

benzer. Çünkü devlet halkı idare edebilmeyi ve bireyleri korumayı kendi üzerine almış bir kurumdur(Haldun, 1997: c. I, 363-364). Anlaşıldığı üzere bu koruma sadece dışarıdan gelecek saldırılara veya uyrukların kendi aralarındaki fiziksel şiddetle sınırlı değildir. Toplumda ki sağlıklı ve kaliteli bir yaşamın oluşabilmesi için de o toplumun ahlaken gelişmesi ve bu durumun devlete yerleşmiş olması gerekir.

İbni Haldun' a göre insanın hayatını idame ettirebilmesi için yardımlaşmaya, sosyal ve ekonomik anlamda iş birliği yapmaya dayalı asabiyete ihtiyaç duyar. Bu gibi nedenlerle toplumsal hayat, birlikte yaşama olgusu bir gerekliliktir. Toplumsal hayatın en yoğun yaşandığı yerlerde de hadari umranın yerleşim yeri olan şehirler kendini göstermektedir(Uludağ, 2013: 629). Şehirler, refahın ve bolluğun olduğu rahat ve huzurlu bir hayatın sürüldüğü yerleşim yeri olarak tanımlanırken amaç huzurlu, istikrarlı ve güvenliğin sağlandığı bir yaşam biçimini garanti altına almaktır(Uludağ, 2013: 631). İbni Haldun' a göre nalin değerini belirleyen iki unsur emek ve o mala duyulan taleptir. Emek ise her türlü malın üretimi için zorunlu bir şarttır. Kazanç ise bir nevi emeğin karşılığıdır. Kazancın kaynağını insan emeği oluşturur. Kazanç elde etmenin yolu ise tarım sanayi ve ticaretten geçer. Bunlar doğal kazanç yollarıdır. Ancak başkasının çalışıp elde ettiği ürünlere ortak olmak, geçimini bu yolla sağlamak doğal kazanç yolu değildir. Bunun en ayırt edici örneği de siyasi güç ile elde edilen kazançtır. Bedevi yaşam tarzında emek sınırlı olduğu için üretim ve kazanç da sınırlıdır. Ancak hadari toplumda ise daha fazla insan daha çok emek olduğu için şehirlerde meydana gelen kazanç daha fazladır. Buradaki kazancın bir kısmı zorunlu ihtiyaçları karşılamak için ayrılır; kalan kısım ise farklı alanlarda değerlendirilir. Ekonomik hayatta meydana gelen gelişme iş bölümü sayesinde gelişir. Bu da iş birliği sayesinde gerçekleşir. İş birliği sayesinde insanlar ihtiyaçlarını daha kolay karşılayabileceklerdir. İbni Haldun' a göre iş birliğinin gelişmesi ile insanlar kendi ihtiyaçlarından fazlasını üretecek bu da toplumların evrimini meydana getirecektir(Haldun, 1997: 370, 393; Rosenthal, 1958: 89-90, 271-272, 315-317; Haldun, 1997, C. II:100-101, 268-269, 325-328; Arslan, 2014: 127-129).

İbni Haldun' a göre bir devletin doğuşu, gelişip büyümesi ve yavaş yavaş dağılması ile ailenin bu evreleri geçirmesi arasında paralellik vardır. İbni Haldun bir ailenin dört neslinde şu safhalardan geçileceğinden bahseder:

Birinci nesil, ilk nesli baba olarak da tanımlayabiliriz. Baba veya ilk nesilde yer alan büyükler aileyi ve ailenin ana çerçevesini, prestijini kurarlar. İkinci nesil, daha sonraki gelen nesildir; babanın oğlu. Bu aşamada ailenin şeref ve şöhreti devam eder. Babadan aldığı sürdürmeye, onu yüceltmeye çalışır. Üçüncü nesil, oğlun oğludur. O da var olan şeref ve şöhreti korumaya çalışır. Dördüncü nesil ise bir önceki neslin oğludur. Bu aşamada korunmaya çalışılan saygınlık yıkılır. Devleti kuran onun üzerinde egemenliği sağlayan aile içerisinde bu aşamalardan geçerken devlette tıpkı insan gibi bu evreleri yaşar. Sonuçta tıpkı insan gibi devlette doğar, büyür, gelişir ve çözülür(Haldun, 1997: 138-140). İbni Haldun' a göre bir devlet ise en çok beş olacak şekilde farklı aşamalardan geçer:

- Birinci aşama kuruluş evresidir. Devletin başlangıç evresidir. Asabiye bağlarının henüz güçlü olduğu evredir(Haldun, 1997: 448). Çünkü henüz tam olarak kurumsallaşmamış, bedevi yaşamdan gelen alışkanlıklarını devam ettirmektedir. Bu aşamada yani “tavr al-zafar” olarak adlandırabileceğimiz bu evrede üstünlük, devleti elinde tutan aileden alınarak kurulmuştur. Üstünlüğü sağlamış olan kabile, topluluk henüz bedevi hayattaki alışkanlıklarından tam olarak kopmamış; lider henüz ayrıcalıklı bir konuma gelmemiştir. Mülkü elinde bulunduran lider bu aşamada kendisini kabilenin ileri gelenlerinden ayırmaz(Arslan, 2014: 112).
- İkinci aşama otoritenin yerleştirilmeye başladığı aşamadır. Mutlakiyetçi anlayışın egemen olmaya başladığı evredir(Uludağ, 1988: 514-515; Azarkan, ty: say14). Bedevi toplumdan süregelen gelenekler artık yerini şehir yaşamına yeni birtakım adetlere bırakmıştır. Tavr al-istibdad evresinde lider otoritesini kurmaya, kendisini iktidara getirenleri boyunduruğu altına almaya çalıştığı aşamadır(Arslan, 2014: 112). Artık asabiye bağları zayıflar. Hükümdar kendi egemenliğini kurma çabası içindedir.
- Üçüncü aşama rahatlık evresidir. Devlet içerisindeki kurumsallaşma süreci gerçekleşmiştir. Tavr al-farağ. İbni Haldun' a göre devletin en iyiye ulaştığı evre bu aşamadır. Ekonomik olarak rahat olunan dönemdir. Lider hem diğerleri üzerinde hem de kendi grubu içerisindeki ileri gelenler

üzerinde egemenliği sağlamıştır. Devletin mali düzeni sağlanmış, halk refah seviyesine ulaşmıştır. Askeri yönden güçlü durumda bulunan devlet bayındırlık faaliyetlerinden dış ilişkilere kadar birçok alanda yetkin durumdadır(Arslan, 2014: 112-113).

- Dördüncü evre ise devletin daha dinginleştiği, huzur ve barış ortamının muhafaza edilmeye çalışıldığı aşamadır. Eskiden var olan yerleşmiş yönetim örnek alınır, bir nevi taklit edilir. Tavr al-kunû va'l-musâlama. Hükümdar kendisinden önce gelenlerin yaptığı faaliyetleri tekrar gerçekleştirmeye çalışır(Arslan, 2014: 113). Devlet en parlak olduğu dönemleri sürdürmeye, o döneme dönmeye çalışır. Bu nedenle de başarılı hükümdarın yaptığı çalışmalar, işler taklit edilir.
- Beşinci aşama ise israf dönemidir. Hükümdar hem arzuları yönünde harcama yapmaktan kaçmaz hem de devlet makamları ehliyetsiz kişilerce yönetilir. Ekonomik ve toplumsal ilişkilerde çözümler baş gösterir. Devletin gerilediği ve çökme aşamasına girdiği evredir(Haldun, 1997: 449-453). Tavr al-isrâf va'l-tabzir. Devlet içerisinde önemli kademelere ehliyetsiz kişiler geçer. Müsrif harcamalar hem yönetim içerisinde hem de faaliyetlerde devleti tahrip edecek uygulamalar baş gösterir(Arslan, 2014: 113). Hükümdar gereksiz harcamalar ile halkı yoksulluğa düşürürken bir yandan da liyakata önem vermediği için yanlış yönetime sebep olur. Adaletsizliğin baş göstermesi, ekonominin bozulması devletin çöküş sürecini hızlandırır.

Toplumsal olarak birleşmiş ve devleti oluşturmak isteyen bireyler devletin oluşmasında başlarda kurumsal bir çizgi göstermez. Liyakatten ziyade tanışıklıktan kaynaklanan bir bağ ile yönetim oluşturulur. Ardından kan bağına dayanan yönetimden ziyade daha ehil kararlarla, liyakate daha yakın bir yönetim benimsenir. Ancak kurumsal olarak tüm bunların yerleşmesinden sonra devlet yapısı içerisinde bu devam etmez ve başlarda olan liyakatten uzak, bağı dayalı yönetime kendisini bırakır. Sonuç olarak devlet, insandaki ölüme benzer bir çöküşe gider.

SONUÇ

Bu çalışmanın temel konusunu oluşturan devlet, toplum ve bunların birbiri ile olan ilişkileri, İbn-i Haldun da birbirlerini etkileyen noktalara özellikle vurgu yapılarak ele alınmıştır. Bu konuları ele alırken İbn-i Haldun, geçmiş felsefeci ve teorisyenlerin çalışmalarındaki muallaklığı giderecek biçimde net görüşler ortaya koymaya çalışılmıştır. Konuya vurgu yapılan noktaların günümüzde de tartışılıyor olması ve teorilerinin, politikalara kaynaklık etmesi bizlere göstermiştir ki İbn-i Haldun, hala çağdaş tartışmalarda başvuru düşünürlerindedir.

İbn-i Haldun da toplumlar, bedevi ve medeni olmak üzere iki türdür ancak toplumu oluşturan bağ asabiyettir. Asabiyet ise nesep ve sebepten gelen nedenler olarak ikiye ayrılır ve nesepten gelen asabiyette soy ve kardeşlik bağıdır bizi bir arada tutan bu bağ burada daha kuvvetlidir. Zaman içinde topluluktan devlet yapılanmasına geçen bireyler arasında nesep asabiyeti ile kurulan bağ zayıflar ve giderek sebep asabiyeti ile bir araya gelen devlet oluşur. Devlet büyür, gelişir ve varlığını sona erdirir. İşte İbni Haldun' u, genel hatlarıyla düşünce dünyasındaki ufuk ile birçok yönden modern ve çağdaş düşünürlere benzetebiliriz. Düşüncelerinde nesnel, rasyonel ve nedensel ilişkilere dayalı eleştirisi yapması, tarihin konu ve yöntemini, zorunlu ilişkilere tabii olan umran ilmiyle (beşerî bilimlerle) ilişkilendirmesi onu günümüze yaklaştırmıştır. Nedenselci ve determinist bir şekilde yorumlaması olgulara arasında nedensellik bağı kurması ile kendi rüşünü göstermiştir. Toplum ve toplumsal yapıyı çok boyutlu okuyabilen düşünür, insan eğilimleri ve toplumsal yapı arasında sürekli gerçekleşen bir diyalektik sağlamıştır. Ayrıca insana olan bakış açısının genetik olmaktan ziyade coğrafi oluşu, insanların yaşadığı coğrafya içerisinde değerlendirmesi günümüz determinist coğrafyacılardan asırlar önce çevre koşullarıyla ırk arasındaki ilişkiye dikkat çekmesi İbni Haldun' u önemli kılan başka bir etkidir. Düşünür bireylerin fiziksel ve ahlaki özellikleri itibariyle nesebe göre değil, yaşadığı coğrafyaya göre şekillendiğini savunur(Şahin, Belge, 2016: 464).

İbni Haldun' u farklı kılan çağdaşlarından yöntem olarak ayrılması, çağının önde giden düşünürlerinden olmasıdır. Çağdaşlarının aksine o tarih aktarımına farklı bir açıdan bakmıştır. Kendisine kadar gelen zaman zarfında aktarımlar rivayet yoluyla, hikâyecilik anlayışıyla yapılırken İbni Haldun yaşadığı olayları birebir aktarmayı tercih etmiştir. Mukaddime' de olayları anlatırken kendi yorumlarını, kendi bakış

açısını katmasına karşın farklı şekilde rivayetlere, kulaktan kulağa gelen anlatımlara değinmez. O, kendinden önceki düşünürlerden farklı olarak olması gerekenle değil olanla ilgilenmiştir. Bu nedenle bilim yapmıştır. İbni Haldun tarihi tanımlarken bir çağa veya kavme ait olan hadiselerin haberlerin anlatılması olduğuna değinmiştir(Haldun, 2010: 251).

İbni Haldun' a göre medeni faaliyetler umrandır. Umranın araştırılmasını ve incelenmesini konu edinen ilme de umran ilmi demiştir. İbni Haldun' a göre hem tarih boyunca hem de yaşadığı zaman zarfında umran ile alakalı var olan olaylar, faaliyetler birtakım sebeplerle meydana gelmektedir. Bu sebeplerin ortadan kalmasıyla da umran ilminin de ortadan kalkacağını savunmuştur. Umran ilminin günümüz karşılığı olarak da kimi düşünürlerce “medeniyet” kelimesi kullanılmıştır. Medeniyet ise köken olarak medine yani şehirden gelmektedir. Medeni ise insan demektir. Ancak “umran” kavramını günümüze bu haliyle uyarlamak İbni Haldun' un kavrama yüklediği halinden uzaklaşmak anlamına gelecektir(Uludağ, 2016: 113).

İbni Haldun' a göre toplumlar ikiye ayrılmaktadır: hadari ve bedevi toplumlar. Bedevi toplumlar esas olan toplum iken zamanla insanın tüketiminin, ihtiyaçlarının artması ile bu hadari toplum şeklini almıştır. Bedevi toplumlarda insanlar yardımlaşma esasıyla yaşarken, hadari topluma dönüştüklerinde yerini daha çok çıkar ilişkisi aldığını analiz etmiştir. Buradaki soru:

- Bedevi toplumdaki hadari topluma dönüşen kavimler günümüzde tüketim toplumuna mı dönüşmüşlerdir?

İbni Haldun felsefesinde insanlar güvenlik ihtiyacı ve yeme ihtiyacı nedeniyle bir toplum oluştururlar. Bedevi toplumda oluşan birliktelik iş birliği ve yardımlaşma ile gelişir. Sonuçta insanlar ihtiyaçlarından fazlasını üretmeye başlarlar. İnsandaki hayvani duyguların karşılığı olan saldırma burada kendini gösterir ve o topluluk çevre kavimleri de himayesine alarak genişler. Bu aşamada bedevi hayattan hadari hayata doğru bir geçiş olur. Hadari yaşam biçiminde insanlar başlarda bedevi hayat özellikleriyle hareket ederler. Toplumda yardımlaşma, iş birliği devam eder. Giderek zenginleşen toplum daha refah bir hayata geçiş yapar. Lüks tüketime yönelir, ihtiyaçlar öncesinde temel olanları karşılamaya yönelikken bu durumda değişerek lüks tüketime doğru evrilir. Önceleri kan bağı ile akrabalıktan gelen koruma içgüdüğü de giderek kaybolur. Bu durumu günümüzdeki karşılığını şöyle bulabiliriz.

Cumhuriyetin ilk kurulduğu yıllarda toplum için önemli olan barış ortamının sağlanması ve hayatlarının idamesini sağlayacak temel gereksinimlerinin karşılanması idi. Ancak daha sonra teknolojik gelişmelerinde etkisiyle insanlar yaşam şartlarında iyileşmeye gitmeye çalıştılar. Refah seviyesini sağlayacak yaşamın artması ile tüketim artmaya başladı. Çamaşır, bulaşık makinaları, arabanın icadı, telefonun, elektriğin icadı hepsi insan yaşamını daha kolaylaştıracak buluşlar iken artık insanların yönelimi kazançlarından fazla olan tüketime dönmüştür. Toplumdaki birçok birey kazancından fazlaca olan harcamaları rahatlıkla yapabilmektedir. İbni Haldun' da bunun karşılığını hükümdarın israfı olarak gösterebiliriz. Devlet ilk kurulduğunda henüz hadari özellikler gösterir. İlerleyen aşamalarda bu yerini kuvvete, kudrete ve güce bırakır. Egemenliğini sağlayan hükümdar halkını refah içinde yaşatmayı başarmıştır; ancak bu durum devamlı bir hal almaz. Toplumdan giderek uzaklaşan hükümdar lüks tüketime ve gereksiz harcamalara yönelir. Bu durum bir süre sonra halka yansır. Sonuçta refah seviyesi azalan, gereksiz harcama yapan devlet bir süre sonra yıkılmaya mahkûm olur. Bu günümüz toplum yapısında da geçerlidir. Tek bir bireyin lükse yönelik harcamaları toplumun israf harcamaları şeklinde yansıyacaktır bir süre sonra.

Günümüzde teknoloji ile zaman kavramı değişmiştir. Boş zaman artarken bunun yanında üretmeden tüketmeye yönelik toplum oluşmuştur. Pazar ortamına dönüşen toplum yapısı insan ilişkileri, toplum ihtiyaçları çeşitlilik göstermiş, mutasyona uğramıştır. Bu yeni bir ihtiyacı aralamış durum kısır bir döngü halini almıştır. Asabiyet bağı toplumdaki birbirine bağlayan bir bağ görevi görürken zamanla değişmesi ile artık ilişkiler zayıflamıştır. İbni Haldun' un üzerinde önemle durduğu asabiyet esas olarak Onun görüşünde bedevi toplumlarda oluşmuşken; günümüzde bu durumun yansıması köyler, mahalleler şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Hadari toplumun yansıması şeklinde karşımıza çıkan şehirler ise İbni Haldun' un tasvir ettiği şeklin dışında estetikten uzak, bireyselliğin önem kazandığı, kişisel zenginlik ve ferahlık üzerine kurulu bir alana dönüşmektedir(Göcen, 2013: 84, 193-194). İbni Haldun' a göre dayanışma toplumlar için zorunludur. Bu günümüz toplumları içinde geçerli olan bir kuraldır. Nitekim günümüz işgalleri birebir savaşlarla değil o toplumdaki bireyleri kutuplaştırarak gerçekleşmektedir. Bu durumda İbni Haldun' un her çeşit rengin birleşmesini amaçladığı asabiyet kavramına aykırı düşmektedir. Bu durum dayanışmanın önem kazandığı İbni Haldun düşüncesinin karşısında yer

almakta, birleşerek bir güç oluşturması amaçlanan toplumun ayrıştırılarak parçalanmasına neden olmaktadır.

İbni Haldun' a göre din kanunları benimseyebilmek, topluma benimsetebilmek için önemli bir etkidir. Bu durum günümüzde de geçerliliğini korumaktadır. Çünkü inanlar için Yaratıcı her şeyi görmeye, duymaya, bilmeye muktedirdir. Bu da insanları kötülük yapmaktan engelleyecek bir güçtür. İbni Haldun' un bir diğer tespitine göre devletler birbirlerini taklit eder. Kurulup gelişen devlet yükselme dönemini tamamladıktan sonra bir diğer evrede kendinden önceki hükümdarı örnek alarak çöküşü engellemeye çalışır. Bunun günümüz izdüşümü gelişmekte olan toplumların gelişmiş ülkeleri taklit etmesi gibi(Akçetin, 2017: 372-373). Örneğin gelişme açısından daha geride kalan doğu kültürleri ve daha ileri teknolojiye sahip olan batıyı taklide gider. Cep telefonlarında, elektronik eşyalarda olduğu gibi. Ancak bu sadece doğu batı arasında da değil kültürlerin kendi içlerinde de mevcuttur. Örneğin batıda varlık gösteren ayakkabı üreticilerinin yaptığı gibi.

İbni Haldun' un gözlem ve deneyi yoluyla olaylara yaklaşması onu kendinden önceki düşünürlerden ayırır. Olaylarla ilgili neden-sonuç bağına kurması İbni Haldun' u modern bilimin varsayımlarına yakınlaştırmıştır. Bu varsayımlardan bir tanesi de olaylarda, doğada nedensellik bağına bağlı olarak bir düzenin ve tekrarın olmasıdır(Salgar, Ercan, ty: 134). İbni Haldun, devletlere bir ömür ön görmüş ve insanlar gibi doğup, büyüüp, gelişip yaşamlarının son bulduğunu dile getirmiştir. Devletleri de tıpkı insanlar gibi canlı bir organizma olarak kabul etmiştir. Yaşam süreleri açısından benzerlik ise farklılık göstermekle birlikte nasıl ki toplumda bir insan öldüğünde yerine bir başkası doğuyor ise; devlette zaman içinde yıkıldığında yerini başka bir devlet alacaktır.

İbni Haldun' un genel olarak toplum ve devlet ile ilgili yaklaşımlarına baktığımızda şu sonucu çıkarabiliriz:

İnsanların ahlaklı duruşu özgürlükleriyle ve ekonomi ile orantılıdır. Sosyal ve ekonomik oldukları kadar toplum açısından verimli alabileceklerdir(Toku, 2000: 119). Toplumların bedevilikten medeni bir yaşama doğru geçiş yaptıklarını dile getirmekle determinist bir görüş ortaya koymuştur. Ayrıca İbn-i Haldun skolastik düşünceden uzak, modern bir bilim yöntemi ortaya koymaya çalışmıştır. Toplumun temel ögesi olan insanı yöneten ve yönetilenler olarak ayırır. Toplumsal yaşamın

getirdiği birlikteliği bağlılık duygusu ile bir arada olanlar ve kan bağı ile bir arada yaşayanlar olarak ayırır. Sonuçta da üstünlük sağlayan gc yönetimi elde etmiş olur. Ancak insan bunu yaparken tek başına değildir tıpkı yaşamı için gerekli olan birçok şeyi de kendi başına yapamayacağı gibi. Zorunlu olan toplumsal hayat ise beraberinde sorumluluğu getirir.

Kısaca İbni Haldun birlikte yaşamanın getirdiği sonuçları gözlemlemiş ve bunun aktarımını nesnel olarak yapmıştır. Düşünür devletin kaynağı kuvvet ve mücadeleye dayandırır. Bu yüzden insanların kargaşa ve karışıklık içinde aralarında adaleti egemen kılan ve birbirlerine saldırmalarına engel olan bir yasağı ve egemen bir güce ihtiyaç duyar. Egemen erk içinde egemenliğini zor kullanarak yerine getiren ise hükümdardır. Asıl gaye hayatta kalmak için gerekli olan güvenlik ve gıdanın sağlanmasıdır. Bunu sağlayabilmek için devlete ve bir egemene ihtiyaç duyulur. Bu çalışmada da onun görüşlerinden yola çıkılarak devleti oluşturan etmenlerin neler olduğunu ve toplumu oluştururken de bu etmenlerin nasıl kaynaklık ettiği ele alınmıştır.

KAYNAKÇA

- Adıvar, Abdülhak Adnan, **Osmanlı Türklerinde İlim**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1970
- Ağaoğulları, Mehmet Ali, **Sokrates' Ten Jakobenlere Batı' Da Siyasal Düşünceler**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2014
- Akçetin, Nurhayat Çalışkan, **İbni Haldun' un Tarih, Devlet ve Toplum Anlayışının Günümüz Açısından Değerlendirilmesi**, Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi Sayı 24, güz 2017
- Aktan, Coşkun Can, **Değişim Çağında Devlet**, Çizgi Kitabevi, İzmir, 2003.
- Andıç, Fuat; Andıç, Süphan; Koçak, Mustafa, **İbni Haldun Hayatı ve Eserleri Üzerine Düşünceler**, Hitapevi Yayınları, Ankara, 2014
- Arı, Tayyar, **Uluslararası İlişkiler ve Dış Politika**, Alfa Yayınları, İstanbul, 2006.
- Aristoteles, **Nikomakhos' a Etik**, Çev. Saffet Babür, Ayraç Yay., Ankara, 1997
- Aristoteles, **Politika**, Remzi Kitabevi, Çev.: Mete Tunça, İstanbul, 2006
- Arslan, Ahmet, **İbni Haldun**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1997
- Atalay, Abdurrahman, **Siyasî ve İtikadî Yönleriyle İbn Haldun'da Hilafet ve İmamet Meselesi**, Yüksek Lisans Tezi, Gümüşhane Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gümüşhane, 2016
- Ateş, Ferhat; Utkan, Tuncer, **İbni Haldun' a Göre Toplum ve Şehir**, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, Cilt: 10 Sayı: 53
- Ay, Hakan; Uçar, Öznur, **Devletin Gelişim Süreci**, İşletme Fakültesi Dergisi, Cilt 16, Sayı 2, Aralık, 2015
- Aydemir, Süleyman Ruhi, **Siyasal Toplumsallaşma**, Mevzuat Dergisi, Sayı 46, 2001
- Ayiter, Prof. Dr. Nurten, **Rosseau'nun Devlet Öğretisinin Tarihselliği ve Güncelliği**, <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/38/312/3016.pdf>, Erişim Tarihi: 01.09.2019
- Aykut, A. Said, **İbni Batuta**, TDV İslam Ansiklopedisi, 19. Cilt, İstanbul, 1999

Azarkan, Dr. A. Ezeli, **İbni Haldun' un Devlet Görüşü (Yönetimler Döngüsü)**, Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, sayı 4, 2013

Baumann, Gerd, **Çok Kültürlülük Bilmecesi**, Dost Yayınevi, Ankara, 2006

Baktır, Mustafa, **İbni Melek**, TDV İslam Ansiklopedisi, 20. Cilt, İstanbul, 1999

Bıçak, Ayhan, **Devlet Felsefesi Eleştiriler ve Öngörüler**, Dergah Yayınları, İstanbul, 2016

Blunt, A.W.F., **Batı Uygarlığının Temelleri**, Çev. Müzehher Erim, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1984.

Bolay, Süleyman Hayri, **Felsefeye Giriş**, Akçağ Yayınları, Ankara, 2007

Bottomore, T. B., **Toplumbilim Sorunlarına ve Yazınına İlişkin Bir Kılavuz**, Çev. Ünsal Oskay, İnkılap Kitapevi, 2015

Bozarlan, Hamit, **Lüks ve Şiddet, İbn Haldun'da Tahakküm ve Direniş**, Çev. Melike Işık Durmaz, İletişim Yayınları, İstanbul, 2016

Cevizci, Ahmet, **Felsefeye Giriş**, Sentez Yayıncılık, İstanbul 2007

Cevizci, Ahmet, **İdealar Kuramı, Platon'un Felsefesi Üzerine Araştırmalar**, Gündoğan Yayınları, İstanbul, Ekim, 2010

Cezayirli, Dr. Gülay, **Dini Grup ve Toplumsal Grup**, <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/37/782/10062.pdf>, Erişim Tarihi: 21.09.2019

Chapra, M. Umer, **İbn Haldun' un Gelişme Teorisi Günümüz İslâm Dünyasının Düşük Performansını İzahta Yardımcı Olur mu?**, İslâm Araştırmaları Dergisi, çev. Tahsin Özcan Sayı 16, 2006

Çağrııcı, Mustafa, **Asabiyet**, Diyanet İslam Ansiklopedisi, cilt 3, 1991

Çapar, Selim; Yıldırım, Dr. Şükrü, **Hobbes ve Lock' un Devlet Düşüncesine Katkıları**, Türk İdare Dergisi, Sayı: 474, Haziran 2012

Çavuşoğlu, Ali Hakan; Ahmed er-Reysuni, **Şatibi**, TDV İslam Ansiklopedisi, 38. Cilt, İstanbul, 2010

Çetin, Ensar, **Hıristiyan Fundamentalizmi ve Ortadoğu'da Tanrıyı Kıyamete Zorlama Stratejisi**, Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, sayı:5, <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/253892>, Erişim Tarihi: 05.08.2019

Çetinel, Emine, Ersoy Yılmaz, Sevdıye, **Feminist Teori: Yönetim ve Organizasyon Alanına Eleştirel Bir Yaklaşım**, Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 2016. C. 6

Çiftçi, Ali, **İslam Siyasi Düşünceler Tarihi**, Ed. Adem Çaylak, Savaş Yayınevi, Ankara, 2018

Çoştı, Yakup, **Toplumsallaşma Kavramı Üzerine Sosyolojik Bir Değerlendirme**, Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi, Sayı: 3, 2009

Dale, Stephen Frederic, **İbni Haldun ve İnsan Bilimi**, çev. Ayşecan Ay, Canan Coşkan, Say Yayınları, İstanbul, 2018

Demircioğlu, Aytekin, **İbn Haldun'un İnsan Düşüncesi ve Medeniyet Algısı**, Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara, 2013

Demirel, Demokaan, **Fârâbi'nin İdeal Devleti: Erdemli Şehir**, Niğde Üniversitesi İİBF Dergisi, Cilt: 7, Sayı: 1, 2014

Doğan, Nejat, **Kutadgu Bilig'in Devlet Felsefesi I**, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı:12, 2002

Duman, Fatih, **Muhafazakâr İdeolojide Farklı Düşünce Gelenekleri Bağlamında 'Muhafazakârlığın Doğası**, Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı 1, Haziran, 2017

Duman, Fatih, **Muhafazakâr Düşüncede Devlet Kavramı Üzerine Eleştirel Bir Değerlendirme**, Muhafazakâr Düşünce Dergisi, Nisan- Mayıs- Haziran, sayı 7, Ankara, 2011

Düvenci, Serhat, **Devletin Köken Teorileri Açısından Devleti Doğuran Etmeler: Çeşitli Uygarlıklar ve Topluluklar Üzerinden Bir Değerlendirme**, Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi, Sayı: 2, Yıl: 2018

Eliaçık, R. İhsan, **İbni Haldun Yenilikçi Müslüman Düşünürler Dizisi 6**, Tekin Yayınevi, 2018

Erdem, Hüsamettin, **Bazı Felsefe Meseleleri Felsefeye Giriş**, Hü-Er Yayınları, Konya, 1999

Erdoğan, Caner, **Cumhuriyet Halk Partisi'nin Antalya Üyelerinin Parti İçi Demokrasi ve Oligarşiye Bakış Açısı**, Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi, sayı 37, Mayıs 2018

Erdoğan, İrfan, **Karl Marx İnsan, Toplum ve İletişim**, İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi, Sayı 25, Yaz-Güz, 2007

Erdoğan, Mustafa, **Demokrasi Laiklik Resmi İdeoloji**, Liberte Yayınları, Ankara, 2000.

Ergil, Doç. Dr. Doğu, **Toplumsal Örgütlenmenin Yapısı**, Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, cilt 39, Ankara, 1984

Ergil, Doğu, **Kapitalist Devlet**,
https://www.birikimdergisi.com/images/UserFiles/images/Spot/70/15/kapitalist_devlet_dogu_ergil.pdf, erişim tarihi: 02.09.2019

Eroğlu, Müzeyyen, **John Locke' un Devlet Teorisi**, Akademik Bakış Dergisi Sayı 21, Temmuz – Ağustos – Eylül, 2010

Eroğul, Doç. Dr. Cem, **Marksist Devlet Kuramları Hakkında Bir Not**,
<http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/42/414/4562.pdf>, erişim tarihi:02.09.2019)

Esen, Doç. Dr. Yasemin, **Toplumsallaşma Süreci**, (Erişim Tarihi: 03.02.2019)

Freeman, Charles **Mısır, Yunan ve Roma Antik Akdeniz Uygarlıkları**, Çev. Suat Kemal Angı, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, 2003

Gölcük, Şerafeddin, **Kelâm Tarihi**, Esra Yayınları, Konya, 1992.

Görgün, Hilal, **Sosyalizm**, TDV İslam Ansiklopedisi, (Erişim Tarihi: 14.11.2018)

<https://islamansiklopedisi.org.tr/sosyalizm>

Göze, Ayferi, **Devletin Ülke Unsur, Sınırları ve Devletle olan Münasebeti**, Fakülteler Matbaası, İstanbul, 1959

Göze, Ayferi, **Liberal, Marxist, Faşist, Nasyonal Sosyalist ve Sosyal Devlet**, İstanbul: Beta Yayınları, 2005

Göze, Ayferi, **Siyasal Düşünceler ve Yönetimler**, İstanbul: Beta, 12. Baskı, 2009

Gözler, Kemal, **Devletin Genel Teorisi**, Ekin Basım Dağıtım Yayın, Bursa, 2007

Gözler, Kemal, **Anayasa Hukukunun Genel Teorisi**, Ekin Basım Dağıtım Yayın, Bursa, 2011

Gözler, Kemal, **Anayasa Hukukuna Giriş Genel Esaslar ve Türk Anayasa Hukuku**, Ekin Basım Dağıtım Yayın, Bursa, 2013

Gözler, Kemal-Kaplan, Gürsel, **İdare Hukuku Dersleri**, Ekin Yayınları, Bursa 2013.

Gözübüyük, Şeref-Tan, Turgut, **İdare Hukuku: Genel Esaslar, Cilt 1**, Turhan Kitabevi, Ankara 2011.

Göcen, Gülüşan, **İbni Haldun' un Toplum ve İnsan Yaklaşımının Günümüze Düşen İzdüşümleri: Tüketim Toplumu ve Narsist İnsan**, Toplum Bilimleri Dergisi, Temmuz, 2013

Gündoğan, Ali Osman, **Felsefeye Giriş**, Dem Yay. İstanbul, 2010,

Gürkan, Doç. Dr. Ülker, **Montesquieu ve Kanunların Ruhu (Hukuk Sosyolojisi Açısından Bir Değerlendirme)**, (Erişim tarihi: 30.03.2019)
<http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/38/302/2834.pdf>

Gürkan, Ülker, **Hukuk Sosyolojisi Açısından İbni Haldun**, <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/38/336/3416.pdf>, Erişim Tarihi: 20.07.2019)

Hacıbekiroğlu, Abdullah, **İbn Haldun' un Kelamcılığı**, Fırat Üniversitesi SBE Yüksek Lisans Tezi, 2008

Haldun, İbni, **Mukaddime**, MEB Basımevi, çev. Zakir Kadiri Ugan Ankara, 1997

Haldun, İbni, **Miftahu'l-İber İnsanlık ve Peygamberlik Tarihine Giriş**, Çev. Abdullatif Suphi Paşa, Rağbet Yayınları, İstanbul, 2016

Haldun, İbni, **Mukaddime' den Seçmeler Devlet**, Çev. Osman Arpaçukuru, İlke Yayınları, İstanbul, 2018

Haldun, İbni, **Tasavvufun Mahiyeti Şifau' s-sail li-tehzibi'l-mesail ve Mukaddime' de Tasavvuf İlmi**, Çev. Süleyman Uludağ, Dergah Yayınları, İstanbul, 2016

Hassan, Ümit, **İbn Haldun, Metodu ve Siyaset Teorisi**, Doğu-Batı Yayınları, Ankara, 2010

Harekat, İbrahim, **Mağrip**, TDV İslam Ansiklopedisi, c.27, Ankara, 2003

- Heywood, Andrew, **Siyaset**, Adres Yayınları, Ankara, 2007
- Hira, İsmail, **Max Weber'in Yöntem Anlayışı**, Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı 1, 2000
- Hobbes, Thomas, **Leviathan**, Yapı Kredi Yayınları, çev. Semih Lim, 2007
- İrğat, Muhammet, **Tarihsellik Düşüncesi Bakımından İbn Haldun**, Hiperlink Yayınları, İstanbul, 2017
- İsen, Galip; Veysel Batmaz, **Ben ve Toplum**, Salyangoz Yayınları, İstanbul, 2006
- İşçi, Metin, **Siyasi Düşünceler Tarihi**, Der Yayınları, İstanbul, 2004
- Kars, Zübeyir, **Fârâbî' de İnsan – Devlet İlişkisi**, Atatürk Üniversitesi SBE Dergisi, Sayı 1, Cilt 7, 2006
- Kılıç, Hulusi: **Ebu' l Ferec Isfahani**, TDV İslam Ansiklopedisi, 10. Cilt, İstanbul, 1994
- Kışlalı, Ahmet Taner, **Siyaset Bilimi**, İmge Kitapevi Yayınları, İstanbul, 2008
- Lacoste, Yves, **İbni Haldun Tarih Biliminin Doğuşu**, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2012
- Lakhasi, Abdurrahman, **İbn Haldun**, çev. Şamil Öçal, Hasan Tuncay Başoğlu, Açılım Kitap, İstanbul 2007
- Mardin, Şerif, **Geçmişten Geleceğe İbni Haldun Sempozyumu**, İslâm Araştırmaları Dergisi, 2006
- Mengüşoğlu Takiyettin, **Felsefeye Giriş**, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1992
- Merçil, Erdoğan, **Abdülvadiler**, TDV İslam Ansiklopedisi, Cilt 1, 1988
- Mutçalı, Serdar, **Arapça-Türkçe Sözlük**, Dağarcık Yay. İstanbul, 2014
- Nutku, Uluğ, **İnsan Felsefesi Çalışmaları**, İstanbul, Bulut Yay., 1998,
- Oppenheimer, Franz, **Devlet**, Phoenix Yayınları, çev. Yavuz SABUNCU, Allaeddin Şenel, 2005
- Oran, Baskın: <https://www.ilkehaber.com/haber/baskin-oran-yazdi-ulus-devlet-ve-diger-terimler-25643.htm> erişim tarihi: 07.08.2019
- Orhan, Şemsettin, **Yeryüzündeki Tanrı Devlet**, Berfin Yayınları, İstanbul, 2001

- Özdemir, Mehmet, **Gırnata**, TDV İslam Ansiklopedisi, 14. Cilt, İstanbul, 1996
- Özen, Şükrü, **Taftazani**, TDV İslam Ansiklopedisi, İstanbul, 1940
- Perçin, Önder, **Birey, Toplum ve Devlet, Kamu Hukuku ve Ekonomi Paradigmaları Kıskaçında**, Astana Yayınları, Ankara, 2015
- Platon, **Devlet**, Çev. Sabahattin EYÜPOĞLU – M. Ali CİMCOZ, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2017
- Razuk, Muhammed, **Hafsiler**, DİA, cilt: 15, İstanbul, 1997
- Rosenthal, Franz, **Ibn Khaldun: The Muqaddimah**, London, 1958
- Roskin, Michael G., **Çağdaş Devlet Sistemleri Siyaset, Coğrafya, Kültür**, Adres Yayınları, Ankara, 2009
- Rousseau, Jean Jacques, **İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı**, Çev.: Rasih Nuri İleri, İstanbul, 1990
- Rousseau, Jean-Jacques, **Toplum Sözleşmesi**, Çev.: Vedat Günyol, Adam Yayınları İstanbul, 1982
- Salgar, Ercan, **İbn Haldun ve Tarihin Bilimselliği Sosyal ve Beşeri Bilimlere Dair Araştırma Örnekleri**, ty: 134 (İnternet Erişim Tarihi: 24.03.2019) file:///C:/Users/Asus/Downloads/Ibn_Haldun_ve_Tarihin_Bilimselligi.pdf.pdf
- Sagsöz, Ozan, (İnternet Erişim Tarihi: 24.06.2019) https://www.google.com/search?q=ibn+haldun+d%C3%B6nemi++haritas%C4%B1&safe=strict&source=lnms&tbm=isch&sa=X&ved=0ahUKEwiC68ellpTjAhVj1qYKHQdKBAgQ_AUIECgB&biw=1366&bih=576#imgc=NXXDoplqU3M9zM:
- Sağ, Vahap, ASLAN; Mehmet, Ulus, **Uluslaşma ve Ulus Devlet**, C.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt: 25, Aralık, 2001
- Sanay, Prof. Dr. Eyyüp, **İbni Haldun ve Düşünceleri**, Gün Yayınları, 2014
- Santamaria, Y, **“Ulus-Devlet”, Uluslar ve Milliyetçilikler**, (ed: J. Laca, Çev. S. İdeman), İstanbul, 1998
- Sarı, İbrahim, **İbni Haldun**, Net Medya Yayıncılık, Antalya, 2017
- Sartori, Giovanni, **Demokrasi Teorisine Giriş**, Çeviren: Tunçer Karamustafaoğulları; Mehmet Turhan, Yetkin Yayınları, Ankara, 1996

Saylan, Gençay, **Çağdaş Siyasal Sistemler**, TODAİE Yayınları, Ankara 1981

Seymour, Martin, **Robert Michels, Demokrasi ve Oligarşinin Tunç Kanunu**, Çev. Toker Dereli, <http://www.calismatoplum.org/sayi19/michels.pdf>, erişim tarihi: 08.08.2019

Sinanoğlu, A. Faruk, **Toplumsal Yapının Oluşumu: Bilim, Din ve Toplum Arasındaki İlişkiler**, İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt 4, Sayı 2, 2015

Sivrioğlu, Dr. U. Töre, **İbn Teymiyye' nin Siyaset, Hukuk ve İktisat Teorisi**, Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi, Sayı:20, 2013

Soysal, Mümtaz, **Anayasaya Giriş**, İmge Kitapevi, Ankara, 1968

Şahin, Lokman, **Hükümet Sistemlerinin Yönetimin Boyutları Bağlamında Değerlendirilmesi**, Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, 2016

Şahin, Cemalettin; Belge, Rauf, **İbn Haldun'da Coğrafi Determinizm**, Akademik Bakış Dergisi, Sayı: 57 Eylül – Ekim, 2016

Şenel, Allaeddin; **İkel Topluluktan Uygur Topluma Geçiş Aşamasında Ekonomik Toplumsal Düşünsel Yapıların Etkileşimi**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1982

ŞENEL, Alaeddin, **Erken Devlet**, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 1993,

Şenel, Alaeddin, **Siyasal Düşünceler Tarihi**, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, 2002

Şentürk, Recep Ed. **İbn Haldun Güncel Okumalar**, İz Yayınları, İstanbul, 2009

Şulul, Kazım, **İbn Haldun'a Göre İslam Medeniyeti**, İnsan Yayınları, İstanbul, 2013

Tayyar, Ayşegül; Çetin, Birol, **Liberal İktisadi Düşüncede Devlet**, C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, Cilt 14, Sayı 1, 2013

Taplamacıoğlu, Prof. Dr. Mehmet, **Genel Sosyoloji Üzerine Bir Deneme**, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara. 1969

TDK Büyük Türkçe Sözlük, (Erişim Tarihi: 12.09.2018), <http://www.tdk.gov.tr/>

- Tekin, Oğuz, **Eski Yunan Tarihi**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1998.
- Teziç, Erdoğan, **Anayasa Hukuku**, Beta Yayınları, İstanbul, 1997.
- Thilly, Frank, **Felsefenin Öyküsü Yunan ve Orta çağ Felsefesi**, İz Düşün Yayınları, Şubat, İstanbul, 2002
- Toku, Neşet, **İlm-i Ümran: İbn-i Haldun'da Toplum Bilimsel Düşünce**, İstanbul: Bilge Adam Yayıncılık, 200
- Tolan, Barlas, **Toplum Bilimlerine Giriş**, Murat-Adım Yayınları, Ankara 1996
- Turan, Esra Yıldız, “**Türk İslam Düşünce Sisteminde İbn-i Haldun'un Devlet Nazariyesi**”, Atatürk İletişim Dergisi, Sayı 9, Temmuz 2015
- Türköne, Mümtaz' er, **Siyaset**, Lotus Yayınevi, İstanbul, 2003
- Uludağ, Süleyman, **İbni Haldun**, TDV İslam Ansiklopedisi, cilt 19, 1999
- Uludağ, Süleyman, **İbn Haldun Hayatı Eserleri Fikirleri**, Harf Yayınları, Ankara, 2013
- Uludağ, Süleyman, **İbn Haldun Mukaddime**, Dergâh Yayınları, 2016
- Uygun, Oktay, **Federal Devlet**, Çınar Yayınları, İstanbul, 1996
- Uygun, Oktay, **İbn Haldun'un Toplum ve Devlet Kuramı**, On İki Levha Yayıncılık, İstanbul 2008
- Ülken, Hilmi Ziya, **Sosyoloji Sözlüğü**, M.E.B. Yay. İstanbul 1969
- Yayla, Atilla, **Siyasi Düşünce Sözlüğü**, Adres Yayınları, 2005
- Yıldız, Hakkı Dursun, **Berberiler**, TDV İslam Ansiklopedisi, cilt 5, 1992
- Yıldız, Mustafa, **İbni Haldun' un Tarihselci Devlet Kuramı**, Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi, sayı 10, Güz, 2010
- Yiğit, İsmail, **Memlukler**, TDV İslam Ansiklopedisi, cilt 29, 2004
- Yiğit, İsmail, **Nasriler**, TDV İslam Ansiklopedisi, cilt 32, 2006
- Yücekök, Ahmet, **Siyasetin Toplumsal Tabanı**, A.Ü.S.B.F. Yayınları, Ankara, 1987
- Zabunoğlu, Doç. Dr. Yahya Kâzım, **Kamu Hukukuna Giriş Devlet**, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara, 1973

